

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÜNEN-İ İBNİ MÂCE TERCEMESİ VE ŞERHİ İSİMLİ
ESERİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

MUSTAFA MERCAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Doç. Dr. Taha ÇELİK

KONYA-2025

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa MERCAN		
	Numarası	228106031993		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi İsimli Eserin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa MERCAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa MERCAN		
	Numarası	22810601993		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Taha ÇELİK		
Tezin Adı	Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi İsimli Eserin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi			

İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve hadisler/sünnetler on dört asır boyunca Müslümanların dini yaşamlarına yön vermiş ve kıyâmete kadar da yön vermeye devam edecektir. Bundan dolayı Müslümanlar Kur'ân'ın ve hadislerin anlaşılmasına ayrı bir önem vermişlerdir. Çünkü anlaşılmayan şey kişinin yaşantısına da yansımayacaktır. Hadislerin doğru ve güvenilir bir şekilde tedvîn ve tasnîf edilmesinden sonra onların doğru anlaşılması noktasında yapılan en önemli çalışmalardan birini de şerh çalışmaları oluşturmaktadır. Hadislerin anlaşılmasına dönük bu türden çalışmalar sayesinde hadisler ve sünnet asr-ı saâdetten günümüze kadar her alanı etkilemiş ve hadislerin sosyal hayatla irtibatı her daim canlı kalmaya devam etmiştir.

Haydar Hatipoğlu'nun *Sünen-i İbn Mâce* üzerine yaptığı şerh çalışmasını konu edinen bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Mâce ve Haydar Hatipoğlu'nun hayatları ve ilmî kişilikleri ile İbn Mâce'nin *Sünen-i* üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Haydar Hatipoğlu'nun şerhte kullandığı yöntem; âyet ve hadislerden faydalanma, ricâl ve sıhhat durumları hakkında bilgi verme, esbâb-ı vürudu zikretme, rivâyet farklılıklarını ortaya koyma, rivâyetlerde görülen ihtilaflara yaklaşımları, dilsel izahlar, zevâid türü hadislerin değerlendirilmesi, hadis usûlüne dair bilgiler, fikhî ve kelâmî değerlendirmeler, kendi görüşlerini beyan etme, istifade ettiği kaynaklar ve güncel meselelere değinme açılarından tespit ve tahlil edilmiştir. Türkiye'de yetişmiş önemli bir ilim adamı olması, Diyanet'te imamlık ve müftülük görevlerinde bulunması, son yüzyılda yaşaması, taassuptan uzak ve Ehl-i Sünnet çizgisinde olması gibi özelliklerinin bulunması bu şerhi önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Mâce, Şerh, Haydar Hatipoğlu, Hadis

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa MERCAN		
	Student Number	22810601993		
	Department	Department of Basic Islamic Sciences/Hadith Science		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Taha ÇELİK		
Title of the Thesis/Dissertation	Evaluation of the Work Named Sunan Ibn Mâjah Translation and Commentary in Terms of Hadith Commentary			

The Qur'an and the hadiths / sunnah, the two main sources of Islam, have guided the religious lives of Muslims for fourteen centuries and will continue to guide them until Doomsday. For this reason, Muslims have given a separate importance to the understanding of the Qur'an and hadiths. Because what is not understood will not be reflected in a person's life. After the correct and reliable interpretation and classification of the hadiths, one of the most important studies carried out at the point of their correct understanding is the commentary studies. Thanks to such studies aimed at understanding hadiths, hadiths and Sunnah have influenced every field from the age of bliss to the present day, and the connection of hadiths with social life has always remained alive.

This work, which is the subject of Haydar Hatipoğlu's commentary on the Sunan Ibn Mace, consists of two parts. In the first part, the lives and scientific personalities of Ibn Mace and Haydar Hatipoğlu and the studies on Ibn Mace's Sunnah are discussed. In the second part, the method used by Haydar Hatipoğlu in the commentary; he has been identified and analyzed in terms of using verses and hadiths, providing information about mental and health conditions, chanting esbab-ı vurudu, revealing differences in narration, approaches to disputes in narrations, linguistic explanations, evaluation of hadiths of the zawa'id type, information about hadith procedure, fiqh and kalami assessments, expressing his own opinions, sources he uses and touching on current issues. The fact that he is an important scholar who grew up in Turkey, that he holds the positions of imam and mufti in the Religious Council, that he lives in the last century, that he is far from taassup and is in the line of Ahl-i Sunnah makes this comment important.

Keywords: Ibn Majah, Commentary, Haydar Hatipoğlu, Hadith

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	2
4. Araştırmanın Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİF VE ESERLERİ

1.1. İbn Mâce'nin Hayatı ve Eserleri	4
1.2. Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı ve Eserleri	8
1.2.1 Hayatı	9
1.2.2. Eserleri.....	11
1.2.2.1. Ölümünden Sonraki Hayat	11
1.2.2.2. Nereye Gidiyoruz	12
1.2.2.3. Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor - Reddiye.....	13
1.2.2.4. Büyük Şâfiî İlmihali	14
1.2.2.5. İslâm Hukuku Tarihi	16
1.2.2.6. İslâm'da Evlilik ve Mut'a.....	16
1.2.2.7. Ashab'dan Öğütler	17
1.2.2.8. Tefsir Çalışması.....	17
1.3. İbn Mâce'nin Sünen'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar	19
1.3.1. Sünen Üzerine Yapılan Çalışmalar	25
1.3.1.1. Şerhler	25
1.3.1.2. Zevâidler.....	27
1.3.1.3. Haşiyeler.....	28
1.3.1.4. Fihristler	29

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNEN-İ İBN MÂCE TERCEME VE ŞERHİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Şerh ve Şerhe Duyulan İhtiyaç	30
2.2. Hadis Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı	35
2.3. Eserin Şerh Yöntemi	37
2.3.1. Âyet ve Hadislerden Faydalanma.....	45
2.3.1.1. Âyetlerden Faydalanma.....	45
2.3.1.1.1. Âyetlerin Nüzûl Sebeplerini Bildirme.....	47

2.3.1.2. Hadislerden Faydalanma	48
2.3.2. Esbâb-ı Vürûdu Zikretme	52
2.3.3. Ricâl Bilgisi	54
2.3.3.1. Râvî Bilgisi	54
2.3.4. Sıhhat Durumları Hakkında Bilgi Verme	59
2.3.5. Hadis Usûlüne Dair Bilgiler	61
2.3.6. Rivâyet Farklılıklarını Ortaya Koyma	63
2.3.7. Rivâyetlerde Görülen İhtilaflara Yaklaşımı	65
2.3.7.1. Cem' ve Te'lif	67
2.3.7.2. Nesh	68
2.3.7.3. Tercih	70
2.3.7.4. Tevakkuf	74
2.3.8. Hadislerin Metinlerinde Geçen Mübhem İsimleri Açıklama	75
2.3.9. Nüsha Farklılıklarına Değınme	77
2.3.10. Zevaiden Olan Hadislerin Değerlendirilmesi	80
2.3.11. Dilsel İzahlar	85
2.3.11.1. Kelimelerin Telaffuzu ve Harekelerin Tespiti	86
2.3.11.2. Dil Bilgisi Açıklamaları	87
2.3.11.3. Garîb Kelimelerin Tahlîli	89
2.3.12. Fıkhî Değerlendirmeler	89
2.3.12.1. Fıkıh Usûlü ve Fırûu'na Dair Bilgiler	93
2.3.13. Kelâmî Değerlendirmeler	95
2.3.13.1. İman ile İlgili Konular	95
2.3.13.2. Kader ile İlgili Konular	97
2.3.13.3. Âhiretle İlgili Konular	98
2.3.13.4. Allah'a İzâfe Edilen El, Yüz, Konuşma, Parmak Gibi İfadeler ..	100
2.3.13.5. Kıyâmet Alâmetleri ile İlgili Konular	100
2.3.14. Güncel Meselelere Değınme	101
2.3.15. Kendi Görüşlerini Beyan Etme	105
2.3.16. İstifade Ettiğı Kaynaklar	108
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	115

KISALTMALAR

b.	: İbn
bk.	: Bakımız
c.	: Cilt
c.c	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviren
DİA	: TDV İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
no	: Hadis Numarası
ö.	: Ölüm
r.a	: RadıyAllahü Anh
s.	: Sayfa
s.a.v	: SallAllahü Aleyhi ve Sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk Eden
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v.b	: Ve benzerleri
vd.	: Ve Diğerleri
vr.	: Varak
yy.	: Yüz Yıl

ÖNSÖZ

İslâm dininin en önemli iki kaynağı Kur’ân-ı Kerim ve sünnettir. Kur’ân’dan sonra İslâm toplumunun temel başvuru kaynağı hadislerdir. Hadisler hem Kur’ân’ın açıklanmasında hem de Müslüman kimliğinin oluşmasında büyük öneme sahiptir. Sosyal hayatın içerisinde İslâmî hayat felsefesini yansıtan hadisler, doğru anlaşılmadığında Müslümanların zihinlerinde birtakım soru işaretlerinin doğmasına sebebiyet verebilmektedir. Zihinlerdeki bu anlam karmaşasını önlemek ve Müslümanlara doğru bilgi vermek için âlimlerimiz tarihsel süreç içerisinde bu iki kaynağın anlaşılmasında büyük gayretler göstermişler ve bize büyük bir ilmî miras bırakmışlardır.

İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşılmasının yanında sosyal bir varlık olan insanın düşünme ve anlama yeteneğinin farklı olması, hadislerin anlaşılmasında birtakım problemlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Hadislerin açıklanması ve izah edilmesinin ilk örneklerini sahâbe dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim sahâbîler anlayamadıkları birtakım hadisleri bizzat Rasûlullâh’a (s.a.v) sormuşlardır. Hadislerden kastedilen mananın anlaşılması noktasında daha sonraki yıllarda “garîbü’l-hadis ve mühtelifü’l-hadis” alanlarında çalışmalar yapılmış sonunda sistemli bir şerh faaliyetine geçilerek müstakil eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. Başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hemen birçok hadis kitabı üzerine şerhler yazılmış ve geçmişten günümüze önemli bir literatür oluşmuştur. Şerhler yazıldığı dönemin pek çok özelliğini barındırması ve sonraki nesillere ciddi bir ilmî mirasın bırakılması açısından önemli olmasının yanında birtakım eleştirilere uğramış olsalar da İslâm tefekkürüne önemli katkıları olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye’de yetişen ve çeşitli yerlerde vaizlik ve müftülük görevlerinde bulunmuş olan Haydar Hatipoğlu’nun İbn Mâce’nin *Sünen*’i üzerine yazmış olduğu şerh eseri, hadis şerhçiliği açısından ele alınmaya çalışılmıştır. Bu şerh, Türkiye’de yazılmış belli başlı hadis şerhleri içerisinde yer almasının yanında önceki dönemlerde yazılmış şerhlerden alıntılar yapması ve konu hakkında birçok âlimin görüşlerine yer vermesiyle tek bir eser üzerinden birçok şerhe ve âlime ulaşma imkanı tanınması bakımından önemlidir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde İbn Mâce ile Haydar Hatipoğlu’nun hayat ve eserleri hakkında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde ise

Hatipoğlu'nun yapmış olduğu şerh çalışmasından hareketle şerhte izlediği yöntem hakkında bilgi verilerek müellifin hadis şerhçiliği ele alınmaya çalışılmıştır.

Başta tez konusunu seçmede ve tezin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Taha ÇELİK hocama teşekkür ediyorum. Ayrıca üzerimizde emeği olan bütün hocalarıma şükranlarımı sunuyorum. Tez süreci boyunca desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Huzeyfe EKER hocama ve aileme de teşekkür ediyorum.

Mustafa MERCAN

Konya-2025

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihine baktığımızda, insanlar doğru yoldan saptıklarında ve dalâlete düştüklerinde Allah'ın (c.c) onlara doğru yolu göstermek için peygamberler ve bunlarla beraber de birtakım kitaplar gönderdiğine şahit olmaktayız. Peygamberler alt üst olan dünya düzenini tekrardan ayağa kaldırmak için Allah'ın (c.c) koymuş olduğu kanunları insanlara yaşayarak göstermişlerdir. Son peygamber olan Hz. Muhammed de (s.a.v) bu dini insanlara yaşayarak göstermiş ve onlara örnek bir yaşam sistemi sunmuştur. Bunun neticesinde Kur'ân'ın pratik hayata yansması olan sünnet ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Kur'ân ve sünnet birbirini tamamlayan ve ayrılması düşünülemeyen İslâm'ın iki temel unsuru olmuşlardır.

Hadis ilmi temel İslâm bilimleri içerisinde müstesna bir konuma sahip olmasının yanında bu dinin anlaşılmasında Kur'ân'dan sonra başvurulacak yegâne ikinci kaynaktır. Hadislerin Hz. Muhammed'den (s.a.v) bize gelmesi ne kadar önemliyse onların anlaşılması ve yorumlanması da o kadar önemli olup üzerinde durulması gereken hususlardandır. Tarihsel süreç içerisinde hadislerin anlaşılması problemi, üzerinde konuşulan bir konu olmuş ve günümüzde de üzerinde durulmaya devam edilmektedir. Günümüzde bile bazı insanların konuşmaları farklı anlaşılabilmekte ve daha sonra onları söyleyenler tarafından açıklanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Rasûlullâh (s.a.v) döneminde de bunun örneklerine rivâyetlerde rastlamak mümkündür. Sahâbîler Peygamberimiz'in (s.a.v) söylediklerini bazen anlamakta güçlük çekmişler ve neyi kastettiğini O'na (s.a.v) sormuşlardır. Bunun neticesinde de bazı hadislerden ne kastedildiğini daha doğru anlamamıza vesile olmuşlardır. İşin içerisinde sosyal bir varlık olan insanın olması ve her birinin düşünme, anlama ve yorumlama yeteneğinin farklı olması bu anlaşılma probleminin ortaya çıkmasını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı da hadislerin anlaşılmasında önemli bir literatür olan şerh geleneği doğmuştur. Âlimlerimiz de yaşadıkları dönemlerde bu ihtiyaca cevap vermek adına hadisleri şerh etmişlerdir.

Yaşadığımız son yüzyılda da şerhler kaleme alınmıştır. Bu şerhlerden biri de bizim çalışmamıza konu olan Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçe kaleme alınmış Haydar Hatipoğlu'nun *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi* adlı eseridir. Biz bu çalışmamızda, bu eserin şerh metodunu ve şerh geleneğine katkılarını değerlendirmeye çalışacağız.

2. Araştırmanın Amacı

Müslümanların İslâmî yaşantılarının ve uygulamalarının oluşmasında Kur'ân'la beraber hadislerin de çok önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Müslümanları sıkıntılı ve zor zamanlarında ayakta tutan, kendi kimliklerinin oluşmasını sağlayan en önemli unsur sünnet olmuştur.¹ Batı dünyası da bunun farkında olduğundan İslâmiyet'i kötü gösterme ve lekeleme çalışmalarını sünnet çerçevesinde yoğunlaştırmaktadır.² Bundan dolayı hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması dün olduğu gibi bugün de hadisin önemli bir meselesi olarak karşımızda durmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi daha sahâbe döneminde hadislerde bunun izleri görülmektedir. Hicrî II. asrın sonlarında hadislerdeki bazı kelime ve kavramların açıklanması ile başlayan hadisleri anlama çalışmaları daha sonraki yıllarda müstakil olarak şerhler kaleme alınması ile devam etmiştir.³ Daha önce yapılmış yorumlama çalışmalarını da dikkate alarak yani gelenekten kopmadan hadislerin günümüzde de doğru anlaşılması gerektiği âşikardır.⁴ Her dönemde ve asırda yazılmış bu şerhler Peygamber Efendimiz'le bizim aramızda müstesnâ bir köprü oluşturmaktadır.

Çalışmamız, *Sünen-i İbn Mâce*'yi şerhetmek üzere yazılan bu eserin hadislerin anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkılarının neler olduğunu ve hadis şerh geleneğine ne kattığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

Ülkemizde hadislerin anlaşılması ve doğru yorumlanması için birtakım şerhler kaleme alınmıştır. Klasik dönemde yapılan çalışmaların hemen hepsinin Arapça olması sebebiyle ülkemizde Hz. Muhammed'in (s.a.v) söz, fiil ve davranışları hakkında sağlıklı bilgi almak açısından şerhlere ve çevirilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma Türkçe yazılmış bir şerh olduğu için hadisler hakkında detaylı bilgi sahibi olmamıza vesile olması açısından önemlidir. Muâsır bir şerh olması da günümüz problemlerine ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

¹ Fikret Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler* (Konya: Adal Ofset, 2009), 14.

² S. Kemal Sandıkçı, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (Ankara: TDV. Yayınları, 2003), 52-53.

³ Mehmet Sait Uzundağ, *Kastallânî ve İrşâdû's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 1; Mustafa Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 1-20.

⁴ Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 12.

4. Araştırmanın Yöntemi

Haydar Hatipoğlu'nun İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine yapmış olduğu şerh çalışmasının incelendiği bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada veriler belli bir sistem dahilinde toplanıp daha sonra bunların gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ele alınarak değerlendirilmesine yönelik yapılan bir çalışmadır. Araştırmamızda Haydar Hatipoğlu'nun kaleme almış olduğu bu eserde takip ettiği metod tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamıza ilk olarak araştırmasını yapacağımız eserin okunmasıyla başlanmış, okuma yapılırken birtakım notlar alınarak şârihin hadisleri izah ederken izlediği yöntem ve hadis şerhçiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu okuma sürecinden sonra elde edilen veriler ışığında konuyu hangi başlıklar altında ele almamız gerektiği tespit edilmiştir. Bu çalışmayı okuyan bir kimsenin, Hatipoğlu'nun eseri hakkında genel bir malumata sahip olmasının yanında şârihin şerh metodu, günümüz meselelerine yaklaşımı ve hangi konular üzerinde durduğunu görebilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Mâce ve Haydar Hatipoğlu'nun hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bunun yanında İbn Mâce'nin *Sünen*'i hakkında bilgi verilmekte ve eserin üzerine yapılmış çalışmalara değinilmektedir. İkinci bölümde ise Hatipoğlu'nun şerhi ve şerh metodu ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümde ilk olarak şerh ve şerhe duyulan ihtiyaç, hadis şerh literatürünün ortaya çıkışı ve önemi hakkında bilgiler verilmektedir. Daha sonra ise tezin asıl bölümü olan şerhin genel özellikleri üzerinde durulmaktadır.

Çalışmamızın konusu, amacı ve yöntemi hakkında yapmış olduğumuz bu değerlendirmelerden sonra İbn Mâce ve Hatipoğlu'nun hayatı ve ilmî kişilikleri ile *Sünen* üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFLER VE ESERLERİ

1.1. İbn Mâce'nin Hayatı ve Eserleri

İbn Mâce ismiyle meşhur olan hadis âliminin tam adı; Ebû Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni'dir. İlk dönem kaynaklarda 209/824 yılında dünyaya geldiği bildirilmektedir. Ancak doğum tarihinin 207/822 olduğunu söyleyen kaynaklar da bulunmaktadır. Doğum yeri hakkında ise kesin bir bilgi olmamakla beraber "Kazvîni" nisbesinden dolayı İran'ın Kazvin⁵ şehrinde doğduğu nakledilmektedir. Mâce'nin nerden geldiği hakkında farklı rivâyetler olmakla beraber babasının lakabı olduğu, annesinden veya dedesinden geldiği söylenmektedir. Rebîa ismindeki kabilenin mevlâsı olmasından dolayı "Rebeî" nisbesiyle de anılır. Ancak Rebeî nisbesiyle ilgili bilgiler de tam olarak bilinmemektedir.⁶ İbn Mâce, Abbâsî Halifesi Me'mûn (ö. 218/833) zamanında dünyaya gelmiş, Me'mûn'u takip eden sekiz Abbâsî halifesi döneminde yaşamış ve Halife Mu'temid (ö. 279/892) döneminde vefat etmiştir.⁷

İbn Mâce (ö. 273/887), Kazvîni'nin en büyük muhaddislerinden biri olarak tanınmaktadır.⁸ İlim hayatına doğduğu Kazvin şehrinde 15 ya da 20 yaşlarında başladığı ifade edilmektedir. İlk hadis derslerini Kazvîni'deki hadis hafızlarından olan Ali b. Muhammed et-Tanâfisî (ö. 233/847) ve Ebû Hucr Amr b. Râfî' el-Becelî'den (ö. 237/852) almaktadır.⁹ Daha

⁵ Kazvin şehri ile ilgili geniş bilgi için bk. Hilal Tüfenk, "Kazvin'in Fethi, İslâmlaşması ve IV/X. Asrın Sonuna Kadar Şehirdeki İslâm Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesindeki Ana Unsurlar", *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 267-289.

⁶ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu'l-e'immeti's-sitte* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 24-25; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Abdülkerim er-Rafî', *et-Tedvîn fî ahbâr-i Kazvîn*, thk. Azîzullah b. Atarîdî Habuşânî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 2/49; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâr-u Sadr, 1977), 5/344; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrût: Dâr-u Sadr, 1978), 4/279; Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 27/40; Ebû Abdullah Şemsüddin b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 13/277-279; Ebû Abdullah Şemsüddin b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/636; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1980), 9/530-532; M. Yaşar Kandemir, "İbn Mâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1999), 20/161-162; Musa Erkaya, "İbn Mâce ve Eser Karizmasının Oluşumu", *İslâmî İlimler Dergisi* 2/2 (2007), 162-163; Hatice Kızıllorman, *İbn Mâce'nin es-Sünen'indeki Megâzî Rivayetlerinin Tespiti ve Siyer-Megâzî Kaynaklarıyla Mukayesesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7.

⁷ İsa Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İbn Mâce'nin Mukaddimesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 16.

⁸ Osman Güner, "İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1996), 191-209.

⁹ M. Mustafa el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Altıntaş (Kayseri: Usûl Yayınları, 1988), 170.

sonra “hadis öğrenmek ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma”¹⁰ olarak tanımlanan rihle yolculuğuna h. 230 yılından sonra çıktığı haber verilmektedir.¹¹ Bu çerçevede; Irak, Şam, Horasan, Rey, Mısır, Mekke, Medîne, Bağdat başta olmak üzere birçok yerlere seyahatler gerçekleştirmiştir.¹² Kûfe’de Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/853) gibi büyük muhaddisler olmak üzere, Basra’da Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866); Bağdat’ta Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849); Dımaşk’ta Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) gibi alimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden de Ali b. İbrahim el-Kattân (ö. 345/956), Süleyman b. Yezîd el-Fâmî (ö. 339/950), Ebû Ca’fer Muhammed b. İsa es-Saffâr el-Ebheri (ö. 393/1003) gibi çok sayıda râvi rivâyette bulunmuştur.¹³

Vefatı ile ilgili Makdisî (ö. 505/1113), Kazvîn’de İbn Mâce’ye ait bir tarih kitabı gördüğünü, bu kitabın sonunda Ca’fer b. İdris’in el yazısıyla bir not bulunduğunu ve bu notta, İbn Mâce’nin Ramazan ayının bitimine sekiz gün kala pazartesi günü vefat ettiği, salı günü defnedildiği bilgisinin olduğunu söylemektedir. Cenaze ve defin işleriyle kardeşleri Ebû Bekir ve Ebû Muhammed Hasan b. Yezîd ile oğlu Abdullah ilgilenmiştir. Zehebî de (ö. 748/1348) hicrî 273 yılında Ramazan ayında vefat ettiğini bildirmektedir. Bu bilgiye göre 64 yaşında vefat ettiği ortaya çıkmakta olup h. 275 yılında öldüğüne dair rivâyetler sıhhatli gözükmemektedir.¹⁴

Kütüb-i Sitte müelliflerinin mezhep mensubiyetlerine değinen Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), Buhârî’nin (ö. 256/870) Şafî mezhebine mensup olduğunu, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Tirmizî’nin (ö. 279/892) müctehid, İbn Mâce’nin de müctehid ve Hanbelî mezhebine mensup olduğunu söylemektedir.¹⁵ Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920) de Buhârî ve Ebû Dâvûd’un müctehid olduğunu bildirdikten sonra, diğer Kütüb-i Sitte

¹⁰ İbrahim Hatipoğlu, “Rihle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2008), 35/106-108.

¹¹ A’zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Altıntaş, 170.

¹² Makdisî, *Şurûtu’l-eimmeti’s-sitte*, 24-25; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, 4/279; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 27/40; ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/636; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/531; Musa Erkaya, *İbn Mâce’nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 33-35; H. Musa Bağcı, “İbn Mâce’nin es-Sunen Adlı Eserinin Mukaddime’sinin Tahlili”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 18.

¹³ Kandemir, “İbn Mâce”, 20/161-162.

¹⁴ Makdisî, *Şurûtu’l-eimmeti’s-sitte*, 24-25; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 27/41; Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 22; Kandemir, “İbn Mâce”, 20/161-162; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, 13/279.

¹⁵ Şah Veliyyullah b. Abdirrahman ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî beyân-i sebebi’l-ihtilâf beyne’l-fukahâ’i ve’l-müctehidîn* (Kâhire: Matbaâtü’s-Selefiyye, 1977), 54.

müelliflerinin ‘Ehl-i Hadis Mezhebi’ üzere olduğunu nakletmektedir.¹⁶ Enver el-Keşmîrî (ö. 1352/1933) ise Buhârî’nin müctehid olduğunu, Tirmizî’nin Şafîî mezhebinden olduğunu, Nesâî (ö. 303/915) ve Ebû Dâvûd’un Hanbelî mezhebinden olduğunu, Müslim (ö. 261/875) ve İbn Mâce’nin ise mezhebinin bilinmediğini ifade etmektedir.¹⁷

Hadis alanında tanınmış bir şahsiyet olan İbn Mâce, aynı zamanda bir müfessir ve tarihçi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tefsirinin günümüze ulaşmaması ve tarihinin de bir kısmının ulaşması onun daha çok muhaddis olarak tanınmasına yol açmaktadır.¹⁸

İbn Mâce hakkında âlimlerimiz genelde övgü dolu cümleler kullanmışlardır. Ebû Ya’lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) İbn Mâce’nin sika, hâfız ve hüccet olduğuna dair âlimlerin ittifakı olduğunu, Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) sünen sahibi, hâfız ve imam olduğunu¹⁹ ve İbn Hallikân (ö. 681/1282) da onun hâfız, birçok konuda ârif ve imam olduğunu söylemektedir.²⁰ Zehebî de hâfız, müfessir, muhaddis, münekkid, sâdık ve büyük bir ilme sâhip olduğunu bildirmektedir.²¹

Âlimlerin birçoğu İbn Mâce’yi övmüş ve onu ta’dil etmişlerdir. Bununla beraber kitabına almış olduğu hadisler içerisinde münker, mevzû’ hadislerin bulunması ve delil olarak kullanılmayacak bin kadar hadisin bulunması²² eser hakkında soru işaretlerine sebep olmaktadır. Bu da ulemanın biraz objektiflikten uzak yorumlar yaptığı şeklinde yorumlanabilmiştir.²³

Sünen üzerinde Erkaya’nın yapmış olduğu tezde İbn Mâce’nin şeyhlerinin sayısının 303 olduğu sonucuna varılmıştır.²⁴ Yâkût el-Hamevî *Mu’cemü’l-büldân*’da bu şeyhlerden bazılarını şöyle sıralamıştır: “Duhaym, Abbas b. Velîd el-Hallâl, Hişam b. Ammâr, Abdullah

¹⁶ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrût, 1995), 185; İsmail Hakkı İzmirli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Erkam Matbaası, 2002), 279-280.

¹⁷ Muhammed Enver el-Keşmîrî, *Feyzu’l-bârî ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005), 1/53; Muhammed Abdurreşid en-Nu’mânî, *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbühü es-Sünen* (Beyrût: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1419), 122-123.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, 4/279; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/530; ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/636; James Robson, “Sünen-i İbn Mâce’nin (Nüshalarının) Rivâyeti”, çev. Musa Erkaya, *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/23 (2005), 287; Hasan Şanverdi, *İbn Mâce’nin Sünen’indeki Mevzû Rivayetler ve Değerlendirilmesi* (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 6; Erkaya, “İbn Mâce ve Eser Karizmasının Oluşumu”, 164.

¹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mü’cemü’l-büldân*, 4/344.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, 4/614.

²¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 27/41; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/636; ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaud, 13/278-279; el-Kandemir, “İbn Mâce”, 20/161-162.

²² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 13/278-279.

²³ Erkaya, *İbn Mâce’nin Hadîs Kültüründeki Yeri*, 40.

²⁴ Erkaya, *İbn Mâce’nin Hadîs Kültüründeki Yeri*, 35.

b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân, Mahmud b. Hâlid, Abbas b. Osman, Osman b. İsmail b. İmrân el-Huzelî, Hişâm b. Hâlid, Ahmed b. Ebi'l Havârî, Ebû Tâhir b. Serh, Muhammed b. Rumh, Yunus b. Abdi'l A'lâ, Muhammed b. Musaffâ, Hişâm b. Abdi'l Melik el-Yezenî, Amr b. Osman, Yahya b. Osman, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Abde, İsmail b. Ebî Musa el-Fezârî, Ebu Heysame Züheyr b. Harb, Süveyd b. Saîd, Abdullah b. Muâvite el-Cümâhî".²⁵

İbn Mâce'den hadis rivâyet eden talebeleri ise; Ali b. Saîd b. Abdullah el-Ğudânî, İbrahim b. Dinâr el-Ceraşî el-Hamedânî, Ahmed b. İbrahim el-Kazvînî (Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin dedesi), İshak b. Muhammed el-Kazvînî, Ebu't Tayyîb Ahmed b. Ravh el-Meş'arânî, Ca'fer b. İdris, Hüseyin b. Ali b. Berânyâ, Süleyman b. Yezîd el-Kazvînî, Muhammed b. Îsâ es-Saffâr, Ebu'l Hasan Ali b. İbrahim b. Seleme el-Kattân el-Kazvînî, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. Hakîm el-Medenî el-İsbahânî, Sa'dun, Muhammed b. Îsâ el-Ebherî, Süleyman b. Yezîd el-Fâmî, Sibeveyh olarak sayılabilir.²⁶

İbn Mâce'nin hadis alanındaki *Sünen*'inin yanında onun aynı zamanda bir tefsiri ve tarihi olduğundan yukarıda bahsetmiştik. *Sünen* hakkında aşağıda detaylı bilgi verileceğinden tefsiri ve tarihi hakkında da kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

İbn Mâce'nin tarihi, İslâm tarihi hakkında yapılan ilk çalışmalardan biri olarak karşımıza çıkmakta olup *Târîhu'l-hulefâ* ismiyle bu kitabın bir bölümü günümüze kadar gelmiştir. Eserde Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ile Abbâsî Halîfesi Abdullah b. Ali Müstekfî Billah'a (ö. 338/949) kadar geçen halîfelerin hayatları yer almaktadır. Mütevekkil Alellah'a (ö. 247/861) kadar olanları İbn Mâce, diğer kalanların ise bu eserin aynı zamanda râvîsi olan Ömer b. Hafs es-Sedûsi'nin zeyl olarak yazdığı, geri kalan beş halifeyi ise Ebu Bekir eş-Şâfi (ö. 354/695) ve Ebû Ali İbn Şâzân el-Bağdâdî'nin (ö. 425/1034) yazdığı bilinmektedir. Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176) tarafından istinsah edilen eser Muhammed Mutî el-Hâfız'ın Daru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'deki nüshası esas alınarak ilk olarak Dımaşk'ta (1399/1979), daha sonra da müstakil olarak Beyrut'ta (1406/1986) basılmıştır.²⁷ Tahir el-Makdisî bu eserin ricâl bilgileri ve şehirlerin tanıtımı hakkında olduğunu haber vermektedir.²⁸

²⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldân*, 4/344; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, 13/277.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i-r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, 27/41; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 8/278; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, 13/278; Ebu'l-Fidâ İmâmüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1932), 11/52; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/531-532; Kandemir, "İbn Mâce", 20/161-162.

²⁷ Kandemir, "İbn Mâce", 20/161-162.

²⁸ Rafî', *et-Tedvîn fî ahbâr-i Kazvîn*, thk. Azîzullah Ataridi Habuşânî, 2/50-53.

Tefsiri hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmakta olduğundan ve günümüze de intikal etmemesinden dolayı en az bilinen eseridir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu tefsirin sahâbe ve tâbiîn dönemi tefsirlerinden sonra kaleme alınmış önemli bir eser olduğunu belirtir.²⁹ Mizzî (ö. 742/1341) ise çok geniş bir eser olduğunu bildirir ve bunun bir kısmını gördüğünü söyler.³⁰

1.2. Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı ve Eserleri

Medeniyetler toplumların yaşantılarına yön veren birtakım inanç ve ahlaki kurallar bütünüdür.³¹ Ülkemiz tarih boyunca birçok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler Hititler, Urartular, Frigler, Lidyalılar, İonlar, Persler, Likyalılar olarak sayılabilir.³² Türkiye'nin illerinden biri olan Diyarbakır da medeniyetler şehri olarak bilinmektedir. Diyarbakır'ın günümüze kadar otuz üç medeniyete ev sahipliği yaptığı belirtilmektedir. Tarihî süreçte Diyarbakır, birçok âlim yetiştirmiş ve bu isimler medeniyetlerin oluşmasında ve inşasında birtakım eserler ortaya koyarak katkıda bulunmuşlardır.³³

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra İslâm Medeniyetinin her zaman temsilciliğini üstlenmiş ve bu medeniyete hizmet etmişlerdir. 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya girmişler ve buranın İslâmlaşmasına önemli katkılar sunmuşlardır. Bu tarihten itibaren de Anadolu'da yaşamış en önemli imparatorluklardan olan Selçuklu ve Osmanlı, İslâm'dan aldıkları yaşam biçimleri ve devlet yönetim şekliyle dünya nezdinde takdir toplamış ve birçok devletin ve milletin İslâmlaşmasını sağlamışlardır.³⁴ Anadolu'da birçok medrese inşa etmek suretiyle hem İslâmî ilimler hem de fen ilimleri noktasında insanlığa yol göstermişler ve bu dinin geniş kitlelere ulaşmasında başrol oynamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Cumhuriyet Dönemi'nde de bu hizmetler devam etmiştir.

²⁹ Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Dâru'l-Vefâ, 1996), 33/355.

³⁰ Makdisî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, 25; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldân*, 4/344; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, 4/279; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i-r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1/150; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/636; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, 13/279; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/530; el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Altuntaş, 105 Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 52.

³¹ Ramazan Ata, "Medeniyet Ruhu ve Osmanlı Medeniyeti", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 19/2 (2014), 86.

³² Geniş bilgi için bk. Hüseyin Metin - Mustafa Lamba, "Hititler'den Roma İmparatorluğu'na Kadar Anadolu Uygarlıklarında Yönetim Yapısı", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 12/27 (2016), 155-174.

³³ İbrahim Özcoşar vd., *Diyarbakır: Âlimler, Ârifler, Edîpler* (İstanbul: Ensar, 2018).

³⁴ Ata, "Medeniyet Ruhu ve Osmanlı Medeniyeti", 86.

1.2.1 Hayatı

Cumhuriyet Dönemi'nde yetişen Şafî mezhebine mensup olmakla beraber Hanefî mezhebinde de söz sahibi olan³⁵ önemli âlimlerimizden birisi de Haydar Hatipoğlu'dur (ö. 1416/1995). Hatipoğlu ilmî ve dinî açıdan tanınan bir aileden gelmekte olup çeşitli medreselerde ilim tahsil etmiş ve bu medreselerden icâzet almıştır.³⁶ Haydar Hatipoğlu 1929 yılında Diyarbakır'ın Hazro İlçesi Cami Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.³⁷ Kaydedildiğine göre soyu Hz. Peygamber'e ve Hz. Ömer'e (ö. 23/644) kadar uzanmaktadır.³⁸ Hatipoğlu'nun beşinci kuşak dedelerinden olan Osman Efendi ismindeki âlim, Yusuf b. İbrahim el-Erdebî'nin (ö. 779/1377) *el-Envâr li a'mâlî'l-ebâr* adlı eserine *Hâşiyetü'l-kümmesrâ* adıyla bir hâşiye çalışması yapmıştır.³⁹

Hatipoğlu'nun babası Nuri Efendi (ö. 1374/1955) Hazro'da uzun yıllar imamlık yapmış daha sonra da bu ilçede müftülük görevinde bulunmuştur.⁴⁰ Annesi Şerife Hanım ise fetva verebilecek düzeyde ilmî tahsili olan bir kadındır.⁴¹ Annesinin soyu babası tarafından Peygamberimiz'e (s.a.v) dayanırken annesi tarafından da Mûsa b. Mâhîn ez-Zûlî'ye (ö. 559/1164) dayanır. Mûsa b. Mâhîn ez-Zûlî de soy bakımından Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Dolayısıyla da Hatipoğlu'nun soyu bir yandan da Hz. Ömer'e kadar uzanmaktadır.⁴²

Hatipoğlu ilk derslerini babasından aldıktan sonra Hazro'daki önemli medrese hocalarından olan Diyarbakır ve çevresinde "Seyda Hacı" olarak bilinen Abdulfettah Yazıcı'dan⁴³ (ö. 1395/1975) ders almıştır.⁴⁴ Daha sonra Diyarbakır, Bitlis, Muş, Siirt gibi şehirlerdeki medreselerden ilim tahsil etmiştir. En çok ders okuduğu ikinci hocası ise Siirtli

³⁵ Muhammed Sait Hatipoğlu, *Haydar Hatipoğlu ve Kur'an Tefsiri: Metin Neşri ve Muhteva Analizi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024), 43.

³⁶ Muhammed Sait Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", *Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Sırat* 3/2 (2022), 133.

³⁷ Abdurrahman Ensari, "Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 107; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982-1983), 1/XIV-XV.

³⁸ İbrahim Evirgen, *Diyarbakir'de İz Bırakanlar* (Diyarbakır: Yelkovan Yayınları, 2017), 129.

³⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XIV-XV.

⁴⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XIV-XV.

⁴¹ Ensari, "Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım", 107.

⁴² Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 134; Muhammed Ali Yıldız - Gülcan Asaroğlu, "Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 68.

⁴³ Hakkında geniş bilgi için bk. M. Cevat Ergin, "Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006), 109-130.

⁴⁴ Muhammed Salih Mecitoğlu - Metin Tekin, "Haydar Hatipoğlu'nun Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği", *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 80; Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 135.

Muhammed Said Yargıcı'dır (ö. 1388/1968).⁴⁵ Bu medreselerde Arapça, sarf, nahiv, beyân, mantık, münâzara, meânî, bedî', belâğat, vazî', fıkıh, kelam, tefsir, hadis, usûl-i fıkıh, usûl-i hadis ve akâid okuyup oldukça genç bir yaş diyebileceğimiz 22 yaşında icâzet almıştır. Bu arada ortaokul ve lise imtihanlarına dışardan katılarak üç yılda bu okulları tamamlamıştır.⁴⁶

Hatipoğlu, Türkiye'de Molla Burhâneddin⁴⁷ ve Molla Bedreddin⁴⁸ gibi üstadlarla yakın temas halinde olmuş Türkiye dışında da Mısırlı Muhammed Mütevellî Şa'râvî (ö. 1419/1998)⁴⁹ ve İbrahim Molla Hâtır, Abdulcelil Çelebi gibi âlimlerle arkadaşlık yapmış ve hepsinin takdirlerine mazhar olmuştur. Abdulcelil Çelebi'nin 1987 yılında el-Cumhûriyye gazetesinde Hatipoğlu'nu tanıtan bir makâle kaleme alması onun ilimdeki dirâyetini göstermesi bakımından önemlidir. Medine'de Halil İbrahim Molla Hâtır (ö. 1444/2023), onun ilimdeki dirâyetine şahit olunca *Sünen-i İbn Mâce* üzere yaptığı şerh çalışmasını Arapça'ya çevirmesini istemiştir. Molla Zübeyir Arnâsî (ö. 1443/2022) başta olmak üzere kendisinden ders okuyan talebeleri onu muhakkik ve müdakkik bir kişi olarak vasıflandırmışlardır.⁵⁰ İsmail Çetin (ö. 1432/2011), Mehmet Emin Er (ö. 1434/2013), Hamza Aktan, Arif Ersoy (ö. 1441/2020), Necip Taylan, Nihat Hatipoğlu, Mehmet Sait Ergin, Bekir Karlığa gibi isimler de kendisinden ders almışlardır.⁵¹

Hatipoğlu, dönemin Diyarbakır Müftüsü olan Molla Halil Özeydî'nin (ö. 1387/1967) kızı Muzaffer hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten bir kız, dört erkek evladı dünyaya gelmiştir.⁵² Evlatlarından en çok tanınan iki tanesi, iki dönem Diyarbakır milletvekilliği

⁴⁵ Hakkında geniş bilgi için bk. Adurrahman Adak, "Seyda Muhammed Said", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2009), 37/20-21.

⁴⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XIV-XV. (not: Buradaki bilgide 22 yaşında 1955 yılında icâzet aldığı söylenmektedir. Diğer kaynaklarda ise yıl belirtilmemiştir. Bu bilgi doğru gözükmemektedir çünkü Hatipoğlu 1954 yılında görev hayatına başlamıştır.) Mecitoğlu - Tekin, "Haydar Hatipoğlu'nun Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği", 80; Yıldız - Asaroğlu, "Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", 68; Fadıl Aygan, "Son Devir Alimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadî Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı", *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 51.

⁴⁷ Hasan Çağlar, *Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-Beyân li Cemû'l-Kur'an Adli Tefsiri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Esat Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı", *İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi* 6/1 (2021), 232-255.

⁴⁸ Muhammed İkbal Ekinci, "Tillo Mücahidîyye Medresesi'nde İcâzet ve İcâzetnâme", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (ts.), 243-262.

⁴⁹ Halil Görgün, "Şa'râvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 38/350-351.

⁵⁰ Eyyüp Tuncer, "Tercüme Teknikleri/Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun Meali", *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 247-265.

⁵¹ Hatipoğlu, *Haydar Hatipoğlu ve Kur'an Tefsiri: Metin Neşri ve Muhteva Analizi*, 34.

⁵² Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 135.

yapmış olan Ömer Vehbi Hatipoğlu ile şu an İlahiyat alanında profesör olan Nihat Hatipoğlu'dur.

Haydar Hatipoğlu kısa süreliğine Diyarbakır Belediyesi'nde çalıştıktan sonra 1954 yılında açılan Diyarbakır İmam Hatip Lisesi'nde Arapça öğretmenliği yapmıştır. Diğer taraftan da Diyarbakır'da bulunan Fatih Paşa Camii'nde uzun yıllar görev yapacağı Diyanet câmiasına imam-hatip olarak adım atmıştır. Aynı yıl açılan vaizlik sınavını kazanarak Diyarbakır'a vaiz olarak atanmıştır. Babasının Hazro Müftülüğü yaparken vefat etmesiyle 1955 yılında Hazro'ya müftü olarak gelmiştir. Daha sonra sırasıyla 1963'te Siirt'e, 1971'de Uşak'a, 1978'de Afyon'a, 1980'de İzmir'e müftü olarak atanmıştır. 1987'de emekliliğe ayrılmıştır. 1990'da ise Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğine atanmıştır. Bu göreve devam ederken görevli olarak gittiği hac esnasında Medine'de 23 Mayıs 1995 tarihinde kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiş ve Medine'de bulunan Cennetü'l-bakî' kabristanlığına defnedilmiştir.⁵³

1.2.2. Eserleri

Hatipoğlu vaaz ve irşad görevini yürütürken toplumu din konusunda aydınlatmak ve onlara sahih bilgi vermek için kendisini sorumlu hissederek birtakım eserler kaleme almıştır. Bu eserlerinde dünya ve ahiret hayatına dair bilgiler ile nikahın ve ailenin önemi gibi konulara değinmektedir. Bunun yanında Arapça'dan Türkçe'ye bir tercümesi ve yarım kalmış bir tefsir çalışması da bulunmaktadır. Hatipoğlu'nun en büyük ve kapsamlı eseri ise, İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine yapmış olduğu şerh çalışmasıdır. Burada kısaca bu kitaplar hakkında bilgi vereceğiz. *Sünen-i İbn Mâce Şerhi* hakkında ise detaylı bilgi ikinci bölümde verilecektir.

1.2.2.1. Ölümünden Sonraki Hayat

Hatipoğlu İslâm'ın ilk yıllarından günümüze kadar her zaman tartışılmalı bir konu üzerinde ilk çalışmasını yapmaktadır. Bu da Hatipoğlu'nun güncel meseleleri ve fikirleri takip ettiğini ve onlara karşı duyarlı olduğunu göstermektedir. Kitabında âhiretin varlığını aklî ve naklî delillerle okuyucusuna anlatmaya çalışmaktadır. Kitabını yazma gerekçesini de kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

“Vazifem ve mesleğim itibari ile manevi mesuliyetten kurtulmak için elime geçen her fırsatta zaman ve mekan kollamadan gücümün yettiği nisbette dinimiz hakikatlerinden

⁵³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XIV-XV; Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri”, 136; Ensari, “Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım”, 107.

ve ilâhî kanunlardan bahsedip Müslüman kardeşlerimi irşad ve tenvir etmeyi her ne kadar kendime itiyat edinmiş isem de etrafımda gördüğüm samimi alaka ve daimi teşvik neticesinde dinimiz hakkında muhtasar bile olsa bir kitap yazmaya nihayet karar vermiş bulunuyorum. Mevzû olarak iman rükünlerinden yalnız âhiret mevzûunu ele almayı tensip ettim. Çünkü her yerde taklidi iman sahibi bulunan birçok dindaşlarımda gördüğüm bu husustaki şüphe ve tereddütler ile kültürlü olduklarını sanan maalesef Müslümanlığı sadece soyadı gibi taşımakta olan zatların (Nerden gelmiş isem oraya gideceğim, ahiretten başı kırık olarak kim dönmüş) gibi sözleri bilhassa beni bu mevzû ele almaya sevk etti. Âhirete ve haşre iman getirmek keyfiyetinin ahlak üzerinde çok büyük müsbet tesirleri vardır. Şuurlarında manevî korku ve ilâhî mesûliyet hissi taşıyanlar fena huy ve hareketlerden kaçınır, sakınır olurlar. Bu itibarla imanın beşinci rükünü olan bu mevzû hakkında beyan edeceğim bazı aklî ve naklî delillerle tevfiğ ve hidâyet Cenâb-ı Hak'tan olmakla beraber onların kalplerini ve mantıklarının tatmin edebilirsem ne mutlu bana.”⁵⁴

Hatipoğlu'nun yazmış olduğu bu kitap 64 sayfadan oluşmaktadır. Kitabında İslâm'ın ortaya koyduğu bilgilerin en tutarlı ve akla uygun olan bilgiler olduğunu göstermeye çalışmış ve hayatı sadece dünya hayatından ibaret gören maddeci dünya görüşünün yanlışlıklarına ve tutarsızlıklarına dikkat çekmek istemiştir. Bunu yaparken âyet ve hadislerden deliller getirerek karşı tarafın düşüncesini çürütmeye çalışmıştır. Hatipoğlu, kitapta kullanmış olduğu âyet ve hadislerin Arapçalarını da birçok yerde vermeye çaba göstermiştir. Âyetlerin Kur'ân'da geçtiği yerleri genelde gösterirken, hadislerin tahrîcini yapmamaktadır. Eserde kullanmış olduğu üslubun vaaz üslubu olduğu söylenebilir.

Henüz 29 yaşında kaleme aldığı bu eserin ilk baskısı 1958 yılında olmuş, son baskısı ise 2020 yılında Ravza Yayınları aracılığı ile yapılmıştır.⁵⁵

1.2.2.2. Nereye Gidiyoruz

Hatipoğlu'nun kaleme aldığı bu eser 1968 yılında Siirt Müftülüğü görevinde iken orada vermiş olduğu konferansın kitaba dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur.

Hatipoğlu'nun yazmış olduğu 75 sayfalık bu kitabın, “*Ölümden Sonraki Hayat*” isimli kitabın devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu eserde insanın varoluş gayesinden ve

⁵⁴ Haydar Hatipoğlu, *Ölümden Sonraki Hayat* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 9-10.

⁵⁵ Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri”, 138.

insanın bu gayeye göre yaşaması için de peygamberlere ihtiyaç duymakta olduğundan bahsetmektedir. Beden ve ruh birlikteliğinden bahseden Hatipoğlu asıl olanın ruh olduğunu söylemektedir. Bundan dolayıdır ki ölümden sonraki hayatı için insanın çalışması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Bu kitap da bir öncekiyle aynı özelliklere sahiptir. Âyet ve hadisler kullanılarak materyalist düşüncenin Müslümanların kafalarına attığı şüpheleri gidermek ve bu düşünce akımına bir reddiye şeklinde kaleme alınmıştır.

Kitap ilk olarak 1968 yılında basılmış, son basımı ise 2020 yılında Ravza Yayınları aracılığıyla olmuştur.⁵⁷

1.2.2.3. Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor - Reddiye

Reddiye türü eserler İslâm Tarihi'nde II. asırdan itibaren görülmeye başlanmıştır. Herhangi bir inanç, düşünce ve fikre karşı çıkılarak karşı tarafın argümanlarını delillerle çürütme amaçlanmaktadır.⁵⁸

Hatipoğlu bu eserinde bir dönem ortaya atılan dinler arası diyalog çalışmalarının fikirlerinden olan “Yahudi ve Hıristiyanların son peygambere inanmasalar da cennete girecekleri, bu dinlerin kitaplarının tahrif edilmediği ve Kur’ân’ın kendisinden önceki kitapları nesh etmediği” gibi birtakım fikirleri çürütmek ve onlara cevap vermek için kaleme almıştır.⁵⁹ Bu fikirlerinden dolayı Süleyman Ateş’i tenkit etmiş İslâm’ın son din olduğunu ve herkesin Hz. Muhammed’e (s.a.v) itaat etmek zorunda olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.⁶⁰ Hatipoğlu burada da toplumun dini değerleriyle oynanmasına izin vermemiş, aynı zamanda dinin doğru öğretilmesi noktasında üzerine düşeni yerine getirmiştir. Bu da onun dini konulardaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Hatipoğlu, Süleyman Ateş’in makâlesini okuduğunu söyledikten sonra devletin büyük ümitlerle okuttuğu ve bu makama getirdiği, aynı zamanda toplumu din konusunda aydınlatmak üzere görevlendirilmiş birinin bu ifadeleri kullanmasından dolayı üzüldüğünü ifade etmektedir. Makâlenin çoğunluğunda düzeltilmesi gereken yerlerin olduğunu, âyetlerin kişisel yorumlanarak bağlamından uzaklaştırıldığını, kitap, sünnet ve icmâa aykırı ifadelerin

⁵⁶ Aygan, “Son Devir Alimlerinden Haydar Hatipoğlu’nun Bazı İtikadî Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı”, 267-280.

⁵⁷ Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri”, 140.

⁵⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2007), 34/516-521; Muhammed Mehdi Aksoy, “Haydar Hatipoğlu’nun Reddiye Metodu”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer, (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 58.

⁵⁹ Aksoy, “Haydar Hatipoğlu’nun Reddiye Metodu”, 58.

⁶⁰ Geniş bilgi için bk. Aksoy, “Haydar Hatipoğlu’nun Reddiye Metodu”, 309-332.

çok rahat bir şekilde kullanıldığını dile getirmektedir. Makâlenin bu şekliyle Müslümanların kafalarını bulandıracağını, içinden zor çıkılacak bir bunalıma sevk edeceğini ve bunun da çok ustalıkla yapıldığının altını çizmektedir. Bütün bu endişelerinden dolayı sustuğu takdirde büyük bir vebal altına girmekten korktuğundan bunu kaleme alma ihtiyacı hissettiğini belirtmektedir.⁶¹

Hatipoğlu, reddiyesini şu üç başlık altında ele almıştır: “Ehl-i kitabın cennete girip girmeyeceği, Tevrat ile İncil’in muharref olup olmadığı ve Kur’ân’ın önceki kitapları nesh edip etmediği.” Kitapta izlemiş olduğu yöntem ise ilk olarak Süleyman Ateş’in bu konularla ilgili söylemiş olduğu sözleri zikrettikten sonra Ateş’in ifadeleri arasındaki çelişkileri göstermeye çalışmıştır. Bunun yanında Ateş’in sözlerindeki eksik olan bilgileri tamamlayarak sözleri ustalıkla çarpıttığını ortaya koymak istemiştir. Yine Ateş’in kaynaklarda olmayan bilgiler verdiğini söyleyerek bilimsel olmadığını altını çizmiştir. Bu işlemlerden sonra âyet ve hadislerden faydalanarak Süleyman Ateş’in görüşlerini çürütme yoluna gitmiştir.⁶²

İlk olarak “Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor” şeklinde Mesaj Yayınları’ndan 1990’da basımı yapılmış daha sonra “Dinler Arası Diyaloga Reddiye” şeklinde devam etmiştir. Son olarak 2022 yılında Ravza Yayınları tarafından basımı yapılmıştır.

1.2.2.4. Büyük Şâfi İlmihali

Müellifin fıkıh alanında yazmış olduğu önemli eserlerden biridir. Şâfi ilmihalleri içinde önemli bir yere sahip olup ihtilafli meselelere yaptığı açıklamalar ve güncel meseleler hakkında yaptığı yorumlar Hatipoğlu’nun fikhî yönünü görmemiz açısından önemlidir.⁶³ Bu ilmihali yazma gerekçesini kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

“Hanefî mezhebine ait müteaddit ilmihal kitabı yazıldığı gibi birkaç fıkıh kitabı da dilimize çevrilmiştir. Fakat Şâfi mezhebine dair fıkıh kitaplarından dilimize çevrilmiş herhangi bir kitaba rastlamadım. Bazı çevrelerin ve bir kısım meslektaşımın istek ve talepleri üzerine bu ilmihal kitabını yazmaya karar verdim. Fikhî dört mezhep arasında ihtilafli olan meselelerde, özellikle ibadet konularında kişinin bağlı bulunduğu mezhebin dışında kalan mezheplerin görüşlerine itibar etmesi ve ibadetinin bütün mezheplere göre sağlıklı biçimde ifa etmeye çalışması fıkıh âlimlerince tavsiye

⁶¹ Haydar Hatipoğlu, *Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor* (Ankara: Mesaj Yayıncılık, 1990), 5-6.

⁶² Aksoy, “Haydar Hatipoğlu’nun Reddiye Metodu”, 309-332.

⁶³ İsmail Narin, “Haydar Hatipoğlu’nun Şâfi İlmihâli ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 293-307.

edilmiş en ihtiyatlı yoldur. Bu itibarla bu kitabın Şafîî yanında Hanefilere de yararlı olduğu muhakkaktır. Özellikle Şafîîlerin yoğun bulunduğu bölgelerde çalışan Hanefî mezhebine mensup din görevlisi kardeşlerim için yardımcı bir el kitabı mahiyeti taşımaktadır.”⁶⁴

Konular incelenirken Şafîî mezhebinin güvenilir kaynakları esas alınarak hazırlanmıştır. Eser 272 sayfadan ibaret olup on bölümden oluşmaktadır. İnanç esaslarından, ibadet konularından ve bazı muâmelât konularından bahsetmektedir. Kitabın yazılma amacına uygun düşecek şekilde “Cemaatı İçinde Hanefî Bulunması Muhtemel Şafîî İmamın Dikkat Etmesi Gerekli Hususlar” (s. 261-262) ve “Cemaatı İçinde Şafîî Bulunması Muhtemel Hanefî İmamın Dikkat Etmesi Gerekli Hususlar” (s. 262-268) şeklinde iki başlık dikkat çekmektedir.⁶⁵ İlmihâl formatında hazırlanmasından dolayı mezhep içi farklı görüşlere⁶⁶ ve Şafîî mezhebi ile diğer mezhepler arasındaki ihtilaflara birkaç yer hariç fazla değinilmemektedir.⁶⁷ Hatipoğlu eserde güncel fikhî meselelerden olan “taklîd ve telfîk, Türkiye’nin dâru’l-harb olup olmadığı, dinden çıkmaya sebebiyet veren sözler ve durumlar, zühr-i âhir namazı, ölümlere Kur’ân okuma meselesi, evlilikte velinin rolü ve paraların zekat için nisâbı” gibi konuları ele almaktadır.⁶⁸

Hatipoğlu’nun kullanmış olduğu kaynaklar arasında İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö. 974/1567) *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc*’ı, Yusûf el-Erdebîlî’nin *el-Envâr li a’ mâli’l-ibrâr*’ı ve bu eserin üzerine yazılmış olan el-Hâc İbrahim’in *Hâşiyetü’si* ile Süleyman b. Ömer el-Cemel’in (ö. 1204/1790) *Hâşiyetü’l-Cemel alâ Şerhi’l-menhec* adlı eserleri, Kâsânî’nin (ö. 587/1191) *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i’ fi tertîbi’ş-şerâ’i*’si ve Timurtâşî’nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrû’l-ebâr*’ından istifade etmiştir. Bunun yanında kendi eserleri olan *Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi* ile Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudarî’den (ö. 1346/1927) çevirisini yapmış olduğu *İslam Hukuku Tarihi* adlı eserlere sıkça atıfta bulunmuştur.⁶⁹

Mesaj Yayınlarından 1986 yılında basımı yapılan eserin son baskısı ise 1991 yılında yapılmıştır.⁷⁰

⁶⁴ Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şafîî İlmihâli* (Ankara: Mesaj Yayıncılık, 1986), 6-7.

⁶⁵ Narin, “Haydar Hatipoğlu’nun Şafîî İlmihâli ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı”, 294.

⁶⁶ Hatipoğlu, *Büyük Şafîî İlmihali*, 164-181.

⁶⁷ Hatipoğlu, *Büyük Şafîî İlmihali*, 126-182.

⁶⁸ Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şafîî İlmihali*, 42, 45, 47, 123, 126, 150, 151, 157, 248.

⁶⁹ Hatipoğlu, *Büyük Şafîî İlmihali*, 126, 127.

⁷⁰ Narin, “Haydar Hatipoğlu’nun Şafîî İlmihâli ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı”, 293.

1.2.2.5. İslâm Hukuku Tarihi

Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudarî tarafından kaleme alınan *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî* adındaki eseri “İslam Hukuk Tarihi” adıyla Türkçeye çevirmiştir.⁷¹

Hatipoğlu, el-Hudarî'nin bu eserini okuduğunu ve çok hoşuna gittiğini belirttiikten sonra bu alanın bakir olduğunu ve merak edenlere bunun ulaşması gerektiği kanaatine vardığını söyler. Bu konu hakkında Türkçe yazılmış veya tercüme yapılmış bir eseri görmediğini bundan dolayı bu çalışmanın faydalı olacağını düşündüğünü belirtir.⁷²

Eser 375 sayfa ve tek cilt halinde hazırlanmıştır. Hatipoğlu, Uşak müftüsü iken bu tercüme yapılmıştır. İlk baskısı 1974⁷³ yılında yapılmış olan eserin son baskısı 2018 yılında Kahraman Yayınları aracılığı ile yapılmıştır.⁷⁴

1.2.2.6. İslâm'da Evlilik ve Mut'a

Bu eserde Hatipoğlu, evlilik kurumunun önemine dikkat çekmekte ve İslâm'ın evliliğe nasıl baktığına, evliliğin kuralları nelerdir gibi evlilik kurumunu tüm yönleriyle ve delilleriyle incelemeye çalışmıştır. Daha sonra ise mut'a nikahının tarihi seyrini ele alıp ebediyen yasaklandığını bildirmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında birtakım sebeplerden dolayı mut'aya izin verildiğini daha sonra bu sebepler ortadan kalkınca Efendimiz (s.a.v) tarafından yasaklandığını kaydetmiştir. Şîa mezhebinin ise buna devam ettiğini, din noktasında bilgisi az olanların bunların yolundan giderek yanlış şeyler yaptığını söyledikten sonra bu sebeplerden dolayı nikah ve evliliğe dair böyle bir kitabı yazma ihtiyacı duyduğunu belirtmiştir.⁷⁵

Eser 86 sayfa olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “İslâm'da Evlilik” başlığı altında evliliğin önemi ve hikmeti, aile kurumunun kutsallığı ve neslin korunması gibi konuları âyet ve hadisler ışığında incelemeye çalışmaktadır. Daha sonra nikahın rükûn ve şartlarının neler olduğuna temas etmektedir. Yine bu bölümde eşlerin birbiri üzerindeki

⁷¹ Ferhat Koca, “Hudarî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), 18/283-284.

⁷² Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudarî, *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018), 5.

⁷³ Koca, “Hudarî”, 18/283-284.

⁷⁴ Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri”, 144.

⁷⁵ Haydar Hatipoğlu, *İslam'da Evlilik ve Mut'a* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 3-4; Taha Nas, “Haydar Hatipoğlu'nun İslam'da Evlilik ve Mut'a Adlı Eserine Dair Bazı Değerlendirmeler” *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecri Yayınları, 2023), 453-475.

haklarından da bahsetmektedir.⁷⁶ İkinci bölümde ise mut'a nikahı ile ilgili bilgiler vermekte ve rivâyetler ekseninde konuyu etraflıca ele almaktadır.⁷⁷

İlk olarak 1999 yılında Ta-ha Yayıncılık tarafından basılan eser daha sonra Ravza Yayınları tarafından 2020 yılında basımı yapılmıştır.⁷⁸

1.2.2.7. Ashab'dan Öğütler

Hatipoğlu toplumu irşad etmek için ashabin hayatından kesitler sunarak Müslümanların ilk neslinin nasıl bir İslâmî yaşantı içerisinde bulunduğunu göstermek için bu kitabı kaleme almıştır. İlk baskısı Mesaj yayınlarından 1988 yılında çıkmış olan eserin son baskısı 2020 yılında Ravza yayınları tarafından olmuştur.⁷⁹ Kitap 144 sayfa ve beş bölüm olarak hazırlanmıştır. İlk dört bölümde dört büyük halîfenin nasihatlerinden ve hutbelerinden kısa kısa bölümler nakledilmiştir. Sonuncu bölümde ise diğer sahâbîlerin nasihatleri ve hutbeleri yer almıştır. Her bölümün sonunda kısa dipnot şeklinde hangi kaynaktan aldığını belirtmiştir. Kaynak verirken sadece kitap ismini veya sadece müellifin ismini ya da her ikisini zikrettiği yerler mevcuttur. Yine bu kaynaklarda sayfa ve cilt numarası vermeye çalışmış, çok az da olsa bazı yerlerde bunu ihmal etmiştir. Kaynak olarak İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil*'i, İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarih* 'i, Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) *Kenzü'l-'ummâl*'i, İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i, Câhiz'in (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ve yine kendinin kaleme aldığı *Sünen-i İbn Mâce Şerhi* sayılabilir.⁸⁰

1.2.2.8. Tefsir Çalışması

Haydar Hatipoğlu'nun tefsir çalışmasına hayatının sonlarına doğru başladığı söylenebilir. Çünkü iki ciltlik henüz tamamlanmamış ve basılmamış bir tefsir çalışması bulunmaktadır.⁸¹ Birçok tefsir eserinden istifade eden Hatipoğlu⁸² Fâtiha sûresinden başlamış Âl-i İmrân sûresi 138. âyete kadar tefsir yapmıştır. Kur'ân'ın tamamını tefsir etmek için yola

⁷⁶ Hatipoğlu, *İslam'da Evlilik ve Mut'a*, 24-25.

⁷⁷ Hatipoğlu, *İslam'da Evlilik ve Mut'a*, 54-56.

⁷⁸ Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 145.

⁷⁹ Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 148.

⁸⁰ Haydar Hatipoğlu, *Ashaptan Öğütler* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020).

⁸¹ Ensari, "Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım", 107-108.

⁸² Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 148.

çıkan Hatipoğlu ne yazık ki bunu başaramadan aramızdan ayrılmıştır. Hatipoğlu tefsirine herhangi bir isim koymadığı gibi ona bir mukaddime de yazmamıştır.⁸³

Yazmış olduğu tefsirin türüne ait bir şey söylememiş olsa da bu iki cildin incelenmesi neticesinde “Ahkam Tefsiri” olduğu fikri ağırlık kazanmaktadır.⁸⁴ Tefsirinde izlemiş olduğu yöntemin Sabûnî’nin (ö. 1442/2021) *Ravâiu’l-beyân tefsîru âyâti’l-ehkâm mine’l-Kurân* çalışmasıyla benzerlikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunun yanında yer yer kırâat farklılıklarına da değinmektedir.⁸⁵ Eserde ilk olarak sûrenin tanıtımı yapılmakta ve sûrenin faziletine dair hadisler zikredildikten sonra âyetlerin meâli verilmektedir. Sebeb-i nüzûle dair bir rivâyet varsa onu zikretmekte ardından kelime tahlilleri, âyetlerin izahı ile fikhî veya kelâmî hükümler ele alınmaktadır.⁸⁶ Hatipoğlu, Kur’ân’ın bir bütün olarak görülmesini sağlamak ve Kur’ân’ın Türk toplumu tarafından daha iyi anlaşılması için konusal bağlamda âyetler ve sûreler arasındaki ilişkiye dair önemli bilgiler vermektedir.⁸⁷ Bu şekilde tefsirinde “Münâsebâtü’l-Kur’ân” örnekleri de sunmaktadır.⁸⁸

Hatipoğlu’nun Müslümanların dertleriyle dertlenen ve onların sorunlarına çözüm bulmak için eserler kaleme alan bir kişi olduğunu bizzat kendisinin eserleri niçin yazdığını dile getirirken görülmektedir. Arap olmayan milletlerin dil noktasındaki sıkıntılarını gördüğünden her alanda onları aydınlatmak için eserler kaleme aldığına şahit olmaktadır. Hatipoğlu, Süleyman Ateş’e yazmış olduğu reddiyesi bize göstermektedir ki fikirlerini cesurca söyleyebilmektedir. Yine Hatipoğlu Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği yaptığı dönemde kurulun 1993’te almış olduğu tecavüze uğrayan Bosnalı kadınlarla ilgili kürtaj

⁸³ Ensari, “Haydar Hatipoğlu’nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım”, 108; Abdurrahman Ensari, “Haydar Hatipoğlu’nun Tefsirinde Ahkam Ayetlerini Yorumlama Yöntemi”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer, (Ankara: Iksad Yayınevi, 2023), 38.

⁸⁴ Tefsiri hakkında geniş bilgi için bk. Ensari, “Haydar Hatipoğlu’nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım”, 108; Ensari, “Haydar Hatipoğlu’nun Tefsirinde Ahkam Ayetlerini Yorumlama Yöntemi”, 199-218.

⁸⁵ Aydın Kudat, “Haydar Hatipoğlu’nun El Yazması Tefsirinde Kırâat Olgusu”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 219-234.

⁸⁶ Mehmet Emin Güzel, “Yakın Dönem Şark Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca’nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 333-349.

⁸⁷ Abdulkerim Seydaoğlu, “Münâsebâtü’l-Kur’ân İlmine Dâir Bir Yaklaşım - Haydar Hatipoğlu Örneği-”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 179-197.

⁸⁸ Hatipoğlu’nun tefsiri hakkında detaylı malumât için torunu tarafından hazırlanan doktora tezine müracaât edilmelidir. Hatipoğlu, *Haydar Hatipoğlu ve Kur’an Tefsiri: Metin Neşri ve Muhteva Analizi* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

kararına katılmamakta, ceninin anne hayatı söz konusu olmadıkça hayatına son verilemeyeceğini savunmaktadır.⁸⁹

İbn Mâce ve Hatipoğlu'nun hayatı hakkında vermiş olduğumuz bilgilerden sonra tezimizin ana bölümünü oluşturan ve Hatipoğlu'nun çalışmasına kaynaklık eden İbn Mâce'nin *Sünen-i* hakkında bilgi verilecektir.

1.3. İbn Mâce'nin Sünen'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hadisler daha Rasûlullâh (s.a.v) döneminde O'nun izin verdiği sahâbîler tarafından yazıya geçirilmeye başlanmış ve daha sonra bu çalışmalar artarak devam etmiştir. Araplarda ezber kültürünün yaygın olmasından dolayı ilk başlarda ezberleme yoluna gidilmiş ancak savaşlar ve başka sebeplerden ötürü hadis hâfızlarının azalması hadisleri tedvîn etme çabalarını daha da hızlandırmıştır. Hadislerin tedvîn aşaması tamamlandıktan sonra hadislerden daha fazla yararlanma ve istenilen hadisi daha kolay bulmak için sistemli bir çalışma olan tasnîf aşamasına geçilmiştir. Tasnîf işleminin sonucunda bazı âlimler konularına göre hadisleri tasnîf ederek “musannef”⁹⁰ türü eserler kaleme alırken; bazı âlimler de râvilerine göre hadisleri tasnîf edip “müsned”⁹¹ türü eserler oluşturmuşlardır.⁹²

Hadis literatüründe önemli bir yere sahip olan sünenler; ahkam hadislerinin fikhî konulara göre derlenmesiyle meydana getirilmiş eserlerdir. Sünen türü eserler iman, ibadet, muâmelât ve ukûbata dair hadisleri ihtiva etmektedir. Sünenler çoğunlukla merfu' hadislerden meydana gelmektedir.⁹³ Sünenler içerisinde en meşhurları ise Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan “Sünen-i Erba'a” diye bilinen İbn Mâce, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesaî'nin sünenleridir.⁹⁴ Bu türün ilk eseri olarak Mekhûl ed-Dımeşkî'nin (ö. 113/732) *Kitabu's-sünen fi'l-fıkh*'i⁹⁵ ile İbn

⁸⁹ Muhammed Sait Hatipoğlu, “Yakın Dönem Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Kürtaj Konusunda Muhalefet Şerhi”, *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*, ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 74.

⁹⁰ İbrahim Hatipoğlu, “Musannef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2020), 31/235-235; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2011), 217.

⁹¹ İbrahim Hatipoğlu, “Müsned”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2006), 32/99-101; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 219.

⁹² M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1997), 15/27-64; Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2012), 199-211; Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 207-313.

⁹³ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 280; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 222-235; Sami Önler, “Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dımeşkî'nin Sünen'i”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013), 227-247.

⁹⁴ M. Yaşar Kandemir, “Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 38/141-142; Önler, “Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dımeşkî'nin Sünen'i”, 127-147.

⁹⁵ Sami Önler, *Mekhûl ed-Dımeşkî ve Kitâbu's-Sünen Fi'l-Fıkh Adlı Eseri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

Ebû Arûbe'nin (ö. 156/773) *Sünen*⁹⁶ adlı eseri nakledilmektedir.⁹⁷ Talat Koçyiğit (ö. 1432/2011) ise bu eser sünen türünün ilk eseri olmakla beraber hadis edebiyatının da ilk eseri olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸

İbn Mâce, yukarıda da söylediğimiz gibi yazmış olduğu *Sünen* adlı eseriyle tanınmıştır. Hicrî III. asırda kaleme almış olduğu eserin hadisçiler nezdinde kabul görmesi hicrî VI. yüzyılın başlarında olmuştur.⁹⁹ İbn Mâce'nin *Sünen*'inin Kütüb-i Sitte içerisine dahil edilişi ise Ebu'l-Fadl b. Tahir el-Makdisî'nin "*Etrâfu'l-kütübi's-sitte*" ve "*Şurûtü'l-eimmeti's-sitte*" adlı kitaplarında İbn Mâce'nin *Sünen*'ini altıncı kitap olarak zikretmesiyle başlamış daha sonra Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî el-Cemmâilî (ö. 600/1203) "*el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*" adlı eserinde onu Kütüb-i Sitte'den saymış sonraki hadisçiler de bu yolu takip etmesiyle bu eser hadisçiler nezdinde kabul görmüştür.¹⁰⁰

İbn Mâce'nin *Sünen*'i; tekrarların az olması, kitap ve bâb başlıklarının düzenlenmesi bakımından mükemmel olması, fıkıh bâbları açısından çok yararlı olması, Kütüb-i Hamse içerisinde mevcut olmayan pek çok hadis ihtiva etmesi, *Muvatta*'ya göre bu eserdeki zâid hadislerin daha fazla olması, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunan birçok hadisin aynı zamanda Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde de bulunması onun Kütüb-i Sitte'ye dahil olmasını dolayısıyla da hadis dünyasında şöhret bulmasını sağlamıştır.¹⁰¹ Bununla beraber Kütüb-i Hamse denilen diğer beş kitapta bulunmayan sadece İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunan

⁹⁶ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Ebû Arûbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları 1999), 19/421-422; Kenan Oral, "Rivayet ve İsnad Açısından İbn Ebî Arûbe'nin Kitâbü'l-Menâsik'i", *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2023), 63-90; Kenan Oral, "Tasnif ve Metin Açısından İbn Ebî Arûbe'nin Kitâbü'l-Menâsik'i", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 513-540.

⁹⁷ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, ta'lik: İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1994), 318; Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* (Riyâd: Suûd İmam Muhammed Üniversitesi, 1991), 1/19-20.

⁹⁸ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 211.

⁹⁹ Kızıllorman, *İbn Mâce'nin es-Sünen'indeki Megâzî Rivayetlerinin Tespiti ve Siyer-Megâzî Kaynaklarıyla Mukayesesi*, 8; Bağcı, "İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili", 16.

¹⁰⁰ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Hamse İmamlarının Hadis Kabul Şartları*, çev. Mahmut Kavaklıoğlu - Fatih Mehmet Yılmaz (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018), 27; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, çev. Yusuf Özbek, 12-13; Muhammed Zübeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 115; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 250; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İfav Yayınları, 2011), 120-123; Jonathan AC Brown, "İbn Mâce'nin Otorite Kazanma Süreci (Kütüb-i Sitte'nin Teşekkül Sürecinde Güvenilirlik yada Kullanışlılık)" çev. Elif Beyza Demirtaş, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2008), 141-146; Sefa Muradov, *İbn Mâce'nin Sünen'indeki Mevzû Olduğu İleri Sürülen Rivayetler ve Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014) 13-14.

¹⁰¹ Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, çev. Yusuf Özbek, 12; Â'zami, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Altıntaş, 34-174; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 250; Kandemir, "Sünen", 38/141-143.

hadislerin çokluğu sebebiyle onu *Muvatta*'nın önüne geçirerek Kütüb-i Sitte'ye girmesini sağlamıştır.¹⁰²

İbn Mâce'nin *Sünen*'i bazı özelliklerinden dolayı ise eleştirilerden kurtulamamıştır. Zehebî, içerisinde bulunan mevzû' ve zayıf hadisler nedeniyle eserin değerinin düştüğünü bildirmiştir.¹⁰³ İbn Hacer (ö. 852/1449) de Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'inin sıhhat açısından İbn Mâce'nin *Sünen*'inden daha üstün olduğunu ve Kütüb-i Sitte'ye onun dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Sehâvî (ö. 902/1497) de bir kimsenin bu *Sünen*'deki hadisleri kullanırken çok dikkatli olması gerektiğini, bu işin ehli âlimlerin değerlendirmelerine göre hareket etmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁵ Son dönem hadis ulemâsından Kevserî (ö. 1371/1952), Gumârî (ö. 1380/1960), Elbânî (ö. 1420/1999) ve Şuayb Arnâût (ö. 1437/2016) tarafından da zayıf ve mevzu'¹⁰⁶ hadislerin olması sebebiyle eleştirilmiştir.¹⁰⁷ Talât Koçyiğit ise "Onun, yalancılıkla ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvîlerden gelen hadislere de kitabında yer vermiş olması, bazı hadisçilerin *Sünen*'in altıncı kitap olarak kabul edilmesine muhâlif kalmalarına sebep olmuştur" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁸ A'zamî de (ö. 1438/2017) "İbn Mâce ne malzeme seçimi hususundaki kriterinden ne de kitabı tasnif ederken aklında tuttuğu amacından hiç bahsetmez. Onun kitabı "Usûlü's-Sitte" koleksiyonu içerisinde en düşük dereceye sahiptir" ifadelerini kullanmıştır. Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin de kitaplarında zayıf hadisler kullandığını ancak bu iki imamın zayıf hadislere işaret ettiğini fakat İbn Mâce'nin mevzû' hadisleri bile kitabına aldığını ve bunlara hiç işaret etmediğini bildirmiştir. Bundan dolayı da hadis ulemâsı tarafından tartışmalar meydana geldiğini nakletmiştir.¹⁰⁹ Bu da bize gösteriyor ki Kütüb-i Sitte içerisine

¹⁰² Şemseddin Sehâvi, *Fethü'l-muğîs bi-şerh-i Elfiyyeti'l-hadîs* (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 1/115.

¹⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi-n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnâüd, 13/278-279.

¹⁰⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1993), 1/140.

¹⁰⁵ Sehâvi, *Fethü'l-muğîs bi-şerh-i Elfiyyeti'l-hadîs*, 1/118.

¹⁰⁶ Saleh Saleh Khalid Ahmed, "Ebû Dâvud ve İbn Mâce Sünenlerinde Mevzu Hadisler", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 6/39 (2020), 2756-2775.

¹⁰⁷ AC Brown, "İbn Mâce'nin Otorite Kazanma Süreci (Kütüb-i Sitte'nin Teşekkül Sürecinde Güvenilirlik yada Kullanışlılık)", çev. Elif Beyza Demirtaş, 149-150; Şanverdi, *İbn Mâce'nin Sünen'indeki Mevzû Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, 13.

¹⁰⁸ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 250.

¹⁰⁹ Nu'manî, *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbühü es-Sünen*, 187; A'zami, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Altıntaş, 172; Mustafa Akgül, *Kütüb-i Sitte Kavramının Oluşum Süreci ve Şöhret Bulması* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 29.

dahil olması ve hadisçiler nezdinde değer bulması, bu eserin içindeki hadislerin sağlamlığı veya zayıflığı açısından değil yukarıdaki saydığımız müspet kriterleri vesilesiyedir.¹¹⁰

İbn Mâce'nin eserini kardeşi Ebû Muhammed el-Hasan b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni hicrî 280 yılında İsmail b. Tevbe el-Kazvîni'nin (ö. 247/862) yanından ayrıldıktan sonra rivâyet etmiştir. Zehebî şöyle demiştir: “Ben İbn Mâce'nin *Sünen*'ini Ba'lbek'te kadî Tâceddin Abdülhâlık b. Abdüsselâm'dan (ö. 696/1296) dinledim. Eserin yaklaşık üçte birlik bölümünü bizzat kendi kıraatım ile kaydettim. Bu kişi eserin tamamını eş-Şeyh İmam Muvaffâküddîn Abdullah b. Kudâme'den (ö. 620/1223) h. 611 yılında sema yoluyla rivâyet etmişti. Ben eserin tamamını Halep'te Ebû Saîd Sungur ez-Zeynî (ö. 706/1306), Şeyh Muvaffâddîn Abdullatif b. Yusûf (ö. 660/1262), Ebû Zur'a el-Makdisî (ö. 566/1179), Muhammed b. Huseyn el-Mukavvimî (ö. 484/1091), el-Kâsım b. Ebü'l-Munzîr el-Hatîb (ö. 410/1020), Ebü'l-Hasan el-Kattan (ö.345/956), İbn Mâce kanalıyla dinlemiştim.”¹¹¹

Bugün elimizde bulunan *Sünen* nüshalarının tamamı bu kişiden gelmektedir. Rivâyet zincirindeki halka Ebû Zûr'a'dan sonra değişmektedir.¹¹² Diğer râvîleri ise erken dönemlerde nüshaları kaybolan Süleyman b. Yezîd el-Kazvîni, Ebû Ca'fer Muhammed b. Âsâ el-Muttavvî el-Ebherî ve Ebû Bekir Hâmid el-Ebherî'dir.¹¹³ *Sünen*'in nüshalarını inceleyen James Robson (ö. 1401/1981) beş farklı *Sünen* nüshasını karşılaştırarak incelemeye tabi tutmuş ve makâlenin sonunda da detaylı bir isnâd zinciri vermiştir.¹¹⁴

Sünen ilk olarak Delhi'de 1233/1817 yılında baskısı yapılmış olup daha sonra Delhi'de h. 1273, 1282, 1322 yıllarında, Lahor'da 1311'de, Kahire'de 1313 yıllarında basımı yapılmıştır. 1953 yılında Muhammed Fuad Abdülbâki (ö. 1388/1968) tarafından Kâhire'de iki cilt olarak, 1984 yılında Muhammed Mustafa el-Â'zamî ve Halil Me'mun Şiha tarafından dört cilt olarak, 2000 yılında da Cem'iyetü'l-Merkezi'l-İslâmi tarafından otuz sekiz kitap ve 4485 hadis olarak neşredilmiştir.¹¹⁵ Eser, Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr tahkikiyle Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 2012'de Beyrût'ta beş cilt, yine aynı yayınevi tarafından 2019'da Ahmed Şemseddin tahkikli tek cilt basımı yapılmıştır. 2016 yılında

¹¹⁰ Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadîs Kültüründeki Yeri*, 196.

¹¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi-n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, 13/280.

¹¹² Erkaya, “İbn Mâce ve Eser Karizmasının Oluşumu”, 184.

¹¹³ Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)”, 38/143-145; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/530-531.

¹¹⁴ Robson, “Sünen-i İbn Mâce'nin (Nushalarının) Rivâyeti”, çev. Musa Erkaya, 292-295.

¹¹⁵ Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)”, 38/143-145; Kandemir, “İbn Mâce”, 20/161-162.

Ahmed Muabbed Abdülkerim tahkikli iki cilt olarak Cidde’de Dâru’l-Minhâc aracılığıyla basılmıştır. Yine 2022 yılında da Beyrût’ta Müessesetü’r-Risâle tarafından tek cilt olarak neşredilmiştir. Türkiye’de Çağrı Yayınları’ndan 2000 yılında Arapça iki cilt ve 2024 yılında Ocak Yayıncılık’tan Arapça-Türkçe beraber dört cilt şeklinde İstanbul’da basımı yapılmıştır. Bu çalışmanın Türkçe’ye çevirisini Akif Özbek hazırlamıştır.

Muhammed Fuad Abdülbâkî tarafından neşredilen eser mukaddime hariç 37 kitap/bölüm, 1515 bâb, 4341 hadis ihtiva etmektedir. el-A’zamî’nin neşri ise 32 kitap/bölüm, 1515 bâb, 4397 hadis bulunmaktadır.¹¹⁶ Muhammed Fuad Abdülbâkî, el-Bûsîrî’nin (ö. 695/1296-?) *Misbâhu’z-züccâce fi zevâ’idi İbn Mâce* adlı eserinden de faydalanarak bunlardan 3002’sinin diğer Kütüb-i Hamse sahiplerinin tamamında veya bazılarında olduğunu geri kalan 1339 hadisin ise diğer beş kitapta olmadığını sadece *Sünen-i İbn Mâce*’de bulunduğunu söylemektedir. Bu zevâid olan hadislerin 428’i sahih, 199’u hasen, 613’ü zayıf, 99’u ise münker, mekzûb ve vâhî (çok zayıf) olduğunu bildirmektedir.¹¹⁷ Musa Erkaya’nın çalışmasında ise 60 tane münker, 40 tane metrûk ve 70 tane mevzû’ olan rivâyet olduğu söylenerek bu sayı 170’e çıkarılmaktadır.¹¹⁸ İbn Mâce, bu eseri büyük hadis münekkidi Ebû Zür’a er-Râzi’ye (ö. 264/878) değerlendirmesi için sunmuş, Ebû Zür’a’da genel olarak eseri beğendiğini ancak içerisinde otuz kadar sıkıntılı rivâyet olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹ Ancak Zehebî daha sonra Ebû Zür’a’nın söz ettiği bu otuz kadar hadisin mevzû’ olabileceğini, bin kadar rivâyetin delil olarak kullanılamayacağını ve bu eserde münker ve mevzû’ rivâyetlerin bulunmasının eserin değerini düşürdüğünü söylemektedir.¹²⁰ Ancak *Sünen*’de bulunan bu mevzû rivâyetlerin kasıtlı olarak *Sünen*’e alındığını söylemek çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Allah Rasûlü’ne ait olma ihtimalinden dolayı bazı müellifler, zayıf hatta çok zayıf olsa bile bir hadisi eserlerinde rivâyet etmeyi etmemeye tercih etmişlerdir.¹²¹ İbn Mâce’nin zayıf hadisi kıyas ve reyden üstün görmesi, bu tür rivâyetlerin bulunmasının bir başka nedeni olabilir.¹²² Muradov, *Sünen*’de yer alan mevzû rivayetlerle ilgili yapmış olduğu çalışmada bunları iki kısma ayırmıştır. Birinci kısım hadis münekkidlerinin tamamının mevzû olduğunda ittifak ettiği rivâyetlerdir ki, bunların sayısı yirmi ya da yirmi beş tane. Bunların

¹¹⁶ el-Hafız Ebî Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1975), 1-2; Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce’nin Kütüb-i Sitte’ye Dahil Olan Eseri)”, 38/143-145.

¹¹⁷ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 2/1519-1520.

¹¹⁸ Erkaya, *İbn Mâce’nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 63.

¹¹⁹ Zehebî, *Tezkîratü’l-huffâz*, 2/636.

¹²⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi-n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, 13/278-279.

¹²¹ Muradov, *İbn Mâce’nin Sünen’indeki Mevzû Olduğu İleri Sürülen Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, 23.

¹²² Bağcı, “İbn Mâce’nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime’sinin Tahlili”, 24.

da çoğunluğu cerh edilmiş râviler sebebiyledir. İkinci kısımda olanlar ise, münekkidlerin farklı değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bazılarının hasen, zayıf dediklerine kimileri mevzû demişlerdir. Muradov bu bilgiler ışığında şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır: “Yaklaşık otuz hadisinin uydurma olduğunu söylemek mümkündür. Bu da eserin derecesine gölge düşürmeyecek kadar az sayıdır.¹²³ Çalışmanın sonunda bu hadislerle ilgili detaylı bir tablo da sunmaktadır.

İbn Mâce, bu eserini oluştururken 303 tane şeyhten rivâyette bulunmuştur. Bu şeyhlerden en fazla hadis aldığı on dört tanesidir. Bunların içerisinde de en fazla hadis aldığı şeyhi Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'dir. Bu on dört râviden 2789 hadis rivâyet etmiş, bunların 1071 tanesini ise İbn Ebî Şeybe'den almıştır. Zaten eserin eleştirisi aldığı yönlerden birisi de az kaynaktan rivâyet edilmiş olması ve daha çok İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* adlı eserine dayanmasıdır.¹²⁴ Erkaya, İbn Mâce'nin şeyhlerinin 270 tanesi hakkında ve bazı râvilerin cerh ve ta'dil durumları ile ilgili geniş bir doktora çalışması yapmıştır. Kalan 33 tanesi hakkında ise bilgi bulamadığını aktarmaktadır.¹²⁵

İbn Mâce eserine bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimeler de genelde o eserin tanıtımı, amacı, niçin yazıldığı, hangi yolların takip edildiği gibi konular ele alınmaktadır. Ancak bu mukaddime bunlardan bahsetmemektedir. Mukaddime hadisin ehemmiyeti, sünnete ve hadislere ittiba, Allah Rasûlü'ne ta'zim, hadis rivâyetinde dikkatli olma, hadis rivâyetinde yalan söylememe, bid'atlerden uzak durma, iman esasları, sapık fırkalarla mücadele gibi bâb başlıklarından oluşmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki her ne kadar kitabın amacını ve tasnîf şeklini bize belirtmemiş olsa da bu başlıklardan onun kitabını hangi amaçla yazdığının ip uçlarını göstermesi açısından önemlidir. Mukaddime 24 bâb başlığı ve 266 hadisten meydana gelmektedir.¹²⁶

Sünen'in içerisindeki kitab/bölüm başlıkları ise, “Tahâret, Salât, Ezân, Mesâcid ve Cemâat, İkâmetü's-salât, Cenâiz, Sıyâm, Zekât, Nikâh, Talâk, Keffârât, Ticârât, Ehkâm, Hibât, Sadakât, Ruhûn, Şuf'a, Lukata, İtk, Hudûd, Diyât, Vesâyâ, Ferâiz, Cihâd, Menâsik,

¹²³ Muradov, *İbn Mâce'nin Sünen'indeki Mevzû Olduğu İleri Sürülen Rivayetler ve Değerlendirilmesi*, 191.

¹²⁴ Güner, “İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri”, 197-198.

¹²⁵ Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 1-264; Erkaya, “İbn Mâce ve Eser Karizmasının Oluşumu”, 161-212.

¹²⁶ Geniş bilgi için bk. İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1/3-98; Bağcı, “İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili”, 16-44; Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İbn Mâce'nin Mukaddimesi*, 51-96; Bilge Kılıç, “İbn Mâce'nin Mukaddimesinin Mukaddime Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Tahlili”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/8 (2023), 97-135.

Edâhî, Zebâih, Sayd, Et'ime, Eşribe, Tıb, Libâs, Edeb, Duâ, Ta'bîru'r Ru'yâ, Fiten ve Zühd olarak geçmektedir.¹²⁷

1.3.1. Sünen Üzerine Yapılan Çalışmalar

Sünen üzerine yapılan çalışmalar şerh, hâşiye ve ta'lik türündeki eserlerden oluşmaktadır. Modern dönemde ise esere ilişkin yerli ve yabancı çok sayıda tez ve makâle çalışması yapılmıştır.

1.3.1.1. Şerhler

1. Alâüddîn b. Abdullah b. Moğultay b. Kılıç et-Türkî (ö. 762/1361), *el-İ'lâm bi-sünnetihî 'aleyhisselâm*. Türk asıllı bir muhaddis olan Moğultay Kâhire'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Beş ciltlik en eski şerh özelliğine sahip olan bu eser müellifin vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır. *Sünen*'de bulunan 723 rivâyetin şerhi yapılmıştır.¹²⁸ Eserin yazma nüshaları mevcuttur. İki cildi müellif hattı olarak Millet Kütüphanesi'nde (Feyzullah Efendi, no: 362, II, 219 vr. hicrî 737); müellif hattından istinsah edilen üç cilt ise Bankipûr'da (no: 221, II, 189 vr. hicrî 739) bulunmaktadır. *el-İ'lâm* Mekke'de h. 1419/1998 tarihinde Kâmil el-Uveyda ile Mustafa el-Bâz tahkîkiyle neşredilmiştir.¹²⁹ Yine Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn tahkîkiyle Mektebetü İbn Abbâs tarafından 1427/2006 tarihinde beş cilt olarak baskısı basılmıştır.

2. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), *Mâ Temessü ileyhi'l-hâce 'alâ Süneni İbn Mâce*. Müellif Kütüb-i Sitte içerisinde yalnız İbn Mâce'nin *Sünen*'ine aldığı hadisleri ele alarak üç ciltten meydana gelen bir şerh çalışması yapmıştır. Eserin yazma nüshası Edirne Selimiye Kütüphanes'inde (no: 487)'dir.¹³⁰

¹²⁷ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1-2.

¹²⁸ Muhammed Enes Topgöl, *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagöz, (İstanbul: İfav Yayınları, 2022), 262.

¹²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya (İstanbul: MEB. Yayınları, 1971), 2/1004; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, çev. Yusuf Özbek, 404; M. Fuad Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)* (Leiden, 1967), 1/148; Carl Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)* (Leiden, 1943), 1/171; M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)", 38/143-145; İbrahim Tozlu, "Özellikleri ve Metodu İtibari ile İbn Mâce'nin İlk Şerhi el-İ'lâm", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (ts.), 2017, 42.

¹³⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrût: Dar-u Mektebeti'l-Hayat, ts.), 6/102; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya 2/1004; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (Ankara: MEB. Yayınları, 1951), 1/791; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: TDV. Yayınları, 1996), 288; Hüseyin Çetin, *İbnü'l-Mülakkın'ın el-İ'lâm bi Fevâidi Umdeti'l Ahkâm Adli Eserindeki Şerh Metodu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 49.

3. Muhammed b. Musa ed-Demîrî (ö. 808/1405), *ed-Dibâce fî şerhi Süneni İbn Mâce*. Mısırlı hadis ve fıkıh âlimi olan ed-Demîrî aynı zamanda kendisine büyük şöhret kazandıran *Hayâtü'l-Hayevân* adlı eserin sahibidir. Beş cilt olduğu belirtilen bu şerh çalışması müellifin vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır.¹³¹ Yazma nüshalarından biri Hindistan'daki Tunk Kütüphanesi'nde 332 numaralı arşivdedir.¹³²

4. Celâluddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Misbâhu'z-zücâce 'alâ Süneni İbn Mâce*. Eserin yazma nüshaları Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (no: 236, 84 vr. hicri 10. asır) Bankipûr'da (no: 222, 49 vr. hicrî 1116), Râmpû'da (no: 1/115, Hadis, hicrî 1275), Kâhire'de (no: 11, Hadis, II/1/148) bulunmaktadır. Delhi'de h. 1282 yılında İbn Mâce'nin *Sünen*'inin hâmişinde ve Delhi'de 1905 yılında Matbaatü'n-Nizâmi'de Bûsîrî'nin *İncâhu'l-hâce alâ Sünen-i İbn Mâce* eseriyle beraber basılmıştır. Bu baskı şu an mevcuttur.¹³³

5. Ebü'l Hasen Ali b. Süleyman ed-Dimnâtî (ö. 1306/1889), *Nûru Misbâhi'z-zücâce* adlı eseri Süyûtî'nin yazmış olduğu eserin özeti mahiyetindedir. Fas'ın önemli hadis ve fıkıh alimlerinden olan Dimnâtî, Bücüm'avî nisbesiyle de anılır. Kâhire'de 1299/1882 yılında basılmıştır.¹³⁴

6. Muhammed b. Hasan ez-Zebîdî (ö. 913/1507), *Mâ tedû'ileyhi'l-hâce alâ Süneni İbn Mâce*. Eserin yazma müellif nüshası Kâhire'de Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye'de (no: 2424, Hadis, 360 vr. hicrî 913) bulunmaktadır.¹³⁵

7. Mevlevî Vâhidü'z-Zaman (ö. 1338/1920), *Ref'u'l-'acâce*. Eser 1313/1895 yılında Urduca çevirisiyle birlikte Kâhire'de basılmıştır.¹³⁶

¹³¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya, 2/1004; Cevat İzgi, "Demîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1994), 9/152-153; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 288.

¹³² Muhammed Abdurreşid en-Nu'manî, *İlk Dönem Hadis Tarihi -İbn Mâce ve Sünen'i Örneği-*, çev. Mehmet Özşenel - Musa Erkaya (Ankara: Takdim, 2024), 253.

¹³³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya, 2/1004; Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Carl Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/171; M. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* (Riyâd: Suûd İmam Muhammed Üniversitesi, 1991), 1/287; Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 54.

¹³⁴ M. Yaşar Kandemir, "Dimnâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1994), 9/308-309; Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)", 38/143-145; Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Carl Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/171.

¹³⁵ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/288; Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)", 38/143-145.

¹³⁶ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/287; Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/270; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 288.

8. Muhammed b. Abdullah el-Hazârevî el-Pencâbî (ö. 1366/1947), *Miftâhu'l-hâce*. Eser Pakistan'da ve Lucknow'da (Hindistan) 1315/1897 yılında basılmıştır.¹³⁷

9. Haydar Hatipoğlu (ö. 1416/1995), *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. On cilt olarak İstanbul'da Kahraman Yayınları tarafından 1982 yılında basılmıştır. Eser, Türkiye'de İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine yapılan en kapsamlı şerh olarak dikkat çekmektedir.¹³⁸

10. Safâ ed-Dâvi Ahmed el-Adevî, *İhdâü'd-dibâce bî-şerhi Sünen-i İbn Mâce*. Son şerhlerden olup 1422/2001 yılında beş cild olarak Bahreyn'de basılmıştır.¹³⁹

11. Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa (ö. 1441/2020), *Meşârikü'l-envâri'l-vehhâce ve metâli'u'l-esrâri'l-behhâce fî şerhi Süneni'l İmam İbn Mâce*. İlk olarak mukaddime bölümünde bulunan 266 hadis şerh edilmiş olup dört cilt olarak 1427/2006 yılında Riyad'da basımı yapılmıştır. Tamamlandığında oldukça geniş hacimli bir şerh olması beklenmektedir.¹⁴⁰

1.3.1.2. Zevâidler

1. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdülmelik el-Kutâmî el-Fâsî İbnü'l-Kettân el-Mağribî (ö. 628/1231), *Ziyâdâtü Ebî'l-Hasen el-Kettân 'alâ Sünen-i İbn Mâce*. Faslı bir muhaddis ve devlet adamı olan Mağribî'nin soyu Berberî kabilesi Kutâme'ye dayanmaktadır. Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî tarafından Riyad'ta 1412/1991 yılında neşredilmiştir.¹⁴¹

2. Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî (ö. 807/1405), *Zevâ'idü İbn Mâce 'ale'l-kütübi'l-hamse*. Mısır'ın önemli muhaddislerindendir ve çeşitli hadis kitapları üzerine yazdığı zevâid eserleriyle tanınmaktadır. Eserin yazma nüshası Haydarâbâd Âsafîye Kütüphanesi'nde (no: 410, 632/1, Hadis) yer almaktadır.¹⁴²

3. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmail el-Bûsîrî, *Misbâhu'z-zücâce fî zevâ'idi İbn Mâce*. Bazı kaynaklarda “*Zevâ'idü İbn Mâce 'alâ'l-kütübi'l-hamse*” adıyla

¹³⁷ Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/270.

¹³⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*, 1-10.

¹³⁹ Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)”, 38/143-145.

¹⁴⁰ Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)”, 38/143-145.

¹⁴¹ İsmail Hakkı Ünal, “İbnü'l-Kettân el-Mağribî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2000), 21/107,108.

¹⁴² Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/288; Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/270; M. Yaşar Kandemir, “Heysemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), 17/292-293.

geçmektedir. Eser, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunup da diğer Kütüb-i Hamse'de bulunmayan hadisleri ele almıştır. Müellif rivâyetleri sıhhat ve ricâl bilgisi yönünden de incelemeye tabi tutmuştur.¹⁴³ Eserin yazma nüshası Kâhire'de (no: 442, Hadis, II/1/148) bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (no: 35, 268 vr., hicrî 12. asır) müellifi meçhul bir haşiye çalışması mevcuttur. Musa Muhammed Ali ve İzzet Ali Atıyye Kâhire'de 1986'da iki cilt; Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrût'ta 1986'da iki cilt; Muhammed Münteka el-Kiştânî, h. 1403'te Beyrût'ta dört cilt olarak neşretmişlerdir.¹⁴⁴

1.3.1.3. Haşiyeler

1. Ebü'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed b. Halil et-Trâblusî el-Halebî (ö. 841/1438), *el-Havâşî (Ta'lik) 'alâ Süneni'l-hâfiz İbn Mâce*. Trablusşamlı olan Sıbt İbnü'l-Acemî aynı zamanda Haleb'in en önemli muhaddislerdendir. Dedesi Ömer b. Muhammed b Muvaffak'a nisbetle Sıbt İbnü'l-Acemî olarak bilinmektedir. Eserin yazma nüshası Millet Kütüphanesi'nde (Feyzullah Efendi no: 496) yer almaktadır.¹⁴⁵

2. Ebu'l-Hasen Nûriddîn Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindî (ö. 1138/1726), *Hâşiyetü's-Sindi 'alâ Süneni İbn Mâce*. Eser "*Kifâyetü'l-hâce ve Keşfü'l-hâce*" olarak da bilinmektedir. Kâhire'de h.1313/1895 yılında basılmıştır. Eseri Halil Me'mun Şihâ tahkikiyele Bûsirî'nin *Misbâhu'z Zücâce fî Zevâidi İbn Mâce*'si ile beraber dört cilt halinde Beyrût'ta 1416/1996'da basılmıştır.¹⁴⁶

3. Abdülğanî b. Ebî Saîd ed-Dihlevî el-Müceddidî (ö. 1296/1879) , *İncâhu'l-hâce*. Müellif Delhi'de doğmuş daha sonra Medine'ye yerleşmiştir. Kendisi Muhtasar bir şerh olan eser Delhi'de h. 1273-1282/1854-1865 yıllarında basılmıştır.¹⁴⁷

¹⁴³ Esra Kayıhan, *el-Bûsîrî ve Zevâid-i İbn Mâce'sinde İsnâdı "Sahih" diye Değerlendirdiği Rivayetler* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁴⁴ Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, çev. Yusuf Özbek, 170; Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/270; Mahmut Kaya, "Bûsîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1992), 6/468; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 289; Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)", 38/143-145.

¹⁴⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 1/141; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Kilisli Rifat Bilge - Şerafettin Yalçın, 2/1004; İbrahim Hatipoğlu, "Sıbt İbnü'l-Acemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2009), 37/85-87; Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)", 38/143-145; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 288.

¹⁴⁶ Sezgin, *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*, 1/148; Mehmet Özşenel, "Sindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2009), 37/245-246.

¹⁴⁷ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/287; Brockelmann, *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*, 1/270; Kandemir, "es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)", 38/143-145.

4. Muhammed el-Hafîd b. Abdüssamed Kennûn, *İthâfû zi't-teşevvuk ve'l-hâce ilâ kıra'ati Süneni İbn Mâce*. Abdüssamed el-Aşşâb tarafından neşre hazırlanmış olan eser Mağrib'te yedi cilt olarak 1421-1426/2000-2005 yılları arasında basılmıştır.¹⁴⁸

1.3.1.4. Fihristler

1. Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhamed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mücerred fî esmâ'i ricâli Süneni İbn Mâce*. Eserin yazma nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (no: 531, Hadis, 20 vr.) bulunmaktadır. Zehebî İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde bulunan fakat *Sahîhayn* 'da bulunmayan 1939 râviyi alfabetik sıraya tabi tutarak ele almıştır. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire tahkikiyle Riyad'da 1409/1988'de neşredilmiştir. Ayrıca nâşir tarafından *Fihrisü esmâ'i'l-Mücerred fî esmâ'i ricâli Süneni İbn Mâce* adıyla tam alfabetik bir fihristini daha hazırlamıştır.¹⁴⁹

2. M. Fuâd Abdülbâkî, *Fehârisü Süneni İbn Mâce*. Kur'ân ve hadise dâir eserlere fihrist çalışması ile tanınan Mısırlı bir âlimdir. Eser Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrût'ta 1407/1987 yılında basılmıştır.¹⁵⁰

İbn Mâce'nin hayatı ve *Sünen* isimli eseri ile Haydar Hatipoğlu hakkındaki bazı değerlendirmeleri içine alan bu bölümde ele aldığımız bilgilerin, Hatipoğlu'nun şerh metoduna hazırlayıcı nitelikte bilgiler olduğu düşüncesindeyiz. Birinci bölümü burada sonlandırırken bir sonraki bölümünde Hatipoğlu'nun eserinin genel özellikleri ve şerh metodu hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

¹⁴⁸ Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)”, 38/143-145.

¹⁴⁹ Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, 1/288; Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2013), 44/10-188; Kandemir, “es-Sünen (İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'ye Dahil Olan Eseri)”, 2010), 38/143-145.

¹⁵⁰ İbrahim Hatipoğlu, “Muhammed Fuâd Abdülbâkî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2020), 30/526-527.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNEN-İ İBİNİ MÂCE TERCEME VE ŞERHİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanoğlunu diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik düşünme, kavrama ve bunun sonucunda da ortaya bir şeyler koyabilme kabiliyetidir. Allah (c.c) her insana farklı düşünme kabiliyeti vererek onların birbirlerine ihtiyaç duyacak şekilde beraberce yaşamalarını sağlamıştır. Bu şekilde insan, sosyal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunun bu özelliği dini hayatta da kendini göstermektedir. Kur'ân ve sünnetin lafzından ne kastedildiğini farklı yorumlar ve anlamlarla ortaya koyan bu işin ehli ulemâ bizlere zengin bir miras bırakmışlardır. İslâm dininin en önemli iki kaynağı olan Kur'ân ve sünnetin iyi anlaşılması ve yorumlanması, İslâm'ın her devirde ve şartta inananlarına yaşanabilir ve uygulanabilir bir hayat sunması açısından önemlidir.¹⁵¹ Çünkü zamanın ve şartların değişmesinden dolayı hadisleri salt lafızlarına göre anlamak ve yorumlamak her zaman mümkün olmamaktadır.¹⁵² Tabii ki bu anlama ve yorumlama işini yaparken bu işin ehli olmayan kimselerin nasları kendi hevâ ve heveslerine göre yorumlamalarının önüne geçmek ve her birinin kendine göre bir din ihdas etmesini önlemek için birtakım kurallar bütünü ortaya koyulmuş ve dinî tahrifin önüne geçilmiştir.

Bu bölümde üzerinde çalıştığımız eserin şerh özelliklerine geçmeden önce şerh ile ilgili birkaç husus hakkında bilgi verildikten sonra asıl bölüme geçiş yapılacaktır.

2.1. Şerh ve Şerhe Duyulan İhtiyaç

Şerh, sözlükte “eti kesmek, bir şeyi genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hâle getirmek, keşf ve izhâr etmek, feth, tefsir etmek, açmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁵³ Kur'ân'ı Kerim'de ise şerh kelimesi, göğsü genişletmek manasında birkaç yerde zikredilmektedir.¹⁵⁴ Sözlü veya yazılı bir şey hakkında yapılan açıklamalar şerh olarak ifade edilmekte ve bu şekilde bir telif türü ortaya çıkmaktadır. Şerhler genellikle kapalı ifadelerin açıklandığı, eserde eksik kalan yönlerin tamamlandığı, birtakım hataların

¹⁵¹ Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, 6.

¹⁵² Adil Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 289.

¹⁵³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân* (Kâhire: Matbaât-ü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961), 258; Ebü'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâr-u Sâdır, 1990), 2/497; Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 226;.

¹⁵⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV. Yayınları, 2010). Kur'ân'da şerh kelimesine örnek âyetler: el-En'am 6/125, el-İnşirah 94/1, en-Nahl 16/106, et-Tâhâ 20/25, ez-Zümer 39/22.

düzeltildiği ve daha fazla örneğin ortaya konulduğu eserlerdir.¹⁵⁵ Hadis özelinde ise “bir hadis veya hadis kitabındaki hadislerin dil, muhteva, hüküm vb. yönlerden açıklamasını yapmak” demektir.¹⁵⁶ Taşköprizâde (ö. 968/1561) “İlm-i Şerhi’l-hadis: Bu bir ilimdir ki Resûlullâh’ın ehâdîs-i şerîfesinden maksad-ı şerîfi ne idüğünden kavâid-i Arabiye ve usûl-i şer’iyye hasebince bi kadri’t-tâka bâhistir”¹⁵⁷ diye ifade etmektedir. Hem sözlük hem de ıstılah manası beraber düşünüldüğünde ise, “bir metni küçük parçalara ayırarak derinlikli biçimde incelemeyi ve manalarını açıklamayı ifade eder” şeklinde açıklanmaktadır.¹⁵⁸ Zişan Türcan da şerh ile ilgili “Şerh, salt bir yorumlama değildir, yorumu içine alabilir fakat nihâi olarak Rasûlullâh’ın muradını keşfetme amacını güder. Şerh, sadece müşkülleri çözmez, aynı zamanda mevcut birikimi aktararak geleneğe katılır” şeklinde açıklamaktadır.¹⁵⁹ Âlimlerimiz şerh kavramı yerine tefsir, te’vîl, hâşiye, ta’lîk, îzâh, beyân, zeyl, tehzîb, hâmiş, tenkîh, takrîb, vech, tashîh, terceme, istinbât, mana, tasnîf, tekmile, nüket, nakd, ihtisâr, redd, intişâr, telvîh, istidrâk, fevâid, zevâid, tafsil, feth, keşf gibi birçok terim kullanmışlardır.¹⁶⁰ İlk şârihlerden Hattâbî (ö. 388/998) de şerh yerine “tefsir, izah, beyân, delâlet ve keşf” gibi kavramları kullanmaktadır.¹⁶¹

Rasûlullâh (s.a.v) Kur’ân’ı hem tebliğ etmiş hem de onun doğru anlaşılması için tebyîn etmiştir. Zira anlaşılmayan bir dinin doğru bir şekilde yaşanılması da mümkün olmayacaktır.¹⁶² Bu açıdan bakıldığında tarihi süreçte Kur’ân’ın doğru anlaşılması noktasında birçok tefsir yazıldığı gibi hadislerin doğru anlaşılması için de birçok şerh kaleme alınmıştır. Sadece Buhârî’nin *Sahîh*’i üzerine iki yüze yakın çalışma olduğu söylenmiştir.¹⁶³

İslâm’ın iki temel kaynağından biri olan hadislerin diğer İslâmî ilimlere kaynaklık etmesi bakımından düşünüldüğünde; hadislerin doğru anlaşılması, dinî ilimlerin de sağlam bir temele oturtulması açısından önemlidir. Bundan dolayı İslâm tarihi boyunca ilmî faaliyetlerin

¹⁵⁵ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 38/555-558.

¹⁵⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 293.

¹⁵⁷ Ebû’l-Hayr İsamüddîn Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû’âtî’l-ulûm*. (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1405), 2/341.

¹⁵⁸ Mustafa Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü-1* (İstanbul: İfav Yayınları, 2020), 21; Feyzullah Bayrak, *Süyûtî’nin Hadis Şerhçiliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 12.

¹⁵⁹ Salih Şengezer, “VI. Hadis Meclisi: Hadiste Şerh Geleneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 196.

¹⁶⁰ Geniş bilgi için bk. Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, 6-11; 17-21; 44-64.

¹⁶¹ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, thk. Muhammed Râgıb ed-Tabbâh (Haleb: Matbaatü’l-İlmiyye, 1351), 1/2; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 181.

¹⁶² Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 126.

¹⁶³ S. Kemal Sandıkçı, “Sahîhu’l-Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Diyanet Dergisi)* 21/1 (1985), 39.

merkezinde hadislerin sübûtu ve onların doğru bir şekilde anlaşılması çalışmalarının olduğu görülmektedir.¹⁶⁴ Yine Hz. Muhammed'in (s.a.v) Kur'ân'ı tebyîn etme görevinin olması, hadislerin Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında da söz sahibi olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bugün geldiğimiz noktada oryantalistlerin hadisler üzerinden İslâm âleminin aklını bulandıracak fikirler üzerinde çalışması hadislerin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Çünkü Rasûlullâh'ı (s.a.v.) ve dolayısıyla da hadisleri devre dışı bırakmak veya yanlış fikirlerle kafa bulandırmak, Kur'ân'ı koruyan faktörün ortadan kaldırılması sonucunu doğuracak dolayısıyla da Kur'ân'ı hevâ ve heveslerine göre yorumlamaların önü açılacaktır. Direk Kur'ân'a saldırmanın başarısız olacağını gören müsteşrikler onun yegâne koruyucusu olan hadisler üzerinden gitmektedirler. Dolayısıyla Sünnet; "Kur'ân'ın uygulamalı bir tefsiri ve İslâm'ın da pratik ve aynı şekilde örnek bir tatbîkidir. Bu yönüyle Nebî (s.a.v) yorumlanmış bir Kur'ân, canlandırılmış bir İslâm'dır."¹⁶⁵ Bundan dolayı hadislerin doğru anlaşılması için yapılan şerh gayretleri son derece önemlidir.

Rasûlullâh'tan (s.a.v) gelen haberleri iyi anlamının önemini ele alan İbn Kayyim (ö. 751/1350) "Rasûlullâh'ın ne kastettiğini, herhangi bir ifrat ve tefrite kaçmadan iyice anlamak gerekir. Rasûlullâh'ın sözüne, muhtemel olmayan bir mana yüklenmemelidir. Rasûlullâh'ın rehberlik ve açıklama mahiyetinde kastettiği herhangi bir şeyin eksiltilmemesi gerekir. Bu sebepten ortaya çıkan sapmaların hesabını ancak Allah bilir. Allah ve Rasûl'ünden gelen hadisleri yanlış anlama, İslâm'da ortaya çıkmış her bid'at ve sapıklığın aslıdır. Bu durum usûl ve fûrûdaki bütün hataların da kaynağıdır. Özellikle bir de buna art niyet ilave edildiğinde durum daha da kötüleşmektedir. Kaderiyye, Mürcie, Hâriciler, Mûtezile, Cehmiyye, Râfizîler ve bid'at ehli diğer toplulukları, ancak Allah ve Rasûl'ünden gelen haberleri yanlış anlamaları düşürmedi mi? Hatta bu te'vil ve yanlış anlayış sonucunda sahih hadislerin reddine kadar gidilmiştir"¹⁶⁶ demiştir. Karadâvî (ö. 1443/2022) ise bu konu ile ilgili şöyle der: "Sünnetin mâruz kaldığı afetlerden birisi de bazı aceleci insanların bir hadisi okuyunca manasını anlamada yanılığa düşmesi ve hadisi bu yanlış anlayışıyla tefsir etmesidir. Bu mana, o kişiye göre makbul değildir ve kabul edemeyeceği bir manayı içerdiğinden hemen hadisi reddetmeye kalkışır. Eğer bu kişi biraz insafılı davranıp düşünse araştırırsa bunun böyle olmadığını

¹⁶⁴ Ömer Özpinar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (Fıkhu'l-Hadis İlmi)* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2012), 9.

¹⁶⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Sünnet Araştırmalarına Giriş, Sünneti Anlamada Yöntem, Sünnetin Teşriî Değeri*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011), 123.

¹⁶⁶ Karadâvî, *Sünnet Araştırmalarına Giriş, Sünneti Anlamada Yöntem, Sünnetin Teşriî Değeri*, çev. Bünyamin Erul, 138-139.

görecektir. Oysa bu kişi kendisine göre öyle bir mana vermiştir ki ne Kur’ân ne de sünnet böyle bir mana getirmiş, ne Arap dili o manayı gerektirmiş, ne de kendisinden önce onu saygın bir âlim söylemiştir.”¹⁶⁷ İşte bu gibi yanlış anlaşılmanın önüne geçmek, hadise bakışları art niyetli olan ve hadis ilimleri noktasında cahil kimselerin hadisleri istedikleri gibi yorumlamasının önüne geçmek için âlimlerimiz hadisleri şerh etmişlerdir. Bu şekilde hadisler her devirde gelenekten kopmadan güncelliğini korumayı başarmıştır.

Bilindiği gibi hadis ilimleri “Rivâyetü’l-hadis” ve “Dirâyetü’l-hadis” olarak iki temel üzerine oturtulmaktadır. Dirâyetü’l-hadis ilmi senet ve metin olarak hadisi bütün yönleriyle incelemenin yanında o hadisten ne anlaşılması gerektiğiyle de ilgilenmektedir.¹⁶⁸ İbnü’l-Efkânî (ö. 749/1348) “Nasıl ki tefsir ilminin maksadı âyetlerin doğru anlaşılması ise Dirâyetü’l-hadis ilminin maksadı da rivâyetlerin doğru anlaşılmasıdır” açıklamasını yapmaktadır.¹⁶⁹ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) de “Dirâyetü’l-hadis ilmi, hadislerden ne anlaşılması gerektiğini ve ne kastedildiğini birtakım kurallara ve ilkelere dayanarak anlamayı konu alan ilimdir” şeklinde tarif etmektedir.¹⁷⁰

Hadis şerhçiliği de hadislerden ne kastedildiği ve ne anlaşıldığı ile ilgilendiğinden Dirâyetü’l-hadis’in alt şubelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷¹ Şerhler, okuyan kişiyi Hz. Peygamber’in yaşadığı döneme götürürken aynı zamanda güncel yorumları da ona sunmaktadır. Bu şekilde geçmiş ve gelecek arasında bir köprü vazifesi gören şerhler, dinî bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kâtib Çelebi şerhe duyulan ihtiyacı üç başlık altında zikretmiştir:¹⁷²

1. “Musannifin üstün meziyetlere sahip olması, zihninin parlaklığı, kelimeleri ve ifadeleri güzel kullanması, veciz ifadelerle ortaya çok ince manalar koyması.” Yazılmış bir eseri okuyan kişinin bu meziyetlere sahip olmamasından dolayı, eseri tam anlamıyla anlamakta güçlük çekeceğinden eser açıklanmaya ihtiyaç duyar. Hatta bazı eser sahipleri kendi eserlerine şerh yazmıştır.

¹⁶⁷ Karadâvî, *Sünnet Araştırmalarına Giriş, Sünneti Anlamada Yöntem, Sünnetin Teşriî Değeri*, çev. Bünyamin Erul, 152.

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 112-132.

¹⁶⁹ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrût, 1995), 1/82.

¹⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, haz. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya, 1/635.

¹⁷¹ Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, 25.

¹⁷² Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, haz. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya, 1/36-37.

2. “Verilen hükümlerin bir kısım mukaddimeleri, durumun açık olmasından dolayı hazfedilir.” Bazı verilen hükümlerin ise sebeplerinden bahsedilmeyebilir. Bu açıdan ilave açıklanmaya ve şerhe ihtiyaç duyar.

3. “Lafzın birçok manaya ihtimalli olması, mecâzi lafızların kullanılmış olması.” Bundan dolayı musannifin kastettiği mananın ne olduğunu ortaya çıkarmak için şerhe ihtiyaç duyulur.¹⁷³

Bunlara ilâveten hadisler, Kur’ân’dan sonra ikinci kaynak olması ve her yeni duruma göre yeni manalarla değerlendirme ihtiyacının doğması, Kur’ân’ın anlaşılmasına katkı sağlaması, metinlerin ve lafızların müşkil olması, hadisleri sapık fırkalara karşı savunma ve birtakım görüşleri reddetme şeklinde hadisleri şerh etmeye ihtiyaç duyulmuştur.¹⁷⁴

Şerhler yukarıda saydığımız ve İslâm âlemine kazandırdığı birçok olumlu özellikleri olmasının yanında ona birtakım eleştirilerin gelmesini engelleyememiştir. Şârihlerin zorlama te’villere gitmesi ve kişisel düşüncelerinin yanında mezhep taassubunu içeren yorumları bakımından eleştirilmişlerdir.¹⁷⁵ Şerh ve hâşiye yazarlarının Arap kültürüne hâkim olmadıkları, ilmî seviye bakımından yetersiz oldukları, gramer hataları yaptıkları, şerhlerin gereksiz birtakım bilgilerle doldurulduğu ve karmaşık olduğu iddia edilmiştir.¹⁷⁶ Yazılmış olan şerhler o dönemin şartlarına uygun olduğu daha sonraki dönemde işlevselliğini kaybetmiş olacağı da bir diğer eleştirilen taraf olmuştur. Yeni fikirlerin ortaya çıkmasının önüne geçerek ilmî donukluğa sebebiyet verdiği de iddia edilmiştir.¹⁷⁷

Bunlara verilen cevaplarda, şerh işinin çok zor bir mesele olduğu, ilimde derinleşmeden bu işin yapılamayacağı ve şârihin anlama ve anlatma becerisiyle bu zor işi başardığını ve dolayısıyla bunun kusur değil üstünlük olduğu söylenmiştir. Şerh döneminin ilmi donukluğa ve gerilemeye sebebiyet vermesi de pek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü şerh dönemi ve onu takip eden dönemlerde birçok ulemâ yetişmiştir. Gereksiz bilgilerle doldurulması ve karmaşık olması meselesi ise, bütün şerhler için geçerli olmadığı dönemin şartlarına göre yazıldıklarından o dönemin yazma usûlü ve ilim anlayışından kaynaklandığı

¹⁷³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 182-183.

¹⁷⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 183; İdris Çelik, *Ahmed Muhammed Şâkir ve Sünen-i Tirmizi’deki Şerh Metodu* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 61.

¹⁷⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 187-188.

¹⁷⁶ Şensoy, “Şerh”, 38/555-558.

¹⁷⁷ Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü-1*, 19.

dolayısıyla da tarihi bağlamına göre değerlendirilmesi gerektiği şeklinde cevap verilmiştir.¹⁷⁸ Bundan dolayı da şârih günün şartlarına göre yorum yaparken metnin temel felsefesini bozmamaya özen göstermesi gerekmektedir.¹⁷⁹ Hadislerin çok yönlü bir yapıya sahip olması onu şerh yapacak kişinin de İslâmî ilimlerin her sahasında söz söyleyebilecek yapıya sahip bir âlim olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü şerh işi te'lif türlerinin en zoru ve hadis alanındaki çalışmaların en kapsamlı olanıdır.¹⁸⁰

2.2. Hadis Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı

Bir esere şerh yazma geleneğinin kutsal kitapların yorumuyla başladığı söylenmektedir. İlahî mesajlar ne kadar açık ve anlaşılır olsa da kişilerin bilgileri ve anlamaları farklı olduğundan herkesin bu mesajı aynı seviyede anlaması mümkün değildir. Bunun neticesinde Allah (c.c) bir kısım âyetleri başka âyetlerle açıklamış, Hz. Muhammed (s.a.v) de hadislerle yine bu âyetleri tebyin etmiştir.¹⁸¹ Cevad Ali (ö. 1407/1987) de Câhiliyye döneminde Arapların kendi hukûkî kavramlarının şerhlerini yaptığını ifade etmektedir. Yine İslâm öncesi dönemde Yahudilerin kutsal kitapları Tevrât ve Talmûd üzerine şerh ve tefsir yazdıklarını bildirmektedir.¹⁸²

İslâm tarihinde şerh geleneğinin Rasûlullâh'la (s.a.v) başladığı kabul edilmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'in (s.a.v) Kur'ân âyetlerini tefsir etmesi, az bilinen kelimelerin anlamlarını ve hükümlerini açıklaması, kendi sözlerine de açıklık getirmesi bunun örneğidir.¹⁸³ Rasûlullâh (s.a.v) sahâbenin anlamakta zorlandıkları ve kendisinden açıklama yapmalarını istedikleri yerlerde açıklamalar yaparak yanlış anlaşılmalara önüne geçmiştir.¹⁸⁴

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra da sahâbe bu işin öncülüğünü yapmıştır. Hiz. Muhammed'den (s.a.v) aldıkları ilmi birikimin sonraki nesillere aktarılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Sahâbe hadislerin naklinin yanında sebebi-vürûda hâkim olmaları ve hadislerden ne kastedildiğine dair vukûfiyetleri sebebiyle hadislerin şerhinde önemli bir

¹⁷⁸ Şensoy, "Şerh", 38/555-558.

¹⁷⁹ Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, 15.

¹⁸⁰ Mansûr Ali Nâsîf, *et-Tâc el-Câm'i li'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl* (Beyrût: Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1971), 1/13.

¹⁸¹ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1997), 16/419-422.

¹⁸² Cevad Ali, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrût, 1986), 1/56.

¹⁸³ Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî* (Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2017), 1/18-19; Salih Şengezer, "VI. Hadis Meclisi Hadiste Şerh Geleneği", 196.

¹⁸⁴ Ali Çimen, *Mâzerî, Hayatı, Eserleri ve el-Mu'lim İsimli Eseri Özelinde Şerhçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 36; Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 126.

konumda olmuşlardır.¹⁸⁵ Hz. Peygamber döneminde hadisler çoğunlukla ezberleme şeklinde muhafaza edilmiş bütünüyle yazıya geçirilmedikleri için de daha sonra rivâyet edildiklerinde mana ile rivâyet kaçınılmaz olmuştur. Bunun neticesinde rivâyet farklılıkları ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶ Lafzıyla ibadet edilmediği ve maksadın dışına çıkılmadığı takdirde bunda bir sakınca görülmemiştir.¹⁸⁷ Bu rivâyet farklılıkları bize o dönemin şartlarını bilmemize ve Hz. Peygamber'in neyi kastettiğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında sahâbenin hadisleri nasıl yorumladıklarını ve anladıklarını gösteren güzel bir şerh örneği olarak görme şansımız olmuştur.¹⁸⁸

Tâbiîn ve tebeü't-tabiîn dönemlerinde ise özellikle hadislerin tedvîni sırasında yoğun bir şerh faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Hadislerin farklı rivâyetlerini bir arada toplama, âli ve güvenilir isnâd elde etme, râvîler hakkında bilgi toplama, hadis metnindeki kapalı ve müşkil lafızları açıklama, gramer bilgilerine yer verme gibi çalışmaların hepsi hadisi doğru anlama (şerh) faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁹ Tedvîn dönemiyle birlikte yazılı olan metinlerin artık yorumlanma aşamasına sistematik bir şekilde geçilmeye başlanmaktadır. Hadisleri muhafaza işi artık ezberlerden yazıya aktarımına dönüşünce zihnin yükü hafifletmekte ve zihin artık bu malzemenin üzerinde düşünme fırsatı bulmaktadır.¹⁹⁰

Tasnîf devri hicrî II. asrın ortalarında başlamış ve belli bir bâbın altında toplanan rivâyetler, o konu ile ilgili hadislerin farklı yönlerini görme ve konuya bütüncül bakarak bir sonuca varmayı da kolaylaştırmıştır.¹⁹¹ Musannifler farklı bâb başlıkları altında hadisleri topladıkları eserlerinde, onların hadisleri nasıl anladıklarını ve hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğini göstermesi açısından da bizlere şerh örnekleri sunmaktadır.¹⁹² Buhârî, İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) eserleri bâb başlıkları noktasında bizlere örnekler vermektedir.¹⁹³ Tasnîf devriyle beraber kaleme alınan garîbü'l-hadis, ilelü'l-hadis, ricâlü'l-hadis, ihtilâfü'l-hadis, nâsîh-mensûh gibi çalışmalar şerh edebiyatının ilk nüvelerini

¹⁸⁵ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV. Yayınları, 2012); Çelik, *Ahmed Muhammed Şâkir ve Sünen-i Tirmizî'deki Şerh Metodu*, 65.

¹⁸⁶ Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler*, 13.

¹⁸⁷ Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 2/676.

¹⁸⁸ Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler*, 13.

¹⁸⁹ Mehmet Efendioğlu, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 38/559-560.

¹⁹⁰ Zişan Türcan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 13.

¹⁹¹ Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği (Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü)* (Ankara: TDV. Yayınları, 2011), 23.

¹⁹² Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü-1*, 23.

¹⁹³ Yavuz Köktaş, "Hadis İlminde Metin Eksenli Birikimin Mahiyeti ve Güncelleştirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 146.

oluşturmakta ve bu alana katkı sağlamaktadır.¹⁹⁴ Bunların içerisinde ise hadisleri anlamaya yönelik ilk çalışmaların garîbü'l-hadis alanında olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹⁵ Garîbü'l-hadisler Arap sözlük-bilimi içinde son derece önemli bir yere sahip olmakla beraber onların sadece birer sözlük olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Sadece kelimenin anlamıyla değil nasıl ve nerede kullanıldığına da değinmesi, sistematik tahlil yapması ve fikhü'l-hadise temas etmelerinden dolayı sözlüklerden ayrılmaktadır.¹⁹⁶ Bu alanda ilk söz söyleyenlerin Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve Malik b. Enes olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁹⁷

Hattâbi'nin şerh çalışmalarından önce ilk şerh yapılan eserin İmam Mâlik'in *Muvatta'* adlı eseri olduğu bilinmektedir.¹⁹⁸ *Muvatta'* üzerine yapılan şerh çalışmaları; şerh ismiyle anılmaları, şerhin bazı unsurlarını içerisinde barındırması gibi birtakım özellikleri sebebiyle şerh edebiyatının erken dönem örnekleri olarak zikredilmektedir.¹⁹⁹ Daha sonraki yıllarda ise şerh çalışmaları, başta Kütüb-i Sitte kitapları olmak üzere diğer hadis kitapları üzerine yapılan çalışmalarla devam etmektedir.

2.3. Eserin Şerh Yöntemi

Haydar Hatipoğlu'nun kaleme aldığı en kapsamlı eseri İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine yazmış olduğu *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi* adlı eserdir. Bundan dolayı Türkiye'de daha çok hadis ilmine yapmış olduğu hizmeti ile tanınmıştır. Eseri yazmaya Uşak müftülüğü görevindeyken 1976 yılında başlamış ve 1981 yılında İzmir müftülüğü görevindeyken tamamlamıştır.²⁰⁰ İlk baskısı 1982 yılında Kahraman Yayınları tarafından yapılmıştır.

Şârih eseri yazmadaki amacını, halkın dini kitaplara olan iştiağından dolayı ilim adamlarının Kur'ân'ı Kerim başta olmak üzere dini kitapları tercüme etmeye hız verdiklerini memnuniyetle karşıladığını, ancak gerek Kur'ân'ı Kerim gerekse hadislerin sırf meâlleri

¹⁹⁴ Efendioğlu, "Şerh", 38/559-560.

¹⁹⁵ Bu alanda geniş bilgi için bk.Yusuf Akgül, *Edebî Tür Olarak Garîbü'l-Hadis: Kaynak-Metot ve Muhteva Analizi* (Anlara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006); Saffet Sancaklı, "İbn Battal ve Buhârî Şerhi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 64; Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, 71-88.

¹⁹⁶ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 137-138.

¹⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfet-ü ulûmi'l-hadis* (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, 1997), 88.

¹⁹⁸ Habeşi, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1978-1980; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 8; Rıdvan Talha Yücedağ, "Hadis Şerhleri Literatürüne Mütevazı Bir Katkı: Tek Hadis Şerhlerine Bir Giriş Denemesi", *Talim Dergisi* 3/1 (2019), 54-55.

¹⁹⁹ Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü-1*, 23.

²⁰⁰ Hatipoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri", 146.

yazılarak piyasaya sürülmesinin tatmin edici olmadığını belirtip kendisine gelen böyle bir teklifi kabul ettiğini bildirmektedir.²⁰¹

Hatipoğlu'nun şerhte kullanmış olduğu nüsha, M. Fuad Abdülbâki'nin tahkîk edip neşre hazırladığı nüshadır.²⁰² Eserine İbn Mâce'nin hayatı ve *Sünen*'i hakkında kısa bir bilgi vererek başlamaktadır. Bu bilgilerin büyük çoğunluğunu İbn Mâce'nin *Sünen*'ini neşre hazırlayan M. Fuad Abdülbâki'den almaktadır.²⁰³ Daha sonra ise hadis usûlüne dair bilgiler vermektedir.²⁰⁴

Hatipoğlu'nun eserinde önem verdiği ve hassasiyet gösterdiği şeylerden birisi de Allah'ın (c.c), Rasûlullâh'ın (s.a.v), sahâbenin ve âlimlerin isimlerinden sonra saygı ifadelerinin açık bir şekilde yazılmasıdır. Hatipoğlu eserin mukaddimesinde "Hadis Yazar ve Okuyucusunun Dikkat Edeceği Bir Husus" başlığı altında bu konuya özel bölüm ayırmıştır. Bu saygı ifadelerinin açık bir şekilde yazılmasının müstehap olduğunu bildirmekte sadece işaretlerle yetinilmemesi gerektiğini söylemektedir.²⁰⁵

Hatipoğlu'nun yapmış olduğu şerh, genelde klasik şerhlerden nakillere dayanmaktadır. Genel olarak kendisini şerhin dışında tutmaya çalışmış ve hep eski ulemâyı konuşturmuştur. Bundan dolayı eserin, bir nevi eski şerhlerin tercümesi mâhiyetinde olduğu söylenebilir. Eserin önsözünde şu sözlerle buna işaret etmektedir: "Bizim gibiler herhangi bir hadisten fikhî hüküm çıkarmaya muktedir değildir. Bizler bu konuda çok hata yapabilir, hatta dalâlete gider ve başkasını da götürebiliriz. Kitap ve sünnetten hüküm çıkarmak büyük müctehidlerin işidir. Ehl-i Sünnet âlimleri, büyük emekler çekerek dört mezhebe ait fıkıh kitaplarını İslâm âleminin istifâdesine sunmuşlar ve fıkıh hükümlerini hazır sofraya haline getirmişlerdir. Bizler [de] muhtaç olduğumuz hükümleri fıkıh kitaplarından alıp onunla amel etmek durumundayız."²⁰⁶ Burada doğal olarak şöyle bir sorunla karşılaşmaktayız. Eser günümüze ve yazıldığı döneme ne kadar ışık tutmaktadır? Bu soruya günümüz problemleri ile ilgili birkaç konuyu hariç tutacak olursak çok fazla bir bilgi olmadığını söyleyebiliriz. Belki de eserin önsözünde dile getirmiş olduğu sözlerinden dolayı böyle bir yol izlediğini ifade edebiliriz.

²⁰¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/ XI.

²⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/435.

²⁰³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XVI, XXIII. Hatipoğlu, "Mukaddime'de verdiğim malumatın çoğu Muhammed Fuâd Abdülbâki'nin, *Sünen*'in ikinci cildinin sonuna eklediği yazısında[n], *Tezkiretü'l-huffaz* ve *Hulesa*'dan alınmıştır. Diğerleri de muhtelif kitaplardan alınmıştır" şeklinde beyan etmiştir.

²⁰⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XXIII, XLVIII.

²⁰⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XLVII.

²⁰⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XIII.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kütüb-i Sitte’de yalnız İbn Mâce’nin rivâyet ettiği hadislerin sıhhat durumları ile ilgili bilgileri “fi’z-zevâid” şeklinde not düşerek vermiştir. Hatipoğlu, bu hadislerle ilgili bilgileri hadis metninin altında “not: Zevâid’de şöyle denilmiştir” şeklinde tercüme etmiştir.

Hatipoğlu hadisleri şerh ederken, ilk olarak hadislerin senediyle beraber Arapça’sını verdikten sonra “tercemesi” ifadesini kullanarak hadisin sahâbe râvisinden başlayarak tercümesini vermektedir. Hadisin tercümesini yaparken hadis metninin daha iyi anlaşılması için çoğunlukla kelimenin yanına parantez içinde kısa açıklamalar yapmaktadır.²⁰⁷ Daha sonra ise “izahı” başlığı altında hadisi şerh etmektedir. Bazı yerlerde hadisin izahını yaptıktan sonra “hadisten çıkarılan hükümler” ve “hadisin fıkıh yönü” başlığı altında yapmış olduğu izahın özeti mahiyetinde bir başlık attığı da görülmektedir.²⁰⁸ Genelde her hadisin az da olsa açıklamasını yapmaya özen göstermektedir. Eğer hadis daha önce izahı geçen bir hadis ise ve orada açıklama yapmışsa oraya mürâcaat edilmesini söylemektedir.²⁰⁹ Bazı yerlerde ise “bu konu ile ilgili daha sonra şu bâbta bilgi verilecektir” diyerek oraya bakılmasını istemektedir.²¹⁰ Aynı bâb başlığı altında aynı manaya gelen hadisleri ise arka arkaya tercümelerini verdikten sonra toplu izahını vermektedir.²¹¹

Hatipoğlu’nun şerh yaparken referans gösterme noktasında dakik olmadığını söyleyebiliriz. Bazı yerlerde sadece alıntı yaptığı âlimin ismiyle yetinirken,²¹² bazı yerlerde ise sadece kitabın ismini vermekte ve müellifi zikretmemektedir.²¹³ Eserde “âlimlerin görüşü budur” şeklinde hiçbir kaynak veya isim zikretmediği yerler de mevcuttur.²¹⁴ Bu da asıl kaynağa gidip tahkik etmek isteyenlerin işini zorlaştırmaktadır. On ciltlik bir eseri göz önüne alacak olursak çok az yerde kitap, cilt ve sayfa numarası vererek kaynak gösterimine

²⁰⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/8, 130; 5/228, 231. Bu metodu hadislerin tamamında görmekteyiz. Bu durumu Hatipoğlu’nun kendisi şu şekilde açıklamaktadır: “Hadislerin daha iyi anlaşılması adına diğer kaynakların metin farklılıklarından yararlanarak parantez içinde açıklamalar vardır” ifadesi şerhte 6/253’te geçmektedir. “Tercemede parantez içi ifade Ebû Davûd’un rivâyetinden alınmadır” ifadesi ise 2/193’te geçmektedir.

²⁰⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/60, 462; 2/73, 161; 4/156.

²⁰⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/226, 9/39, 68.

²¹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/35.

²¹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/385; 10/147.

²¹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/115; 3/297; 5/341; 7/239; 9/247. Örnek: “İbn Battâl diyor ki ve Kâdi İyâz demiştir ki” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

²¹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/270; 4/343; 6/288; 10/353. Örneğin, “*Miftahü’l-hâce*’de nakledildiğine göre... ve *et-Tehzîb*’te bu zatın adı zî-Mihmer olarak rivâyet edilmektedir” şeklinde bilgi vermektedir.

²¹⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/388; 2/111, 5/482.

rastlamaktayız.²¹⁵ Bu gibi vermiş olduğu kaynaklar genelde râvî bilgileri hakkında olmaktadır. Kaynak göstermedeki bu durumdan dolayı hadislerin izahında kendi görüşünü mü bildiriyor yoksa bir yerden nakil mi yapıyor net ortaya koymakta zorluk çekilmektedir. Bazen de naklin nereden başladığı ve nerede bittiği noktasında sıkıntılarla karşılaşmaktadır.

Şârih hadislerin genelinin tahrîcini yapmaktadır. Ancak bu tahrîci yaparken çoğunlukla hangi kaynaklarda geçtiğine işaret ederken sadece kitabın ismini vermekle yetinmekte²¹⁶ bazı hadislerin ise hiç tahrîcini yapmamaktadır.²¹⁷ Genellikle tahrîc yaparken hadis Kütüb-i Hamse’de varsa onları zikretmekte diğer kaynaklara değinmemektedir.²¹⁸ Eğer Kütüb-i Hamse kitapları içerisinde birkaç kitapta geçiyorsa veya hiç geçmiyorsa o zaman diğer kaynakları da zikretmektedir.²¹⁹ Zevâid türü hadislerde ise çok az yer hariç²²⁰ genelde hiç tahrîc yapmamakta sadece zevâid türünden olduğunu söylemekle yetinmektedir.²²¹ Çok az yerde ise bizzat kitap ve bâb başlığı vererek tahrîc bilgilerine yer vermektedir.²²² Bazı hadislerde ise “Bu hadis başkaca kim tarafından rivâyet edildiğine bakılmalıdır” şeklinde not düşmektedir.²²³ Ancak bu türden hadislerin sayısı yok denecek kadar azdır. Tahrîc yaparken hadisin diğer kaynaklarda aynı sahâbe râvisi ile gelip gelmediğini²²⁴ veya senedin farklılaşp farklılaşmadığını ifade etmektedir.²²⁵ Ancak bu gibi ifadeler çok az karşımıza çıkmaktadır. Bu

²¹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/8; 2/460; 3/230.

²¹⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/476; 5/222; 8/280. Örneğin, “Kütüb-i Sitte sahipleri bu hadisi rivâyet etmişlerdir. Nesâî, Tirmizî, Ahmed ve Ebû Dâvûd da tahrîc etmiştir.” demektir.

²¹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/5, 434. (İbn Mâce’nin mukaddime bölümündeki hadislerin tamamına yakınının tahrîci yoktur.)

²¹⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/494; 5/66. Örneğin, “Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî’de rivâyet etmişlerdir.” demektir.

²¹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/476; 2/222; 5/286; 8/272. Örneğin, “Hadis Beyhakî ve Tahâvî tarafından da rivâyet edilmiştir. Müslim, Nesâî, Beyhakî ve Dârimî’de rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, Nesâî, Tahâvî, Dârekutnî, Ahmed ve Beyhakî de rivâyet etmiştir.” demektir.

²²⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/265; 5/99; 7/440. Örneğin, “Bu hadisi İbn-i Huzeyme ve Dârimî de rivâyet etmişlerdir.” demektir.

²²¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/166; 9/437. Örneğin, “Câbir’in (r.a) hadisi notta belirtildiği gibi zevâid türündendir.” demektir.

²²² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/25; 10/29, 487. Örneğin, “Bu hadisi Buhârî, Sulh Kitabı’nın 4.bâbında”, Müslim de “Kadâlar Kitabının 8.bâbında” almıştır. Bu hadisi Tirmizî “Ebvabû Sıfatı’l-kıyâme” bölümünde rivâyet etmiştir.” demektir.

²²³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/301, 546; 10/199, 498.

²²⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/514. Örneğin, “Bu hadisi Tirmizî, İbn Hibban ve Hâkim de Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyet etmişlerdir.” demektir.

²²⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/140. Hatipoğlu “Müslim, Kader Kitab’ında aynı senedle bu hadisi almıştır” ve “Buhârî bu hadisi Kader, Tefsir, Edep ve Cenâze bahislerinde ayrı ayrı senedlerle tahrîc etmiştir” şeklinde bilgi verir.

çerçeve de Erdiñç Ahatlı'nın “*Sünen*’de geçen hadislerin diğ er kaynaklardaki tahrîcleri hiç yapılmamıştır” eleştirisinin biraz ağır olduğunu söyleyebiliriz.²²⁶

Şerh yaparken genel olarak kitap başlıklarından sonra hadislere geçmeden o başlıkla ilgili konuya giriş mahiyetinde bazen bir paragraf²²⁷ bazen bir iki sayfa şeklinde kısa bilgiler vermektedir. Mesela Kitâbü't-Talâk'ta Hatipoğ lu, talak kelimesinin manasını verdikten sonra boşamanın cahiliye dönemindeki durumundan birkaç cümle ile bahsetmekte, İslâmiyet'in bu uygulamayı belli kurallar koyarak devam ettirmesinden söz etmekte ve bu kurallara değ inmektedir.²²⁸ Çok az yerde kitap başlıklarından sonra herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.²²⁹ Hatipoğ lu bu açıklamaları yaparken konu ile ilgili temel kavramlar ve buradaki hadislerin bir özeti mahiyetinde açıklamaları klasik şerhlerin yardımıyla yapmaktadır.²³⁰

Hatipoğ lu zevâid ile ilgili notların açıklamasında ve hadis ıstılahlarına dair tercümelere az da olsa sözlük anlamıyla çevirmekten kaynaklanan yanlışlıklara düşmektedir.²³¹ Mesela “*في اسناده مقال*” ibâresini bir yerde “bunun senedi hakkında konuşulmuştur” şeklinde tercüme etmektedir.²³² Bu çeviri, sözü geçen hadis ıstılahının cerh ve ta'dil açısından anlamını tam karşılamamaktadır. Bu ıstılah senedinde tenkide uğ rayan bir râvî olduğunu göstermek için kullanılmaktadır.²³³ Buradaki çeviri “bunun senedi hakkında eleştiri/tenkit yapılmıştır” şeklinde olması daha isabetli olabilirdi. Bununla beraber bu ıstılahın geçtiğ i bazı yerlerde doğru çeviri yapmaktadır. Mesela; birinci cildin 161 ve 166. sayfalarında “bu hadisin senedinin sıhhat durumunun itiraz konusu olduğ u bildirilmektedir ve bu hadisin isnâdı itiraz konusudur” şeklinde tercüme etmektedir. Yine üçüncü cildin 237 ve 250. sayfalarında bu ifadenin geçtiğ i yerlerde “bunun senedi hakkında konuşulmuştur”

²²⁶ Cumhuriyet döneminden/1923'ten günümüze kadar olan hadis şerhlerinin kısa değ erlendirmeleri hakkında bilgi almak için bk. Erdiñç Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliğ i Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 218.

²²⁷ Hatipoğ lu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/463. Bk. Kitâbü'l-cihâd.

²²⁸ Hatipoğ lu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/521; 10/589. Bk. Kitâbü't-Talâk ve Kitâbü Te'bîri'r-ru'yâ.

²²⁹ Hatipoğ lu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/399, 541. Bk. Kitâbü's-salâh ve Kitâbü'l-mesâcid ve'l-cemâ'â.

²³⁰ Hatipoğ lu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/89. Örneğ in, Kitâbu Ta'bîri'r-ru'yâ bölümündeki bilgileri İbn Hacer'in *Sahih-i Buhârî* şerhi *Fehu'l-bârî*'den aldığını söylemiştir. Yine namazda huş u' babındaki bilgileri ise Mubârekpûri'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserinden almıştır.

²³¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 123; Erdiñç Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülâhazalar -Ebü Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî Şerhleri Üzerine Bir Analiz-”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 11.

²³² Hatipoğ lu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/359; 10/349.

²³³ Şemseddin Sehâvi, *Fethü'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis* (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/369; Celâlüddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, (Beyrût: Dâr-u İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1399), 1/346; Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğ ü*, 81.

şeklinde çevirmektedir. Fakat devamında niçin konuşulduğunu da söylemektedir. Eserde en bariz şekilde karşımıza çıkan ıstılah hatası ise, yedi yerde geçen “ قال : فيه نظر / في حديثه نظر ”²³⁴ ibâresini Hatipoğlu “Buhâri: Bunun senedi üzerinde düşünmek gerekir. Onun hadisi üzerinde düşünmek gerekir” şeklinde çevirirken; bir yerde “Onun rivâyetlerine itiraz vardır” şeklinde çevirmiştir. Halbuki Buhârî bu sığayı ileri derecede cerh sebebi kabul edip böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadisi hiçbir suretle almaz.²³⁵ Hadis ıstılahları dışında ise bir yerde “سنان بن سعد بن سنان مختلف فيه و في سماعه”²³⁶ ibâresini “Râvî Sinan bin Sa’d bin Sinan’ın güvenilirliği ve adı hakkında ihtilaf olmuştur” şeklinde tercüme etmiştir. Buradaki ihtilaf râvînin adı hakkında değil de Sinan b. Sa’d b. Sinan’ın hadisin sahâbî râvîsi Enes b. Mâlik’ten (r.a) hadis dinleyip dinlemediği şeklinde olmalıydı.

Yine bu tercüme hatalarından bazılarını da birtakım isimler üzerindeki çevirilerinde yapmaktadır. Bu da birkaç ismi geçmemektedir. Mesela; tasnîf döneminin en büyük hadis münekkitlerinden olan Yahya b. Ma’in’in (ö. 233/847) ismini “İbn Mu’in” şeklinde zikretmektedir.²³⁷ Ancak bu ismin doğru yazıldığı yerler²³⁸ olmakla beraber yanlış yazıldığı yerler daha fazladır. Aynı şekilde Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî’nin (ö. 1122/1710) isminin bazı yerlerde doğru²³⁹ bazı yerlerde “Zerkânî”²⁴⁰ şeklinde olduğunu görmekteyiz. Meşhur hadis âlimlerinden Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî’nin (ö. 742/1341) isminin de doğru olarak zikredildiği yerler²⁴¹ olmakla beraber “Müzzî” şeklinde olduğu yerler de bulunmaktadır.²⁴²

Yukarıda Hatipoğlu’nun şerh yaparken genel olarak kullandığı yöntemden ve onun çeviri yaparken yapmış olduğu birkaç ifade hatasından bahsettik. Aşağıda ise şerhin içeriği hakkında ve Hatipoğlu’nun İbn Mâce’nin *Sünen*’inde değinmiş olduğu birtakım yazım hatalarından bahsedilecektir.

²³⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/240; 8/81, 438; 10/307, 348.

²³⁵ Sehâvî, *Fethü'l-muğis bi-şerh-i Elfiyyeti'l-hadîs*, 1/369; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülfettâh Abdüllatîf, 1/349; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 81.

²³⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/204.

²³⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/204; 2/222; 6/69.

²³⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/112, 413; 3/21, 334; 6/117, 214.

²³⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/467.

²⁴⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/181.

²⁴¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/387.

²⁴² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/66, 7/453.

Hatipoğlu, şerhin bir yerinde şiirden istifade ederek açıklama yapmıştır. *من لم يدع الله* “Kim Allah’a dua etmez ise Allah o kimseye gazab eder” hadisinde²⁴³ “şâirin şu şiiri ne güzeldir: *الله يغضب ان تركت سؤاله. وترى ابن ادم حين يسئل يغضب.* –Allah, Zâtından dilemeyi bırakırsan gazap eder. Âdem oğlunu da kendisinden bir şey istendiği zaman hiddetlenir görürsün” şiirini zikretmiştir.²⁴⁴ Yine şerhin bir yerinde de hadisi açıklarken atasözünden faydalanmaktadır. “*ما انزل الله داء الا انزل له شفاء.*” hadisinin²⁴⁵ açıklamasında “Türkçemizde dert veren Allah devâsını da verir biçimindeki söz bu hadisten alınmış olabilir” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.²⁴⁶

Şârih altın kullanımının erkeklere haram olduğunu bildiren hadislerin izahını yaparken “Kâmil Miras (*Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*)²⁴⁷ 619’ nolu hadisin izahında bir yanılığa düşerek altın nişan yüzüğünün helal olduğunu söylemek cesaretini göstermiş ve dört maddelik bir gerekçe göstermiştir” demek ve onun bu söylemiş olduğu maddeleri tek tek ele alıp ona bir nevi reddiye olabilecek üç sayfa açıklama yapmaktadır.²⁴⁸

Şârih Hatipoğlu eserin mukaddime bölümünde “re’y ve kıyastan kaçınmak” bâbında İbn Mâce’in bu bâbta zikretmiş olduğu “*İlim üçtür. Bunların ötesinde kalan ilimlerin bilinmesi mecbûrî değildir. Muhkem âyet, sabit sünnet ve âdil ferîza (Sindi, bu ifadeyi ferâiz ilmi ya da icma’ ve kıyas hakkında kullanmışlardır der.)*”²⁴⁹ manasındaki hadis hakkında, İbn Mâce’nin bu hadisi bu bâbta nakletmesinin sebebini “İbn Mâce bu hadis-i şerifi burada zikretmekle kişilerin dinî kaynaklara dayalı olmayan ve şahsi arzularından ibaret reylerinin dinde yeri olmadığını teyid etmek istemiştir” şeklinde kendi düşüncesiyle açıklamıştır.²⁵⁰

Hatipoğlu birkaç yerde *Sünen*’de imla hatası olabileceğinden bahseder. Bunlardan birinde İbn Mâce “Kitâbü’l-menâsik” bölümünde sahâbe râvisi İbn Abbâs olan hadisi iki senetle rivâyet etmektedir. Hadis ihramlı bir adamın devenin üzerinden düşmesi ve boynunu kırarak ölmesinden bahsetmektedir.²⁵¹ Buradaki fiil, birincisinde “*واقصته*” (dövmek, kırmak, boynu kırmak) şeklinde nakledilirken, diğerinde “*عقصته*” olarak zikredilmektedir. Hatipoğlu

²⁴³ İbn Mâce, “Duâ”, 1 (No: 3827).

²⁴⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/6.

²⁴⁵ İbn Mâce, “Tıb”, 1 (No: 3439).

²⁴⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/192.

²⁴⁷ Kâmil Miras - Ahmet Nâim Babanzâde, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 4/276-292, (No: 619).

²⁴⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/428-430.

²⁴⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 8 (No: 54)

²⁵⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/85.

²⁵¹ İbn Mâce, “Menâsik”, 89 (No: 3084).

diğer rivâyetlere de baktığını²⁵² ve “اعصته” (saçı topuz yapma) filini diğer kaynaklarda görmediğini elindeki üç *Sünen* nüshasında da aynı şekilde geldiğini söyleyerek burada bir yazım hatası olabileceğini bildirmekte ve buradaki manaya da uygun düşmediğini söylemektedir.²⁵³ Nitekim araştırmamız neticesinde birçok kaynakta hadisin sahabe râvisi İbn Abbâs (r.a) olarak geçmekte olup, Buhârî'nin *Sahîh* 'inde (اقصته, وقصته, اقصته)²⁵⁴, Müslim'in *Sahîh* 'inde (اقصته, وقصته, اقصته)²⁵⁵, Ebû Dâvûd'un *Sünen* 'inde (وقصته)²⁵⁶, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* 'inde (وقصته)²⁵⁷, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünenü'l-kübrâ* 'sında (اقصته, وقصته, اقصته)²⁵⁸, Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) ve Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned* 'inde (وقصته)²⁵⁹, Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr* 'inde (وقصته)²⁶⁰ şeklinde rivâyet edilmektedir. Dolayısıyla da Hatipoğlu'nun yapmış olduğu yorumda isabet ettiğini söyleyebiliriz.

“Kitâbü's-sayd” bölümünde Rasûlullâh'ın köpeklerin öldürülmesini emretmesi daha sonra ise zirâat, davar ve av köpeğini serbest bıraktığına dair gelen rivâyette²⁶¹ bulunan “كلب العين” ibâresinde, İbn Mâce bu ifadeyi şeyhi Bündâr'ın (ö. 252/866) “حيطان المدينة” şeklinde açıkladığını söylemektedir. Sindî diğer rivâyetlerde böyle bir ifadenin olmadığını bildirmektedir. Dolayısıyla Hatipoğlu “Buradaki ifadenin “الصيد” veya “الغنم” şeklinde olması gerekir. Kaldı ki “العين” ifadesi asıl manaya da muhaliftir. ‘İyn’ kelimesi ‘A’yan’ kelimesinin çoğulu olup büyük gözlü anlamına gelmektedir. Burada bir okuyuş/rivâyet hatası var” diye bilgi vermektedir.²⁶² Hadis kaynaklarında bu hadis İbn Muğaffel tarafından rivâyet edilmektedir. Müslim ve Ebû Avâne (صيد, غنم, زرع)²⁶³, Ebû Davûd, Dârekutnî (ö. 385/995) ve

²⁵² Hatipoğlu bazı kaynaklarda “اقصته” (devenin hacıyı derhal öldürmesi) ve “افصته” (devenin hacıyı ayakları altında tepeleyip çiğnemesi) şeklinde geldiğini bildirir.

²⁵³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/395.

²⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Feyhâ' - Dârû'l-Menhel, 1441), “Cenâiz”, 19-20 (No: 1265, 1268, 1266), “Cezâü's-sayd”, 13-20-21 (No: 1839, 1849, 1850, 1851).

²⁵⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1441), “Hac”, 14 (No: 2892).

²⁵⁶ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1440), “Cenâiz”, 84 (No: 3284).

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaûd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1416), 4/224 (No: 2394).

²⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 5/84-85, “Hac”, 88 (No: 9081, 9082, 9083, 9084).

²⁵⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülhasen et-Türki, (Hicr lit-Tabâ'atı ve'n-Neşr, 1999), 4/349 (No: 2475); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî, (Beyrût: Daru'l-Ma'rife, 1419), 2/270 (No: 3096).

²⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Adülmecîd es-Selefi, (Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983), 12/76 (No: 12554).

²⁶¹ İbn Mâce, “Sayd”, 28 (No: 3201).

²⁶² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/549.

²⁶³ Müslim, “Tahâret”, 27 (No: 653); Ebû Avâne, *Müsnedü Ebî Avâne*, 1/178 (No: 545).

Ahmed b. Hanbel ise (غنم, صيد)²⁶⁴ olarak kaydetmektedir. Dolayısıyla Hatipoğlu'nun burada yapmış olduğu tespiti doğrulanmaktadır.

Bu kısa ön bilgilerden sonra eserin şerh yöntemini belirlediğimiz başlıklar altında incelemeye çalışacağız.”

2.3.1. Âyet ve Hadislerden Faydalanma

Kur'ân-ı Kerim yirmi üç sene gibi uzun bir süreçte parça parça nâzil olmuştur. Böyle olmakla beraber kendi içerisinde bir bütünlük ve âyetler arası müthiş bir ahenk ve uyum vardır.²⁶⁵ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de “Kur'an âyetlerinin birbirlerine olan irtibatı, manaları birbirine kenetlenmiş tek bir kelime gibi oluşudur”²⁶⁶ der. Bu bütünlük ve irtibat hadislerin içerisinde de bulunur. Aynı şekilde İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'ân ve hadisler arasında da bir bütünlük ve irtibat söz konusudur. Bu durum her ikisinin de ilâhî bir güç tarafından gönderildiğini gösterir. Aralarındaki bu münâsebatten dolayı Kur'ân âyetleri tefsir edilirken diğer âyetlerden ve hadislerden, hadisler şerh edilirken de diğer hadislerden ve âyetlerden istifade edilir.

2.3.1.1. Âyetlerden Faydalanma

Hatipoğlu hadisleri şerh ederken az da olsa âyetlerden istifade etmiştir. Genelde âyetleri hadisin daha iyi anlaşılması için kullanmıştır. Örneğin; “*Namaz için ikâmet edildiği zaman farzdan başka hiçbir namaz kılınmaz*”²⁶⁷ hadisinde Hatipoğlu “İkâmetten önce başlanmış olan namaz bu yasağın şümûlüne girmez. Aksi takdirde o namazı bozmak gerekir. “ولا تبطلوا أعمالكم” âyeti başlanmış bir ibadeti bozmayı yasaklamıştır” ifadelerini kullanmaktadır.²⁶⁸ Âyetleri kullanırken bazı yerlerde âyetlerin tefsirine az da olsa değinmiştir.²⁶⁹ Hatipoğlu'nun ayetleri şekil yönünden nasıl kullandığına örnekler verirken her söylediğimiz madde hakkında sadece bir örnek vermekle yetineceğiz.

²⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 36 (No: 74); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 27/347 (No: 16972); Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü ed-Dârekutnî* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424), 1/107, “Tahâret”, 22 (No: 191).

²⁶⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV. Yayınları, 2020), 232.

²⁶⁶ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü Daru't-Türâs, 1957), 1/36.

²⁶⁷ İbn Mâce, “Kitâbü İkâmeti's-salâh”, 103 (No: 1151) Bu şerh sayfalarını dipnotun sonuna alalım bütün dipnotlarda. İbn Mâce, “Kitâbü İkâmeti's-salâh”, 103 (No: 1151), şerh: 1/364. Gibi bir şey düşünelim

²⁶⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 3/496.

²⁶⁹ Ciltlere göre kaç yerde âyet kullandığını söyleyebiliriz; 1.ciltte 40 yerde, 2.ciltte 7 yerde, 3.ciltte 8 yerde, 4.ciltte 15 yerde, 5.ciltte 28 yerde, 6.ciltte 6 yerde, 7.ciltte 29 yerde, 8.ciltte 8 yerde, 9.ciltte 14 yerde, 10.ciltte 19 yerde hadislerin izahında âyetlere yer vermektedir.

Hatipoğlu âyetleri zikrederken çoğunlukla âyetin Arapça'sı ile beraber manasını da vermekte ancak kendisinin anlatmak istediğine yetecek kadar âyetin Arapça'sını ve manasını kullanmaktadır. Bundan dolayıdır ki genelde âyetlerin tamamının Arapça'sını nakletmemekte ve tercümesini de Arapça'sını verdiği yere kadar yapmaktadır. “*Kim dünyada içki içerse ahirette içmeyecektir*”²⁷⁰ hadisini açıklarken şu şekilde Fussilet Sûresi'nin 31. âyetinden bir bölümü aktarmaktadır: *ولكم فيها ما تشتهي أنفسكم* “*Nefislerinizin arzuladığı şeyler cennette sizin için bulunur.*”²⁷¹

Bazı yerlerde ise âyetin metin ve manasının tamamını vermektedir. Hz. Hüseyin'in faziletinin anlatıldığı hadiste²⁷² “سبب” kelimesinin ümmet manasında kullanıldığına örnek için şu ayeti nakletmektedir: *ان ابراهيم كان امة قانة لله حنيفا ولم يك من المشركين* “*Şüphesiz İbrahim hak dine yönelen, Allah'a itaata devam eden, bütün hayırları şahsında toplayan bir ümmet idi. Hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı.*” Bu âyette Hz. İbrahim'in tek başına bir ümmet olarak vasıflandırılması örneğinden yola çıkarak hadisteki bu kelimenin de Hz. Hüseyin için aynı manada kullanıldığını ifade etmektedir.²⁷³ Çok az yerde âyetin bir kısmının Arapça'sını vermekte fakat ayetin tamamının manasını aktarmaktadır. Allah Rasûlü'ne ihramda iken bir kara av hayvanı getirildiğini ve Efendimiz'in onu yemediğini bildiren rivâyetin²⁷⁴ açıklamasında Mâide Sûresi 96. âyette: *وحرم عليكم صيد البر ما دمتم حرما* “*Deniz avını avlanmak ve onu yemek size de yolculara da olarak helal kılındı. İhramlı olduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı. Huzuruna haşredileceğiniz Allah'tan korkunuz*” âyetini zikretmektedir.²⁷⁵

Âyetin sadece manasını verdiği yerler de bulunmaktadır. Hayızlı bir kadınla cima etmenin haramlığı ile ilgili hadiste²⁷⁶ Bakara Sûresi 222. âyetin sadece manasını vermektedir: “*Sana hayız meselesini soruyorlar. De ki: O bir ezadır. Bu sebeple hayız halinde kadınlarla cimadan sakınız.*”²⁷⁷ Hatipoğlu genelde yer vermiş olduğu âyetlerin Kur'ân'daki yerlerini sûre ve âyet numarası vererek belirtmekte ancak bazı yerlerde bunu yapmamaktadır. Herhangi bir âyetin Arapça metnini ve manasını vermeyip sadece hadisin bir âyete de işaret ettiğini söylemekle yetindiği yerler de bulunmaktadır. Cehennemdekilerin çekeceği azaptan

²⁷⁰ İbn Mâce, “Eşribe”, 2 (No: 3374)

²⁷¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/130.

²⁷² İbn Mâce, “Mukaddime” 11 (No: 144).

²⁷³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/242.

²⁷⁴ İbn Mâce, “Menâsik”, 92 (No: 3091).

²⁷⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/404.

²⁷⁶ İbn Mâce, “Tahâret”, 122 (No: 639).

²⁷⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/351-361.

bahsedilen hadiste²⁷⁸ Hatipoğlu, “Sâd Sûresi’nin 57 ve 58. ayetlerinde azgın günahkarlara bu tür azaplar verilecektir” diyerek ve “bu âyetlerin tefsirlerine bakılmalıdır” diyerek bu âyetlere işaret etmektedir.²⁷⁹ Hatipoğlu bir yerde hadiste geçen kelimeyi açıklarken âyette bu manada kullanıldığını göstermek için delil getirmektedir. Bir yerde ise âyetin Arapça’sını yanlış vermektedir.²⁸⁰ Ahzâb Sûresi 5. âyetinde bulunan “ومواليكم” kelimesi “وحواليكم” şeklinde yazılmıştır.

2.3.1.1.1. Âyetlerin Nüzûl Sebeplerini Bildirme

Eserin çok az yerinde hadiste geçen olayların bir âyetin inmesine sebep olduğunu söyleyerek ayetin nüzûl sebebine işaret etmektedir. Örneğin: Hatipoğlu “كل يوم هو في شان”²⁸¹ âyetinin iniş sebebi hakkında, “Yahudilerin cumartesi günü Allah’ın (c.c) hiçbir emir ve hüküm vermediğini söylemeleri üzerine onların bu sözlerini ret etmek için nâzil olduğu tefsirlerde anlatılmaktadır” diye bilgi vermektedir. Bu bilgiyi *Medârikü’t-tenzil*’den aldığını ve orada daha başka bilgilerin de olduğunu bildirmektedir.²⁸² Nitekim araştırıldığında buna dair bilgiler Mükâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Neseî’nin (ö. 710/1310) tefsirlerinde bulunmaktadır.²⁸³

Yetimlerin mallarında velinin bu maldaki tasarrufu hakkında Hz.Peygamber’in (s.a.v) “*İsraf etmeyerek ve bir sermaye edinmeyerek yetimin malından ye*”²⁸⁴ hadisinin açıklamasında şârih, Nisâ Sûresi altıncı âyetin manasını verir ve bunun iniş sebebinin “Rifâa (r.a) vefat ettiğinde geride Sâbit isimli bir çocuk bırakmıştı. Sâbit’in amcasının bu yetimin malından ne kadarının kendisine helal olduğunu ve yetimin malının ne zaman kendisine teslim etmesi gerektiği sorusu üzerine bu âyet inmiştir” açıklamasını yapmıştır.²⁸⁵ Burada bu nakli nereden aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tefsirlere bakıldığında Mükâtil b. Süleymân’nın (ö. 150/767), Taberî’nin ve Begavî’nin (ö. 516/1122) eserlerinde bu bilgi

²⁷⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 31 (No: 4262).

²⁷⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/312; 5/579, 596; 10/545.

²⁸⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/413.

²⁸¹ er-Rahmân 55/29

²⁸² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/362.

²⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, (Beyrût: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424), 3/306; Nasûriddîn Ebû Saîd Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vil* (Beyrût: Daru’r-Reşîd, 1421), 355; Ebû’l-Berekât en-Neseî, *Tefsîru’n-Neseî -Medârikü’t-tenzil ve hakâikü’t-te’vil-*, thk. Mervân Muhammed eş-Şe’âr, (Beyrût: Dâru’n-Nefâis, 2005), 4/165.

²⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 8 (No: 2872).

²⁸⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/402. Nüzûl sebeplerinin anlatıldığı diğer yerler ise; Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/111, 215, 288, 290; 5/593; 7/424, 566, 182; 9/318.

bulunmaktadır.²⁸⁶ Dolayısıyla Hatipoğlu, bu hadisin izahında vermiş olduğu bilgiler için herhangi bir kaynak göstermemiş olsa da bu bilgiler doğru gözükmektedir.

2.3.1.2. Hadislerden Faydalanma

Hadislerin sıhhat durumları, ricâl bilgisi, rivâyet farklılıkları gibi konulara ayrıca değinileceğinden burada sadece hadisleri şekil ve içerik yönünden nasıl naklettiğine bakılacaktır. Hatipoğlu, diğer kaynaklardan almış olduğu hadisleri genelde izahını yaptığı hadisin daha iyi anlaşılması için kullanmıştır.

Hatipoğlu hadislerin izahında faydalandığı rivâyetlerin genelde hangi kaynaktan geçtiklerini ve müntehasındaki râvîyi bildirmektedir. Bu işlemi yaparken bazen sadece kaynak ismi zikretmektedir. Örneğin Hatipoğlu, “*Haksız ve bâtil yolda iken cidali ve yalancı terk edene cennetin kenarlarında bir köşk yapılır*”²⁸⁷ hadisini şerh ederken nakletmiş olduğu rivâyet için, “Buhârî ve Müslim ittifakla rivâyet etmişlerdir” ifadelerini kullanmaktadır.²⁸⁸ Bazen de kaynak ismi ile beraber sahâbe râvisini de vermektedir. Ezan duâsı ile ilgili hadisin açıklamasında naklettiği hadis²⁸⁹ hakkında “Müslim, Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve başkaları tarafından Abdullah b. Amr b. el-Âs’dan rivâyet edilmiştir” bilgisini aktarmaktadır.²⁹⁰ Bazı yerlerde ise hangi bâbta geçtiğini ve râvisinin kim olduğunu da söylemeye çalışmaktadır. Ezandan sonra mescidden çıkma bâbında zikretmiş olduğu bir hadiste,²⁹¹ “bu hadis Ebû Dâvûd’un Tesvîb Bâbı’nda Mücâhid’den rivâyet ettiği bir hadistir” açıklamasını yapmaktadır.²⁹²

Herhangi bir kaynak ve râvî bilgisi vermeden sadece hadisi naklettiği yerler de bulunmaktadır. Dua bölümünde Allah’ın isimleri bâbında “*Allahım! Ben senin zâtına verdiğin veya yüce katında saklayıp da kimseye bildirmediğin bütün isimlerinle senden isterim*” hadisini nakletmekte ve herhangi bir kaynak göstermemektedir.²⁹³ Bu hadisleri naklederken

²⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, 1/216; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u l-beyân ’an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Riyâd: Dâr-u Hicr, 1422), 6/466; Ebû Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me’alimü t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, (Riyâd: Dâr-u Tîbe, 1417), 2/165.

²⁸⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7 (No: 51).

²⁸⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/79.

²⁸⁹ İbn Mâce, “Ezân”, 4 (No: 722).

²⁹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/522.

²⁹¹ İbn Mâce, “Ezân”, 7 (No: 733).

²⁹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/539.

²⁹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/46.

hadisin Arapça'sı ile beraber Türkçe'sini de yazmakta, fakat sadece Türkçe'sini verdiği yerler de bulunmaktadır.

Hadisleri şerhte zikrederken âyetlerde olduğu gibi bazen hadisin tamamını vermekte, bazen de bir kısmını vermektedir. Kitâbü'z-zühd bölümünde Allah katında dünyanın değersizliği ile ilgili hadisi izah ederken²⁹⁴ Tirmizî'den şu hadisi nakletmektedir: **لو كانت الدنيا تعدل عند الله جناح بعوضة ما سقى كافرا منها شربة ماء** “Eğer dünya Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar kıymet taşıyorsa, Allah kafire ondan bir yudum su içirmezdi” hadisinin tamamını zikretmektedir.²⁹⁵ Kitâbü'l-ezân bölümünde müezzinin sesini duyan herşeyin kendisine istiğfar edeceğini bildiren hadisin²⁹⁶ şerhinde cansız varlıkların nasıl canlı gibi hareket edebileceğine delil olarak *Sahihayn*'den **اكل بعضي بعضا** cehennemden “benim bir kısmım diğer bir kısmımı yedi” hadisinin sadece bu kısmını nakletmektedir.²⁹⁷ Açıklamalarda kullanmış olduğu hadisleri genelde Kütüb-i Hamse içerisinde seçmeye özen göstermekle beraber diğer hadis kaynaklarından da faydalanmaktadır.²⁹⁸ Hatipoğlu şekil yönünden hadisleri genelde bu şekilde aktarmaktadır.

Şârih yapmış olduğu şerh çalışmasında, hadislerin izahında 2'si kudsî, 172'si merfu', 72'si mevkûf ve 19'u maktu' hadis olmak üzere 270 hadis kullanmıştır.²⁹⁹ Kullanmış olduğu hadislerin 98 tanesini *Sahihayn*'den, 71 tanesini de Kütüb-i Sitte'nin içerisinde yer alan diğer üç *Sünen*'den nakletmektedir. Böylelikle Kütüb-i Hamse içerisinde nakletmiş olduğu hadislerin sayısı 168'e ulaşmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile *Muvatta*'dan 10 tane hadis zikretmektedir. Herhangi bir kaynak bilgisi vermeden nakletmiş olduğu hadislerin sayısı ise 42 tanedir. Kalan 56 tane hadisi ise çeşitli hadis kitaplarından nakletmektedir.³⁰⁰ Herhangi bir kaynak bilgisi vermeden nakletmiş olduğu hadislerin tamamı Kütüb-i Sitte kitaplarında nakledilmektedir. Hatipoğlu, kaynak bilgisi vermeden zikretmiş olduğu rivâyetlerin birkaç tanesini nakilde bulunduğu şerhlerden direk almaktadır.³⁰¹

²⁹⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No: 4111).

²⁹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/380.

²⁹⁶ İbn Mâce, “Ezân”, 5 (No: 724).

²⁹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/526.

²⁹⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/390, 506. Örneğin; Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'i, Dârimî'nin *Sünen*'i, İmam Mâlik'in *Muvatta*'sı.

²⁹⁹ Hadislerin ciltlere göre dağılımı: 1.ciltte 41, 2.ciltte 34, 3.ciltte 36, 4.ciltte 36, 5.ciltte 20, 6.ciltte 26, 7.ciltte 14, 8.ciltte 20, 9.ciltte 19, 10.ciltte 22 hadis yer almaktadır.

³⁰⁰ Örnek: İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *Sahihleri*, Taberânî'nin *Mu'cemleri*, Dârekutnî ve Beyhakî'nin *Sünenleri*.

³⁰¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/116, 6/110, 129, 10/295.

Hadisleri içerik yönünden ise birkaç şekilde kullandığını söyleyebiliriz. Şerhini yaptığı hadisin daha geniş olarak rivâyet edildiğini göstermek için diğer kaynaklarda rivâyet edilen hadisi şerhte zikretmektedir. *Sünen-i İbn Mâce*'de Cerir b. Abdullah'ın (r.a) fazileti ile ilgili bâbta “Allah’ım! Sen Cerîr’i sâbit kıl, onu hâdî ve mehdî kıl”³⁰² hadisinin açıklamasında *Sahîh-i Buhârî*'den bu hadisin daha geniş manasını nakletmektedir. Bu duânın öncesinde Rasûlulâh'ın Zü'l-Hulâsa denilen bir puthânedeki putları temizlemek için gönderdiğini fakat Cerîr'in (r.a) at üstünde duramamasından şikâyet etmesi üzerine bu duâyı yaptığını öğrenmekteyiz.³⁰³ Bu şekilde hem hadisin daha geniş manasını hem de hadisin sebab-i vürûdunu bildirmektedir.³⁰⁴

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen ve zayıf olan hadisin diğer kaynaklarda sahih olarak rivâyet edildiğini göstermek için hadis nakletmektedir. Bunlardan birinde Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) gelen bir rivâyette Necm Sûresi'ndeki secde âyeti ile ilgili Hz. Peygamber'in secde ettiğine dair *Sünen-i İbn Mâce*'de geçen hadisin³⁰⁵ garîb olduğunu Tirmizî'den nakletmektedir. Hatipoğlu, *Sünen-i Ebû Dâvûd ve Sahîh-i Buhârî*'de Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a) bu hadisin³⁰⁶ şahidini naklederek diğer kaynaklarda sahih olarak geçtiğini göstermektedir.³⁰⁷

Hadiste geçen garîb kelimeyi açıklamak için rivâyet zikretmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) “Bir kemik parçası hariç insan cesedinde çürümeden kalan hiçbir şey yoktur. O kemik parçası “Acbü'z-zeneb” tir. Kıyamet günü yaratılış o kemikten başlar”³⁰⁸ hadisinde geçen “Acbü'z-zeneb” kelimesinin ne olduğunun Râsûlulâh'a sorulduğu ile ilgili Ebû Dâvûd'un, Hâkim'in (ö. 405/1014) ve Ebû Ya'la'nın (ö. 307/919) hatalı sanki Ebû Saîd el-Hudri'den rivâyet ettikleri hadisi nakletmektedir. Bu kaynaklarda rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü: “Bir hardal tanesi misli (gibi küçücük bir parça) dır” cevabını vermiştir. Dolayısıyla bu garîb kelimeyi açıklamak için diğer kaynaklardan hadis nakletmektedir.³⁰⁹ Fakat araştırdığımızda zikredilen kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu kaynaklarda sözü geçen hadis,

³⁰² İbn Mâce, “Mukaddime”, 11 (No: 159).

³⁰³ Buhârî, “Cihâd ve's-siyer”, 154 (No: 3020).

³⁰⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/270, 271.

³⁰⁵ İbn Mâce, “İkâmeti's-salâh”, 71 (No: 1055).

³⁰⁶ Buhârî, “Sücûdi'l-Kur'ân”, 4 (No: 1070); Ebû Dâvûd, “Salâh”, 328 (No: 1406).

³⁰⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/361.

³⁰⁸ İbn Mâce, “Zühhd”, 32 (No: 4266).

³⁰⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/550.

kısmî rivâyet farklılıkları ile zikredilmektedir.³¹⁰ Hatipoğlu'nun bu bilgileri istifade etmiş olduğu kaynaklardan araştırmadan direk aldığını söyleyebiliriz.

Bazı yerlerde ise rivâyet farklılıklarını göstermek için hadis nakletmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın fazileti bâbında geçen “ما اسلم احد في اليوم الذي اسلمت فيه”³¹¹ “Benim Müslüman olduğum gün hiç kimse Müslüman olmadı” şeklinde gelen rivâyetin *Sahîh-i Buhârî*'de “ما اسلم احد الا في اليوم الذي اسلمت فيه”³¹² şeklinde “الا” ilavesi olduğunu göstermek için zikretmiştir. Yine başka bir rivâyette de “Benden önce kimse Müslüman olmamıştır” şeklinde geçer diye bildirmiştir. Ama bunun sadece tercümesini vermiştir. Devamında Hatipoğlu “Halbuki bilindiği üzere Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Zeyd ve başka zâtlar kendisinden önce müslüman olmuştur. Bazı *Sahîh-i Buhârî* şarihleri ve Sindî bu rivâyeti şu şekilde yorumlamışlardır: Hz. Sa'd kendi bildiği duruma göre konuşmuştur. Çünkü ilk günlerde müslümanlığı kabûl edenler müslümanlıklarını gizli tutuyorlardı. Bu sebeple Sa'd hakiki durumu bilmiyordu. Gerçekte Sa'd müslümanların yedincisidir” açıklamasını yaparak burada rivâyetler arasındaki ihtilafı gidererek zihinde şüphe uyandırabilecek bir konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu bilgileri İbn Hacer ve Sindî'den aldığını bildirmiştir. Hatipoğlu'nun yapmış olduğu nakilde isabetli olduğu gözükmektedir. İbn Hacer ayrıca şerhinde “Benden önce kimse Müslüman olmamıştır” rivâyetinin *Sahîh-i Buhârî* üzerine müstahrec çalışması olan Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim el-İsmâîlî (ö. 371/982) tarafından rivâyet edildiğini ifade etmiştir.³¹³

Sünen türü bir eseri şerh etmesi sebebiyle çoğunlukla fikhî delillendirmeler için hadisler nakletmektedir. Sabah namazının sünnetini kaçıran bir kimsenin ne yapması gerektiğine dair İbn Ömer (ö. 73/693), Tâvus (ö. 106/725), Atâ' (ö. 114/732), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Şafî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'in, *Sünen-i Tirmizî*'de geçen Ebû Hüreyre'den (r.a) merfu' olarak rivâyet edilen hadisi delil gösterdiklerini bildirmektedir. Daha sonra hadisi Arapça'sı ile beraber nakleder: “من لم يصل ركعتي الفجر فليصلهما بعد ما تطلع الشمس: ³¹⁴ *Sabah namazının sünnetini kılmamış olan kimse bunu güneş doğduktan sonra farzıyla birlikte kılsın.*”³¹⁵ Nitekim Hanefî mezhebinde de sabah namazının sadece sünneti

³¹⁰ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 24 (No: 4743).

³¹¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 11 (No: 132).

³¹² Buhârî, “Fedâilü's-sahâbe”, 15 (No: 3727).

³¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd (Riyâd: Mektebetü Melik Fahd el-Vataniyye, 1421), 7/103/104; Muhammed b. Abdülhâdî Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, thk. Halil Me'mûn Şihâ (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1416), 1/91; Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/223.

³¹⁴ Tirmizî, “Salât”, 199 (No: 423).

³¹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/502.

kaçırılmışsa onun kaza edilmesi gerekmediği fakat farzı ile beraber kaçırılmışsa güneş doğduktan sonra (kerâhet vakti çıkınca) öğlen istivâ vaktine kadar farzı ile beraber kaza edilebileceği bildirilmektedir.³¹⁶ İmam Muhammed (ö. 189/805) ise sadece sünneti kaçırılrsa bile onun da kaza edileceğinin fetvasını vermektedir.³¹⁷ Şafî mezhebinde de durum Hanefilerde olduğu gibidir.³¹⁸

Sünen-i İbn Mâce'de geçen hadisi teyit edip kuvvetlendirmek için aynı manada veya ona yakın manada hadis naklettiği yerler de vardır. Kitâbü's-sayd bölümünde Adıyy b. Hâtım'in: "يا رسول الله ! ارمي الصيد فيغيب عني ليلة قال اذا وجدت فيه سهمك و لم تجد فيه شيئا غيره فكله" "Yâ RasûlAllah! Ben ava (ok) atarım lakin gece boyunca avı bulamam" Efendimiz (s.a.v): *Avda kendi okunu bulur ve onun vücûdunda başka bir şey (izini) bulamazsan onu ye*³¹⁹ hadisini mana yönünden desteklemek için *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da rivâyet edilen: "إذا رميت بسهمك وذكرت إسم الله فوجدته من الغد ولم تجده في ماء ولا فيه أثر غير سهمك فكله" *Sen Allah'ın adını anarak okunu atıp da onu ertesi gün suyun içerisinde ve üzerinde senin okundan başka bir iz bulamazsan onu ye*³²⁰ hadisini nakleder.³²¹ Başka bir yerde ise "من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد" *Kim bu dinde olmayan bir şeyi onda ihdâs ederse onun îcat ettiği şey merdûddur*³²² hadisini açıklarken "من عمل عملا ليس عليه أمرنا فهو رد" *Kim hakkında emrimiz olmayan bir ameli işlerse, o amel merdûddur*³²³ hadisini zikreder.³²⁴

2.3.2. Esbâb-ı Vürûd Zikretme

Âyetlerin indiği durumları ele alan esbâb-ı-nüzûl ilmi gibi esbâb-ı vürûdi'l-hadis de, hadislerin belli olaylar, sebepler ve durumlar karşısında söylenmiş olmasını ifade eden bir ilim dalıdır. Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından "söylendiği dönemin fotoğrafını çeken ve tablosunun tümünden görülmesini"³²⁵ sağlayan bu ilim aynı zamanda hadislerin üzerine hüküm bina edilmesi açısından da son derece önemlidir. "Bu ilim umumi hükümlerin tahsis edilebilmesi, manası mutlak olan hükümlerin sınırlandırılması, mücmel ve

³¹⁶ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsûd*, 1/121; Abdullah b.Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-te'lîli'l-Muhtâr* (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 1/71.

³¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.), 172.

³¹⁸ Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ani elfâzi'l-Minhâc* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/224.

³¹⁹ İbn Mâce, "Sayd", 6 (No: 3213).

³²⁰ Ebû Dâvûd, "Sayd", 2 (No: 2849).

³²¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/567.

³²² İbn Mâce, "Mukaddime", 2 (No: 14).

³²³ Müslim, "Ekzıye", 8 (No: 4492).

³²⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/25.

³²⁵ İbrahim Saylan, "Esbâbu Vürûdi'l-Hadisın Tarihçesi ve Literatürü", *Uluslar Arası Hadis Araştırmaları Dergisi* 2 (2019), 49.

müşkil hükümlerin açıklanması, nâsîh ve mensûh olanlarının bilinmesi, bir hükmün asıl sebebinin beyan edilmesi”³²⁶ gibi konularda bize yol göstermekte ve hadisi doğru anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hadislerin çoğunun hangi maksatla söylendiği bilinmemekle beraber bazılarının ise vürûd sebepleri bilinmektedir.

Hatipoğlu şerhinde az da olsa bazı hadislerin vürûd sebeplerine işaret etmektedir.³²⁷ Rasûlullâh’ın ganimet taksimi sırasında bir kişinin Hz. Peygamber’e hitaben adaletli taksim yapmasını söylemesi üzerine Rasûlullâh’ın “*Sana yazıklar olsun! Ben adalet etmezsem kim adalet edebilir?*”³²⁸ rivâyeti ile ilgili Hatipoğlu “Huneyn gazvesinin ganimetlerini dağıttığı esnada henüz yeni müslüman olmuş Mekke’nin eşrafına bu ganimetten daha fazla pay ayırmıştı. İşte bunu gören bir şahsın böyle bir taksimin adil olmadığını söylemesi üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) bu sözü söylemiştir. Bu olay yeni müslüman olmuş kalplerinde İslâm sevgisi tam kökleşmemiş olan “Müellefe-i Kulûb”³²⁹ denilen kişilere daha fazla pay ayrılması üzerine o kişinin adil olmasını söylemesi ve Peygamber’in de ona bu cevabı vermesi şeklinde meydana gelmiştir. Bu olay da bu grup ile ilgili hükümlerin neler olacağını göstermesi açısından önemlidir” açıklamasını yapmakta³³⁰ ve bu bilgiyi Kastallânî’den aldığını nakletmektedir. *İrşâdü’s-sârî*’de ilgili açıklamaların yer aldığı görülmektedir.³³¹ İbn Hacer *Fethu’l-bârî* adlı eserinde bu hadis ile ilgili aynı olayı biraz daha detaylı bir şekilde ele almaktadır.³³²

Cevn oğullarından Nu’mân b. Şerâhîl’in kızıyla Hz. Muhammed nikah kıydıktan sonra zifaf günü Peygamberimiz’in kendisini boşaması hadisi³³³ ile ilgili Hatipoğlu, İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) *Tabakât*’ından şu olayı anlatmaktadır: “Rivâyete göre anılan kadının nikah işi bittikten sonra Hz. Âişe ve Hz. Hafsa kıskançlık etkisi ile kadının yanına giderek başını taramışlar. Sonra Hz. Âişe kadına: Rasûl-i Ekrem (s.a.v) senin yanına girdiğinde sen O’na,

³²⁶ Ramazan Ayvalli, “Esbâbü Vürûdi’l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1995), 11/362-363.

³²⁷ Ciltlere göre bakacak olursak bu konu ile ilgili en çok bilgiye birinci ciltte (altı yerde) rastlamaktayız. Diğer ciltlerde ise birkaç yerde geçmektedir. İki, yedi ve sekizinci ciltte ise böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

³²⁸ Buhârî, “Edep”, 95 (No: 6163).

³²⁹ “Maddi ihsanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm’a ve Müslümanlara yumuşatılması arzulan gayri müslimleri, kendilerinin veya bağlularının İslâm’ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır.” Detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2020), 31/473-475.

³³⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/301.

³³¹ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî li şerhi sahihi’l-Buhârî*, 9/98-99.

³³² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd, (Riyâd: Mektebetü Melik Fahd el-Vataniyye, 1421), 12/303-307.

³³³ İbn Mâce, “Talâk”, 11 (No: 2037).

senden Allah'a sığınırım, dersin bundan memnun olur demişti. Kadın da bu yüzden böyle söylemişti.” Dolayısıyla da Allah Rasûlü (s.a.v) ona yanaşmamıştır. Hatipoğlu “Hadis henüz gerdeğe girilmemiş bir kadının boşanması halinde ona “mut'a” denilen bir miktar malın verilmesinin meşruluğuna delalet eder” şeklinde bir açıklama yaparak daha sonra mezheplerin bu konu hakkındaki görüşlerini vermektedir.³³⁴ Şerhte kısaca değinilen bu olay *Tabakât*'ta biraz daha detaylı anlatılmaktadır.³³⁵

2.3.3. Ricâl Bilgisi

Hadislerin doğruluğunun ortaya çıkarılmasındaki en önemli kriterlerden birisi de onları bize ulaştıran kişilerin güvenilir kişiler olup olmadığına bakılmasıdır. Bundan dolayı da muhaddisler, hadisleri bize ulaştıran râvilerin araştırılmasına büyük önem vermişler ve hadislerin sıhhat durumlarını ortaya koymanın senedleri tetkik etmekten geçtiğini belirtmişlerdir. Bunun sonucunda da âlimler ekseriyetle isnâd açısından sağlam olan hadislerin metni hususunda şüphe duymayıp o hadise güvenmişlerdir.³³⁶ “Muhaddislere göre isnâd, hadisin garantisidir.”³³⁷ Bundan dolayıdır ki “İslâm âlimleri isnâdı dinin bir parçası olarak kabul etmişlerdir.”³³⁸ Müslümanlara has bu sistem sayesinde hadisler günümüze kadar güvenilirliğini korumuştur. Şerhlerde de hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması esas alındığından şârihler râvi bilgileri ve hadislerin sıhhati hakkında bilgilere yer vermişlerdir. Hatipoğlu'nun şerhinde de bu gibi bilgilere rastlamak mümkündür.

2.3.3.1. Râvî Bilgisi

Hatipoğlu, hadislerin tamamında senedin müntehâsında bulunan râvinin biyografisini vermektedir. Bu bilgiler bazen birkaç satırlık olurken³³⁹ bazen de bir sayfaya³⁴⁰ kadar çıkmaktadır. Hatipoğlu bu bilgilerin yanında metinde geçen sahâbîlerin de biyografilerini nakletmektedir.³⁴¹ Dolayısıyla *Sünen-i İbn Mâce*'de geçen bir hadisin sahâbe râvisi veya tâbiîn râvisi hakkında bilgi almak isteyen biri çok rahatlıkla bu kişiler hakkında bilgiye

³³⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/564.

³³⁵ Ebû Abdullah Muhammed ibn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Amr, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421), 10/138-142.

³³⁶ Taha Çelik, *Ebu'l-Kasım el-Ka'bi ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl İsimli Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 1.

³³⁷ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları* (İstanbul: İsam (İslâm Araştırmaları Merkezi), 2012), 40.

³³⁸ M. Emin Özavşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 63.

³³⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/207.

³⁴⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/7, 8; 4/375.

³⁴¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/550; 6/318. İbn Mâce, 2/766, “Ticâret”, 59 (No:2282). İbn Mâce, “Talâk”, 7 (No:2027)

ulaşabilmektedir. Hatipoğlu biyografi bilgilerinin hemen tamamında kaynak göstermektedir. En çok kullandığı kaynaklar içerisinde Safiyyüddîn Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî'nin (ö. 923/1517) *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl* ile Zehebi'nin *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserini sayabiliriz. Bunun yanında eseri yazarken istifa ettiği şerhlerde bulunan râvî biyografilerinden de nakillerde bulunmuştur. Bunun dışında ise gerekli gördüğü yerlerde bazı râvîler hakkında bilgi vermiştir. Zevâid'den olan hadislerde ise Bûsırî'nin *Misbâhu'z-züccâce*'de hadisin senedinde bulunan râvî hakkında birer kelime vermiş olduğu bilgiyi aktarmakla yetinmiştir.

Hatiboğlu, senedde geçen râvînin isminin tespitini yapmakta ve ihtilafı olan râvîler hakkında bilgi vermektedir. Mesela; hadisin senedinde “معاذ بن عبدالله بن حبيب عن ابيه عن عمه” ibaresindeki “عن عمه” deki kişinin Yesâr b. Abd (r.a) olabileceğini söylemekte “*el-Câmi'ü's-sağîr*”de bu hadisin ilk râvîsi bu kişidir şeklinde bilgi verilmektedir” şeklinde nakilde bulunmaktadır. Hatipoğlu burada “hadisin ilk râvîsi, ifade tarzının zahirine göre Muâz'ın amcası, yani Abdullah'ın kardeşidir. Muhtemelen Abdullah'ın amcasıdır” demektedir. Burada net bir ifade kullanmamaktadır.³⁴² Ancak buradaki zamirin kime döndüğü konusu tartışılabilir. Zamir en yakınına döner kuralından yola çıkacak olursak “Muâz babasından babası da amcasından rivâyet etmektedir” şeklinde olmaktadır. Çünkü kaynaklarda Abdullah b. Hubeyb'in amcasından rivâyet ettiği nakledilmekte ve yukarıda senedini verdiğimiz hadis zikredilmektedir.³⁴³ Dolayısıyla da bu kişi Abdullah b. Hubeyb'in amcası olmaktadır. Hatipoğlu'nun burada vermiş olduğu bilgiler zikretmiş olduğu eserde geçmektedir. Ancak Yesâr b. Abd olarak söylemiş olduğu isim Yesâr b. Abîd (Ubeyd olarak da okunabilir) şeklinde zikredilmektedir.³⁴⁴ Hadis aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de rivâyet edilmektedir.³⁴⁵ Başka bir yerde “عن ابن شهاب عن سالم عن ابيه” ibaresinde Hatipoğlu, “Sâlim'in (ö. 106/725) kim olduğu hakkında bir bilgiye rastlamadım ama *Hulâsa*'da beyan edildiği üzere 'isnadların en sağlamı Zührî'nin (ö. 124/742) Sâlim'den O'nun da babasından olandır' sözünden yola çıkarak Sâlim'in Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) oğlu olabileceği kanısına vardım. Diğer taraftan babasının râvîsi olup ismi Sâlim olan zatlardan, Zührî'nin

³⁴² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/102.

³⁴³ Şemseddin Ebû Abdullah b. Ahmed Zehebi, *Tezhîbü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Eymen Selâme (el-Gâzûk el-Hadîs li't-tabâati ve'n-neşr, 1425), 5/132, 133; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek - Âdil Mürşit, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 2/326.

³⁴⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433), 576.

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaût, 38/229, (No: 23158).

başka şeyhinin bulunmayışı bu kanaatimi teyit ediyor” şeklinde açıklamaktadır.³⁴⁶ Ricâl kaynaklarında yer alan bu bilgilerin Hatipoğlu’nun vermiş olduğu malumatı teyit ettiği görülmektedir.³⁴⁷

Bazı yerlerde ise *Zevâid*’de geçen râvî bilgisi üzerinden onun hakkında bilgi vermektedir. Mesela; *Sünen*’de rivâyet edilen bir hadisin senedinde Sa’lebe ismindeki râvînin ismi “Sa’lebe b. Ebî Mâlik et-Temîmî” şeklinde geçmektedir. Bu yanlışlığın, Sa’lebe’nin râvîsi el-Firyabi’den olduğu *Zevâid*’de bildirilmektedir. Bunun üzerine Hatipoğlu bu kişinin asıl isminin “Sa’lebe b. Süheyl Ebû Mâlik et-Tuhavî et-Temîmî el-Kufî³⁴⁸ olduğunu söyledikten sonra biraz daha detay vererek râvîyi tanıtmaktadır.³⁴⁹

Zevâid’de, hakkında ihtilaf var denilip detaya girilmeyen râvî hakkında bilgi vermektedir. Seneddeki “عمر بن شعيب عن ابيه عن جده” ibâresindeki ihtilafa değinmektedir. Hatipoğlu “Bu ihtilaf şudur: Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah, Şuayb’ın oğludur. Dolayısıyla Amr’ın dedesinden biri Muhammed diğeri Abdullah’tır. Buradaki ihtilaf Şuayb Muhammed’den mi yoksa Abdullah’tan mı hadis işittiği kastediliyor. Buhârî, Şuayb Abdullah’tan hadis işitmiştir demiştir. İbn Hacer de bu şekilde söylemiştir. Fakat Ebû Dâvûd bu sened delil sayılmaz demiştir. Kuvvetli olan görüş işitmiş olması ve bu hadisin sahih olmasıdır” şeklinde açıklama yapmaktadır.³⁵⁰ Bu isnâd ile ilgili Zehebî şu bilgileri nakletmektedir: “Buradaki ‘ceddihî’ lafzından kastedilen Amr’ın büyük dedesi olan Abdullah b. Amr’dır. Nitekim başka rivâyetlerde Abdullah b. Amr’ın ismi açık olarak “عن ابيه عن جده عبدالله” şeklinde zikredilmektedir. Şuayb’ın dedesi Abdullah b. Amr’dan hadis sema’ ettiği sabittir. Buhârî ve Ebû Dâvûd da dedesi Abdullah’tan hadis dinlediğini söylemektedir.”³⁵¹ Bu türden isnâdın sahih olduğunu kabul eden muhaddisler “ceddihî” lafzından kastedilenin

³⁴⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/524.

³⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü-l-Kemâl fî esmâi-r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 10/145, 153; İbn Hacer, *Tehzîbü-t-Tehzîb*, thk. İbrâhim Zeybek - Adil Mürşit, 1/676.

³⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü-l-Kemâl fî esmâi-r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 4/392, 398; İbn Hacer, *Tehzîbü-t-Tehzîb*, thk. İbrâhim Zeybek - Adil Mürşit, 1/272; Safiyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hulâsatü Tehzîbi Tezhîbi-l-Kemâl fî esmâi-r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Beyrût: Mektebetü’l-Matbûâtü’l-İslâmiyye, 1416), 1/57.

³⁴⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/328.

³⁵⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/307.

³⁵¹ Şemseddin Ebû Abdullah b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 5/181.

Abdullah olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Muhammed'e nisbet edilen hiçbir isnâdın bulunmadığını bildirmişlerdir.³⁵²

Bir başka yerde ise râvînin karıştırılma ihtimalinden dolayı onun kim olduğunu bildirmektedir. Kitâbü'z-zekât'ta rivâyet edilen bir hadis Abdullah b. Üneys'den (r.a) nakledilmektedir. Hatipoğlu “Bu isimde iki sahâbe vardır. Buradaki Ensar'dan olan Ebû Yahyâ el-Cühenî'dir” dedikten sonra biraz daha detaylı bilgi vermektedir.³⁵³ Hatipoğlu burada vermiş olduğu bilgileri *Hulâsa* adlı eserden aldığını ifade etmektedir. Nitekim ricâl kaynaklarında Abdullah b. Üneys el-Cühenî (Ebû Yahyâ) ve Abdullah b. Üneys el-Ensârî isminde iki sahâbî nakledilmektedir. Ebû Yahyâ el-Cühenî'den rivâyet edenler içerisinde Abdullah b. Abdurrahman b. el-Hubâb el-Ensârî de zikredilmektedir. Aynı zamanda bu râvî *Sünen'i İbn Mâce*'de rivâyet edilen hadisin râvîsi olarak senedde bulunmaktadır.³⁵⁴

Senedin müntehâsı dışındaki râvî hakkında birtakım itirazlar varsa o râvî hakkında bilgi verdiği yerler de vardır. Mesela Kitâbü'l-menâsik'te Câbir'den (r.a) gelen bir rivâyette Hatipoğlu, “Senedinde İbrahim b. Yezîd ismindeki râvînin *Zevâid*'de “el-Harîrî” olduğu bildirilmekte fakat *Hulâsa*'da, Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un şerhlerinde “el-Hûzî” şeklinde olduğu nakledilmektedir. Burada bir yazım hatası olması muhtemeldir” diye bilgi verir.³⁵⁵ Nitekim araştırmamız neticesinde İbrahim b. Yezîd el-Harîrî isminde bir râvîye ulaşamamıştır. *Sünen-i İbn Mâce* üzerine yapılan Sindî'nin haşiyesinde bu isim “el-Hûzî” olarak zikredilmektedir.³⁵⁶ Kaynaklarda İbrahim b. Yezîd el-Hûzî isminde bir râvî bulunmaktadır. Bu râvî hakkında Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) mevlâsı olduğu nakledilmektedir. Kendisinden rivâyet edenlerin içerisinde Vekî' bulunurken, kendisi de Ebû Zübeyr'in râvîsi olduğu zikredilmektedir.³⁵⁷ Dolayısıyla *Sünen*'deki rivâyetin senedinde

³⁵² Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2005), 149-156; Veysel Özdemir, “ ‘Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî’ İsnâdının Tenkit ve Tahlili”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 227-245; Rümeyza Güçlü, *Kütüb-i Sitte Özelinde “an ebîhi an ceddihî” İsnadlı Rivâyetler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 18-20.

³⁵³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/123.

³⁵⁴ Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Seyyid Şerafedîn Ahmed (Dâru'l-Fikr, 1395), 5/26, 7/44; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 14/313-316, 15/202; Ahmed b. Ali el- Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406), 1/296; el-Hazrecî, *Hulâsatü Tehzîbi Tezhîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 1/191.

³⁵⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/94.

³⁵⁶ Muhammed b. Abdülhâdî Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, (Beyrût: Daru'l-Ma'rife, 1416), 3/419.

³⁵⁷ Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1371), 2/146; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek - Âdil Mürşit, 1/94; el-Hazrecî, *Hulesâtü Tehzîbi Tezhîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 1/23.

Veki' ve Ebû Zübeyr'in bulunması, bu râvînin İbrahim b. Yezîd el-Hûzî olduğunu göstermektedir. Yine Kitâbü'l-libâs'ta rivâyet edilen bir hadisin altında not olarak İbn Mâce'nin şeyhi Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin senedde geçen râvî İbn Ebî Ravvâd'ı tanımadığını söylemesi üzerine Hatipoğlu bu râvî hakkında bilgi verir.³⁵⁸ Hatipoğlu bu râvî hakkında sadece *Tehzîbü'l-Kemâl*'de isminin Meymûn el-Atkî olarak geçtiğini ve sika bir râvî olduğunun bilgisini vermektedir. Kaynaklarda bu râvî hakkında en detaylı bilgi Hatipoğlu'nun zikretmiş olduğu eserde ve İbn Ebî Hâtim'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde geçmektedir. Ancak ismi sadece Meymûn olarak zikredilmektedir. Künyesinin ise Ebû Abdurrahman olduğu nakledilmektedir. Abdullah b. Ömer'in oğlu Sâlim'in râvîsi olduğu ve kendisinden de Hüseyin b. Ali el-Ca'fî'nin rivâyet ettiği bilgisi yer almaktadır.³⁵⁹ *Sünen*'de rivâyet edilen hadiste de bu râvîlerin isminin geçmesi onun Abdülazîz b. İbn Ebî Ravvâd olduğunu güçlendirmektedir.

Müellif bazı yerlerde sahâbî isimlerinin yanlış olabileceğine dikkat çekmektedir. Kitâbü'n-nikâh'taki bir hadiste sahâbî râvîsi Muhammed b. Seleme olarak geçmektedir. Onun hakkında Hatipoğlu, "Elimdeki üç nüshada da isim bu şekilde geçmektedir. Fakat araştırmalarıma rağmen böyle bir sahâbeye rastlamadım. Tirmizî de aynı hadisin Muhammed b. Mesleme'den rivâyet edildiğini ve Ahmed, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim tarafından da rivâyet edildiğini *Tuhfe*³⁶⁰ isimli eserde gördüm. Bundan dolayı bu kişinin Muhammed b. Mesleme³⁶¹ olduğu kanısına vardım ve bu şekilde düzelttim" demektedir.³⁶² Nitekim Tirmizî'nin *Sünen*'inde bu isim geçmektedir.³⁶³ *Tehzîbü'l-Kemâl*'de Muhammed b. Mesleme b. Seleme b. Harîş isminde Bedir ehlinde olan bir sahâbî bulunmaktadır. Bu sahâbîden rivâyette bulunanlar içerisinde Sehl b. Ebî Hasme isminde bir râvînin ismi geçmektedir. İbn Mâce'nin *Sünen*'de rivâyet ettiği hadiste Muhammed b. Mesleme'den rivâyet eden kişi Sehl ismindeki râvîdir. Dolayısıyla da bu isim Muhammed b. Seleme olarak yanlış ifade edilmektedir.³⁶⁴ Bu bilgiler ışığında Hatipoğlu'nun buradaki tespitinin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bu sahâbînin isminde Seleme ifadesi de geçmektedir. "Mesleme" ismi unutulmuş olarak direk "Seleme" yazılması şeklinde bir hataya da düşülmüş olabilir. Başka bir yerde

³⁵⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/356.

³⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/394; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi-r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 18/137.

³⁶⁰ Ebu'l-Ulâ Muhammed Mubârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi bi şerhi câmi'i't-Tirmizî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/207.

³⁶¹ Hazrecî, *Hulâsatü Tehzîbi Tezhîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 359.

³⁶² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/231.

³⁶³ Tirmizî, "Nikâh", 5 (No: 1087).

³⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi-r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 26/456-457.

ise “Elimdeki üç nüshada râvînin ismi Muhammed b. Sayfî olarak yazılıdır. Fakat bu kişinin isminin Ebû Dâvûd’da Muhammed b. Safvân veya Safvân b. Muhammed şeklinde tereddüt edildiği belirtilmektedir. Tirmizî de Muhammed b. Safvân olduğunu söylemiştir. *Fethu’l-meliki’l-Ma’bûd Tekmiletü’l-Menheli’l-azbi’l-mevrûd* yazarı ise Ahmed, Nesâî ve İbn Mâce’de bu râvî Muhammed b. Safvân olarak geçer demektir. Ancak *Tekmile* yazarı daha sonra bu râvînin Muhammed b. Sayfî olduğu da söylenir” açıklamasını yapmaktadır.³⁶⁵ Hatipoğlu diğer bir yerde “Elimde bulunan üç nüshada sahâbî râvîsinin ismi Ya’la b. Âmiri şeklinde geçmektedir. Bu râvî sahâbe değildir. Dördüncü tabakadan bir râvîdir. *el-Câmi’u’s-sağîr*’de³⁶⁶ bu hadis İbn Mâce tarafından Ya’la b. Mürre’den rivâyet edildiği zikredilmektedir. Doğrusu da budur. Çünkü Ya’la b. Mürre sahâbîdir. Âmiri kaydının yazım hatası olduğu kanısındayım” demektir.³⁶⁷

2.3.4. Sıhhat Durumları Hakkında Bilgi Verme

Hatipoğlu hadislerin tamamının sıhhat bilgisini vermemektedir. Zevâidden olan rivâyetlerde ise bu bilgileri Bûsirî’den alarak neredeyse tamamının sıhhat bilgisini nakletmektedir. Biz burada tek tek hangi hadis hakkında durum bilgisi verdiği dair bilgi vermekten ziyâde daha çok nasıl bir yöntem kullandığı ile ilgili bilgi vermeye çalışacağız.

Zevâidden olan hadislerin çoğunda sıhhat bilgisi verirken hangi sebepten dolayı bu hadise zayıf, münker, munkatı’ gibi ifadelerin kullanıldığını birer kelimele cümleler şeklinde *Zevâid*’den nakil yaparak verir.³⁶⁸ Sebep zikretmeden sadece zayıf vb. ifadeleri kullandığı yerler de vardır.³⁶⁹ Ancak bunlar çok azdır. Çoğu yerde Hatipoğlu bu bilgileri verir geçer. Râvî bilgilerine (birkaç yer hariç)³⁷⁰ detaylı olarak girmez.

Zevâid türü bazı rivâyetlerde “bunun senedi hakkında konuşulmuştur, itiraz edilmiştir” gibi ifadelere rastlamaktayız. M. Fuad Abdülbâkî bu şekilde *Zevâid*’den nakil yaparak bırakmış ancak nedenini söylememiştir. Hatipoğlu, bu itirazın hangi râvîden kaynaklandığı noktasında açıklama yapmaktadır. *Sünen*’in mukaddimesindeki bir hadisin *Zevâid* notunda

³⁶⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/521.

³⁶⁶ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr fî ehâdîsi’l-beşîri’n-nezîr*, 131.

³⁶⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/456.

³⁶⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/86, 176, 391; 2/50, 96; 5/180; 8/44. Mesela; Hatipoğlu, “İsnâdda bulunan râvî Atâ el-Medenî’nin zayıflığında ittifak edilmiştir. Münker ve mevzû’ olmaktan uzak olmadığı bunda tek sebebi adı geçen râvîdir” şeklinde *Zevâid*’den nakletmektedir (1/176).

³⁶⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/87; 3/388; 7/40. Bunlardan birinde Hatipoğlu, “Bunun senedinin zayıf olduğu *Zevâid*’de bildirilmiştir” der (7/40).

³⁷⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/399-400. Hatipoğlu burada *Zevâid* notunda geçen bütün râvîler hakkında bir sayfa bilgi vermektedir.

“فى اسناده مقال” der başka bir bilgi vermez. Hatipoğlu bunun üzerine “Râvilerden Mücâhid Sürâka’dan hadis işitmemiştir. Bu sebeple senedde bir kesiklik vardır. Diğer taraftan râvilerden Atâ’nın durumu da ihtilâflıdır” şeklinde Sindî’den nakil yaparak itirazın sebebini açıklamaktadır.³⁷¹

Bazı yerlerde ise *Sünen-i İbn Mâce*’de geçen hadisin zayıf ancak aynı hadisi ifade eden başka hadislerin de bulunduğunu ve onların sahih olduğunu bildirir. Bunlardan birinde Hatipoğlu, “Ebû Humejd es-Sâ’idi’den (r.a) rivâyet edilen hadisi Hâkim (ö. 405/1014) de rivâyet etmiş ve Hâkim, bu senedin Buhârî ve Müslim’in şartları üzere sahih olduğunu bildirmiştir” der.³⁷² *Müstedrek*’e baktığımızda bu hadis ile ilgili Zehebî de aynı bilgileri aktarmaktadır. Hadisin son bölümü kısmen farklılık göstermektedir. Ancak manada herhangi bir değişiklik yoktur. *Zevâid*’de, senedde bulunan İsmail b. Ayyaş ismindeki râvinin tedlîs yapmasından dolayı bu hadisin zayıf olduğu geçmektedir. *el-Müstedrek*’teki senedde ise bu râvi bulunmamakla beraber sahabe râvîsinden sonraki iki râvi aynı olup diğer râviler farklıdır.³⁷³ Yine başka bir yerde Hatipoğlu, “Bu hadisin senedi zayıf ise de Şâfi (ö. 204/820) aynı hadisi başka bir sened ile Huzeyme b. Sâbit’den (r.a) merfû’ olarak rivâyet etmiş ve râvilerin sika olduğunu söylemiştir” şeklinde açıklama yapmaktadır.³⁷⁴ İmam Şâfi bu hadisi aynı sahâbeden fakat başka bir senedle rivâyet etmektedir. Hadisin sonunda da râvîleri tek tek ele alarak sika olduklarını bildirmektedir.³⁷⁵

Zevâidler dışındaki rivâyetler hakkında da sıhhat bilgisi verdiği yerler bulunmaktadır. Bunların çoğunda sadece hadisin zayıf yada sahih olduğunu söylemekte ancak hadis zayıfsa bu durumun kimden kaynaklandığına dair çok az bilgi paylaşmaktadır. Meselâ; Hatipoğlu *Kitâbü’t-tahâre*’de rivâyet edilen bir hadis ile ilgili “Ubeydullâh b. Abdullâh’ı, Ammâr b. Yâsir’in (r.a) râvîsi olarak gösteren senedlerin munkatı’ olduğu çünkü bu zâtın Ammâr’a yetişmediği *el-Münzir* (ö. 656/1258) tarafından belirtilmiştir. Bazı senedlerde ise bu iki râvî arasında Abdullâh b. Utbe bulunur. Bu şekilde olan senedlerde inkıta’ yoktur” şeklinde açıklama yapmaktadır.³⁷⁶ *Tehzîbü’t-tehzîb*’te râvî Ubeydullâh hakkında babası Abdullâh b. Utbe’den rivâyet ettiği nakledilmektedir. Ammâr b. Yâsir’den mürsel olarak rivâyet ettiği

³⁷¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/161.

³⁷² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/105.

³⁷³ Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn ve bi zeylihî et-Telhîs li’l-Hâfiz ez-Zehabî* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 2/3.

³⁷⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/368.

³⁷⁵ Ebû Umeyr Mecdî b. Muhammed b. Arafât el-Misrî el-Eserî, *Şifâü’l-iyi bi tahrîci ve tehkîki Müsnedi’l-İmâmi’s-Şâfi bi tertîbi Allâmeti’s-Sindî* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416), 2/56, 57.

³⁷⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/239.

hadislerin olduğu zikredilmekte ve sika bir râvî olduğu belirtilmektedir.³⁷⁷ Dolayısıyla bu hadiste babasını atlayıp direk Ammâr'dan rivâyet ettiği için bir inkıta' söz konusudur. Kitâbü'l-edâhâ bölümünde rivâyet edilen bir hadis hakkında ise Hatipoğlu “Tirmizî bu hadisi aynı sahabeden rivâyet etmiş ve hadisin hasen³⁷⁸ olduğunu söylemiştir” açıklamasını yapmaktadır.³⁷⁹

Senedinin zayıf fakat metninin sahih olduğu bazı hadislerin bilgisine de rastlamak mümkündür. Hatipoğlu Sindi'den nakilde bulunarak “Burada geçen (230 ile 236 numaralı hadisler arası) hadislerin senedleri hakkında konuşulsa da hadislerin metinlerinin sıhhatli olduğu hadis âlimleri tarafından belirtilmiştir” der.³⁸⁰ *Sünen-i İbn Mâce*'de 230 ve 236 numaralı hadislerin tamamı farklı sahâbîlerden rivâyet edilmektedir. Ancak biraz lafız farklılıkları ile aynı manayı içermektedir: Hz. Muhammed (s.a.v) “*Benim sözümü işitip belledikten sonra benim tarafımdan tebliğ edenin yüzünü Allah ağartsın. Çünkü kendisine tebliğ edilecek olan nice adamlar vardır ki işiten adamdan daha anlayışlı olabilir.*”³⁸¹ Bu hadisi Buhârî ve Müslim *Sahih*'lerinde Rasûlullâh'ın Veda Haccı'nda îrâd etmiş olduğu hutbenin içerisinde nakledilmektedir.³⁸² Yine Kütüb-i Sitte'nin diğer *Sünen*lerinde de rivâyet edilmektedir.³⁸³

Zevâidden olan bazı hadislerde “bu senedde şu isimde bir râvî bulunmaktadır” şeklinde notlar yer almaktadır. Fakat o kişi hakkında herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.³⁸⁴ Hatipoğlu bunları aynen M. Fuad Abdülbâkî'nin notundan alıp aktarmaktadır. Bu kişiler hakkında bilgi verilmesi daha uygun olabilirdi.

2.3.5. Hadis Usûlüne Dair Bilgiler

Hatipoğlu yapmış olduğu şerhe bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu mukaddimede ilk olarak İbn Mâce'nin hayatı ve *Sünen*'i hakkında bilgi vermektedir.³⁸⁵ Daha sonra “Hadis

³⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek - Âdil Mürşit, 3/15, 16.

³⁷⁸ Tirmizî, “Edâhâ”, 9 (No: 1583).

³⁷⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/455.

³⁸⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/402.

³⁸¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 2 (No: 18).

³⁸² Buhârî, “Fiten”, 8 (No: 7078); Müslim, “Diyât”, 9 (No: 4373).

³⁸³ Ebû Dâvûd, “İlim”, 10 (No: 3660); Tirmizî, “İlim”, 7 (No: 2849).

³⁸⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/191; 9/114. *Zevâid*'de: “*في اسناده نوفل بن عبد الملك و الربيع بن حبيب*” şeklinde not nakledilmektedir.

³⁸⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XVI-XXIII.

İlmine Ait Bazı Bilgiler” başlığı altında dört bölüm halinde hadis usulüne dair birtakım bilgiler nakletmektedir.³⁸⁶

Birinci Bölüm’de rivâyetü’l-hadis ve dirâyetü’l-hadis hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra “hadis, sünnet, haber, eser, hadis-i kutsî, muhaddis, hâfız, hüccet, hâkim, isnâd, sened, metin, tarik ve vecih” hakkında birkaç cümlelik açıklamalar yapmaktadır.³⁸⁷

İkinci Bölüm’de sahih, hasen ve zayıf hadis kavramları üzerinde durmaktadır. Sahih hadis bölümünün içerisinde sahih hadisin şartlarını tek tek açıkladıktan sonra sahih hadislerin derecelerini yedi kısımda inceleyen Nevevî’den (ö. 676/1277) aktarmaktadır.³⁸⁸ Son olarak da “Hadis Nakledenlerin Tabakaları” başlığı altında Endülüslü hadis hâfızı Ebû Alî el-Ğassânî el-Ceyyânî’nin (ö. 498/1105) râvîleri makbûl, merdûd ve ihtilâflı olanlar şeklinde ayırdığını naklederek bunlara başlıklar halinde değinmektedir.³⁸⁹ Hasen hadisin açıklamasını Tirmizî, İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ve İbn Hacer’den nakiller yaparak açıklamaktadır. Zayıf hadis kısmında ise zayıf hadis çeşitlerini iki kısımda incelemektedir:

1. Senetindeki inkıtâ’ sebebiyle zayıf olanlar
2. Ravîdeki cerh sebebiyle zayıf olanlar

Her bir başlığın altındaki zayıf olarak nitelenen hadisleri birkaç cümle şeklinde tek tek ele almaktadır. Burada râvîye yöneltilen ta’n sebeplerini de adalet ve zabt yönünden ele alarak açıklamaktadır.³⁹⁰

Üçüncü Bölüm’de ise “râvî sayıları açısından hadis çeşitleri, senedin müntehâsı açısından hadis çeşitleri ve amel edilip edilmemesi açısından makbûl hadis çeşitleri” başlıklarını incelemektedir. Bu başlıklar altında mütevâtir ve haber-i vâhid³⁹¹ ile merfû’, mevkuûf ve maktu’ hadisleri tek tek ele almaktadır.³⁹² Hatipoğlu ayrıca bu bölümün sonunda “Amel Edilip Edilmemesi Bakımından Makbul Hadis Çeşitleri” başlığı altında “makbul hadislerle genellikle amel edilir. Bazen de amel edilmez” diyerek bunların neler olduğunu

³⁸⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XXIII-XLVIII.

³⁸⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XXIII-XXVI.

³⁸⁸ Bk. Nevevî, *Sahihu Müslim bi şerhi’n-Nevevî*, thk. Muhammed Abdüllatif (Kahire: 1348/1929), 1/26-28 Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XXVII-XXIX.

³⁸⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XXXI.

³⁹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XXXIV-XLI.

³⁹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/497, 498.

³⁹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XLI-XLVI.

muhkem, muhtelifü'l-hadis, nâsıh, râcih, mensûh, mercûh, mütevakka fih başlıkları altında incelemeye çalışmaktadır.

Son Bölüm'de “Diğer Bâzı İstılahlar ve Bilgiler” şeklinde bir başlık atarak mahfûz, şâz, ma'rûf, münker³⁹³ tabirlerini açıklamaktadır. Bir hadise sahih-hasen denmesinin ne anlama geldiğini söylemektedir. Yine bu bölümde seneddeki rivâyet lafızlarından en çok kullanılan “اخبّرنا، حدثنا” lafızlarının kısaltma şeklinde yazılışları ile tahvîl “(ح)” ve “صح” kelimelerin ne anlama geldiğinden bahseder. Daha sonra ise hadisi mana ile rivâyet etmekten bahsetmektedir.³⁹⁴ Hadisi mana ile rivâyet etmek ile ilgili 1.cildin 42. sayfasında da bilgi vermektedir.

Hatipoğlu eserin içerisinde de birkaç yerde hadis usûlü bilgisine yer vermektedir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen bir hadisin mürsel olduğunu söylemesi üzerine Hatipoğlu “Ebû Dâvûd mürsel demekle munkatı' hadisi kastetmiştir. Ona göre mürsel, senedinin herhangi bir yerinde bir veya birden fazla râvînin düştüğü hadistir” açıklamasını yapmaktadır.³⁹⁵

Hatipoğlu mukaddimenin sonunda hadis usûlüne dair vermiş olduğu bilgileri Nevevî *el-Minhâc*, İbn Hacer el-Askalânî *Nuhbetü'l-fiker* şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar* ve Mahmud Muhammed es-Sübki (ö. 1352/1933) *el-Menhelü'l-azbi'l-mevrûd* isimli eserlerden aldığını bildirmektedir.³⁹⁶

2.3.6. Rivâyet Farklılıklarını Ortaya Koyma

Hz. Peygamber'in yapmış olduğu fiil ve takrirler sahâbe tarafından farklı müşâhede edildiğinden bu gibi hadisler arasında lafız ve üslûb bakımından farklılıkların olması çok doğaldır.³⁹⁷ Rasûlullah'ın sözleri ise bütün özellikleri ile (lafız, mana, ifade, üslûb) Efendimiz'e (s.a.v) aittir. Bundan dolayı “sözlü hadisin sahâbe râvîsi tek kişi ise ve Hz. Peygamber'in benzer nitelikteki sözleri değişik zamanlarda ve mekanlarda mükerrer olarak söylemediği kuvvetle muhtemel ise, varyantlar arasındaki lafız farklılıkları, sahâbeden veya sonraki nesillere mensup râvîlerden kaynaklanmaktadır.”³⁹⁸ Hatipoğlu eserinde hadislerin

³⁹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/95.

³⁹⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XLVI-XLVIII.

³⁹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/139.

³⁹⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XLVIII.

³⁹⁷ Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler* (İstanbul: İsam (İslam Araştırmaları Merkezi), 2009), 15.

³⁹⁸ Doğanay, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, 16.

tamamı olmasa da çoğunda metin farklılıklarına işaret etmeye çalışmaktadır. Metin farklılıklarını göstermede birkaç yöntem kullanmaktadır.

Eserde metin farklılıklarını göstermede çoğunlukla kullandığı birkaç ifade bulunmaktadır. Bunlar “aynı manayı ifade eden az lafız farkıyla”³⁹⁹ ve “benzer lafızlarla”⁴⁰⁰ gibi sözlerle hadiste farklı metinlerin olduğunu bize bildirmektedir. Bazı yerlerde ise “uzun ve kısa metinler halinde rivâyet edilmiştir”⁴⁰¹ ifadesi de yer almaktadır. Ayrıca metin farklılıklarından hadisi tercüme ederken genelde faydalandığını bildirmektedir. Bu şekilde hadisin farklı metinlerinin olduğunu anlamaktayız. Bunlardan birinde Hatipoğlu “Buradaki metin kısa olduğu için parantez içi ifadelerle kastedilen manayı anlatmaya çalıştım”⁴⁰² demektedir. Başka bir yerde ise küçük abdest bozarken Efendimiz’in (s.a.v) selam almadığını bildiren hadisteki ifade “وهو يتوضأ”⁴⁰³ ibaresini “küçük abdest bozma” olarak tercüme ettiğini çünkü Nesâî ve Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde “وهو يبول”⁴⁰⁴ şeklinde geldiğini bildirmektedir.⁴⁰⁵

Rivâyet farklılıklarını bazen Türkçe olarak vermekte, bazen de Arapça olarak vermektedir. Namazda Peygamber’e (s.a.v) salât getirme ile ilgili hadislerde “salli” ve “bârik”⁴⁰⁶ dualarındaki metin farklılığını gösterirken şârih “*Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i Nesâî*’de ‘Kemâ salleyte alâ İbrâhime’ yerine ‘Kemâ salleyte âli İbrâhim’ şeklinde gelir”⁴⁰⁷ diye nakletmektedir. Yine “Kemâ bârekte alâ İbrâhime” yerine “Kemâ bârekte alâ âli İbrâhime” şeklinde geldiğini de bildirmektedir.⁴⁰⁸ Namazda teşehhüddeki oturuşta şahadet parmağını kaldırma ile ilgili *Sünen-i İbn Mâce*’de “ورفع اصبعه اليمني التي تلي البهام”⁴⁰⁹ (başparmaktan sonra gelen sağ parmağı) şeklinde rivâyet edilmektedir. Hatipoğlu “Bazı rivâyetlerde Peygamber’in işaret ettiği parmağın şahadet parmağı olduğu tasrih edilmiştir” şeklinde Türkçe söylemektedir.⁴¹⁰ Ensarla ilgili bir hadiste “رحم الله الانصار”⁴¹¹ ibâresi yerine

³⁹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/18; 4/37.

⁴⁰⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/75.

⁴⁰¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/26; 3/136.

⁴⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/16.

⁴⁰³ İbn Mâce, “Taharet”, 27 (No: 350).

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 8 (No: 16-17).

⁴⁰⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/545.

⁴⁰⁶ İbn Mâce, “İkameti's-salâh”, 25 (No: 904).

⁴⁰⁷ Müslim, “Salâh”, 17 (No: 907).

⁴⁰⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/165.

⁴⁰⁹ İbn Mâce, “İkâmetis-salâh”, 27 (No: 913).

⁴¹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/182.

⁴¹¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 11 (No: 165).

“Sahihayn ve Tirmizî’nin *Sünen*’inde “اللهم اغفر للانصار”⁴¹² şeklinde gelmektedir” diye açıklama yapmaktadır.⁴¹³

Hadisin daha uzun metninin olduğunu bildirerek o metni Türkçe olarak verdiği yerler de mevcuttur. Abdestin nasıl alınacağını soran bir kişiye Efendimiz (s.a.v) “فراه ثلاثا ثلاثا ثم قال”⁴¹⁴ burada abdest almanın nasıl olduğu tafsilatlı bir şekilde anlatılmadığı ancak Ebû Dâvûd’da ise “Rasûlullâh önce iki elini bileklerle beraber üçer defa yıkadı, sonra yüzünü üç defa, sonra iki kolunu üçer defa yıkadı. Bundan sonra başına mesh etti. Bunu takiben şahadet parmaklarını kulaklarına sokarak baş parmakları ile kulaklarının dışını ve içini mesh etti. Sonra ayaklarını üçer defa yıkadı”⁴¹⁵ şeklinde tafsilatlı bir şekilde anlatıldığını söyler.⁴¹⁶

İbn Mâce’de geçen hadisin benzerlerinin diğer kaynaklarda olduğunu söyleyerek o hadisin manasını bize verir. Ebû Hüreyre’den (r.a) gelen bir rivâyette “اكل كتف شاة فمضمض”⁴¹⁷ hadisinin Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin *Sünen*’inde, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân’ın *Sahih*’inde, ve Beyhakî’nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü’l-kübrâ*’sında “Rasûlullah ateşte pişen bir şeyi yedikten sonra abdest alıp almaması hususunda son durumu abdest almayı terk etmesi olmuştur”⁴¹⁸ hadisini nakletmektedir.⁴¹⁹ Eserin tamamındaki rivâyet farklılıklarındaki uygulamalar bu şekillerde gelmektedir.

2.3.7. Rivâyetlerde Görülen İhtilaflara Yaklaşımı

Görünüşleri itibariyle birbiri ile çelişen, fakat dikkatle incelendiğinde aralarında herhangi bir zıtlık olmadığı görülen hadisleri inceleyen ya da “aralarını te’lif etme imkânı olmakla beraber, dış görünüş bakımından tezat teşkil ediyormuş hissini veren hadisleri inceleyen” muhtelifü’l-hadis ilmi,⁴²⁰ hadis ilimleri içerisinde üzerinde durulan önemli konulardandır. Âlimlerin vermiş oldukları tariflerden yola çıkarak kapsayıcı bir tarif yapan İ. Lütfi Çakan da “Muhtelifü’l-hadis, makbûl bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbûl bir

⁴¹² Buhârî, “Tefsîr”, 63 (No: 4906).

⁴¹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/287.

⁴¹⁴ İbn Mâce, “Taharet”, 48 (No: 422).

⁴¹⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 50 (No: 135).

⁴¹⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/42.

⁴¹⁷ İbn Mâce, “Tahâret”, 66 (No: 493).

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 74 (No: 192).

⁴¹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/125.

⁴²⁰ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* çev. M. Yaşar Kandemir, (İstanbul: İfav Yayınları, 2007), 84; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 206.

veya bir çok hadise, yahut öteki delillere, görünürde veya gerçekte manen muhâlif olmasından ve bu muhâlefetin giderilme yollarından bahseden bir ilim dalıdır” şeklinde açıklamaktadır.⁴²¹ Bu ihtilafın giderilmesi için; dikkatle incelendiğinde aralarını cem’ ve te’lîf mümkünse önce bu yola başvurulur, bu mümkün değilse aralarında nesh olup olmadığına bakılır, daha sonra ise birini diğerine tercih edebileceğimiz bir durum var mı ona bakılır, bu da mümkün olmadığı durumlarda ise tevakkuf etmek (yani hadislerden hiç birisi ile amel etmemek ya da herhangi birisini tercih etmeyi gerektirecek bir delilin ortaya çıkışına kadar beklemek) gerekmektedir.⁴²²

Rivâyetler arasında görülen bu ihtilaflar “araştırmacılarda tereddüde, oryantalistlerde tenkîde, halk arasında şüphe ve hatta bu tür hadislerin reddine sebebiyet vermekte”⁴²³ kimi zaman da bir rivâyetin hadis külliyyatından müstakil olarak değerlendirilmesi metnin anlaşılmasına, yanlış anlaşılmasına veya aralarında teâruz olduğu zannına sebep olabilmektedir. “Özellikle hadisin kapalı kalan kısmı başka bir rivâyette vuzûha kavuşabileceği gibi, râvî tasarrufları sebebiyle meydana gelebilen hatalar da yine farklı rivâyetlerle mukâyese sonucu tesbit edilebilir.”⁴²⁴ Dolayısıyla hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması için ihtilâfü’l-hadis, muhaddislerin üzerinde önemle durduğu konular arasında yer almaktadır.

Hatipoğlu eserinde hadislerde görülen bu ihtilaflara yeri geldikçe değinmeye gayret göstermektedir. Gerek İbn Mâce’nin *Sünen*’indeki diğer rivâyetleri gerekse diğer eserlerdeki rivâyetleri naklederek zâhirde hadislerin aralarında görülen ihtilâfin hakikatte olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bunu yaparken de daha çok cem’ ve te’lîf yöntemine mürâaat etmektedir. Yine bu gibi hadislerin arasını bulmada birkaç yerde de kendi görüşünü açıklamaktadır. Fakat ekseriyetle önceki şerhlerden ve âlimlerin görüşlerinden faydalanmaktadır. Bazı yerlerde ise “daha geniş bilgi için falan kitaba mürâaat edilmelidir” demektedir.

⁴²¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelefü’l-Hadis İlmi)* (İstanbul: İfav Yayınları, 2017.), 34, 35.

⁴²² Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 1/250-253; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelefü’l-Hadis İlmi)*, 177-253; İsmail Lütfi Çakan, “Hadis Usûlü Kitaplarında İhtilâfü’l-Hadis”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 75-115.

⁴²³ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelefü’l-Hadis İlmi)*, 21.

⁴²⁴ Acet, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, 301.

2.3.7.1. Cem' ve Te'lif

Hadisler arasındaki ihtilafı gidermede muhaddisler arasında en çok kullanılan metot cem' ve te'lif olmuştur. Âlimler, hadisler arasında görülen ihtilafta birisini diğerine tercih edecek kuvvetli bir delil olmadığında her ikisinin arasını bulmaya gayret göstererek ikisiyle de amel etmeye çalışmışlardır.⁴²⁵

Bazı hadislerde Hz. Peygamber'in aynı iş için farklı uygulamalar yaptığını söyleyebiliriz. Bu gibi durumlar dikkate alındığında rivâyetler arasında çelişki olduğu hissi uyandırmaktadır. Mesela; Enes'den (r.a) gelen bir rivâyette Rasûlüllâh'ın bir gecede bütün hanımlarına yaklaşması neticesinde sadece bir gusül yaptığı söylenirken,⁴²⁶ Ebû Râfi'den (r.a) gelen başka bir rivâyette her birinin yanında guslettiği⁴²⁷ bildirilmektedir. Nesâî ve Nevevî bu hadisler arasında ihtilafın olmadığını çünkü bu olayların ayrı ayrı zamanlarda olduğunu ve Efendimiz'in iki farklı uygulama yaptığını söylemektedirler. Bu da bize her iki uygulamanın câiz olduğunu göstermektedir.⁴²⁸ Hatipoğlu burada klasik şerhlerden bilgiler aktararak konuya açıklık getirmiştir.

İhtilâfı gidermek için bazı yerlerde âlimlerimiz te'vîl yoluna da başvurmuşlardır. Mesela; Abdullah b. Amr'ın (r.a) rivâyet ettiği bir hadiste cennet kokusunun kırk yıllık mesâfede bulunduğu haber verilirken,⁴²⁹ Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen rivâyette yetmiş yıl kaydı bulunmaktadır.⁴³⁰ Bazı rivâyetlerde ise yüz ve bin yıllık mesâfede olduğundan haber verilmektedir. Hatipoğlu burada da klasik kaynaklara başvurarak “Süyûtî (ö. 911/1505), bu durumun müslümanların mertebelerine göre değiştiğini bazı kimseler bu kokuyu daha uzak mesâfelerden alırken bazıları daha yakın mesâfeden alacaklarını haber vermektedir. Ali el-Kârî de “Cennet kokusunun uzak mesâfelerden duyulabildiğini bildirmek içindir” şeklinde nakletmektedir. Hatipoğlu, *Fethu'l-bârî*'de daha geniş izahı olduğunu dolayısıyla da oraya bakılması gerektiğini söylemektedir.⁴³¹ Köpek edinmekle ilgili gelen rivâyetlerin birinde sahibinin amelinden hergün bir kırad eksileceği⁴³² diğer hadiste ise iki kırad eksileceği⁴³³ bildirilmektedir. Hatipoğlu “Âlimlerimiz bu durumun köpeğin türüne ve zarar verme

⁴²⁵ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelefü'l-Hadis İlmi)*, 181.

⁴²⁶ Müslim, “Hayz”, 6 (No: 708).

⁴²⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 85 (No: 219).

⁴²⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/265.

⁴²⁹ İbn Mâce, “Diyât”, 32 (No: 2686).

⁴³⁰ İbn Mâce, “Diyât”, 32 (No:2687).

⁴³¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/355.

⁴³² Ebû Dâvûd, “Sayd”, 1 (No: 2844).

⁴³³ Tirmizî, “Sayd”, 16 (No: 1558).

derecesine göre değişiklik göstereceğini söylerler. Ya da Hz. Muhammed önce bir kırad demiş daha sonra insanları daha da sakındırmak için iki kırad olduğunu söylemiştir⁴³⁴ diyerek âlimlerimizin sözlerinden genel bir çıkarımda bulunmaya çalışmıştır.

Hadislerde görülen ihtilaflar bazen rivâyetlerin farklı zamanlarda olmasından kaynaklı olabilir. Bu gibi durumlar da bize hadisler arasında bir çelişki olduğu hissi verebilir. Mesela, kadının yanında mahremi olmadan yolculuk yapması ile ilgili gelen hadislerde mesâfenin bir gün, yarım gün, iki gün, üç gün ve üç günden daha fazla olduğuna dair sahih hadisler⁴³⁵ mevcuttur. Hatipoğlu bu hadislerin hepsini buraya tek tek almaya gerek olmadığını söyledikten sonra *Avnü'l-ma'bûd*'dan şu nakli yapmaktadır: “Beyhakî bu hadislerin arasını şu şekilde bulmaktadır. Bir defasında Rasûlulâh'a bir günlük mesâfeye gitmesi sorulmuş başka zamanda iki günlük mesâfe sorulmuştur. Dolayısıyla Efendimiz (s.a.v) her soruyu 'hayır' olarak cevaplamıştır. Bu itibarla her sahâbî duyduğunu söylemiştir. Bunların hiç birinde Hz. Peygamber (s.a.v) mesâfe sınırı koymayı kastetmemiştir.”⁴³⁶

Hatipoğlu'nun eserinde bu gibi örnekleri çokça bulmak mümkündür. Görüldüğü gibi genelde âlimlerin ihtilâflı olan hadislerle ilgili söylediklerini aktarmakla yetinmektedir.

2.3.7.2. Nesih

Sözlükte “bir şeyi ortadan kaldırıp onun yerine başka bir şeyi getirme, ortadan kaldırmak, yok etmek, bir şeyi başka bir şeyle değiştirme, yazmak, nakletmek, beyan etmek” gibi manalara gelen nesh,⁴³⁷ “Şârî'in eski bir hükmü yenisiyle kaldırması”⁴³⁸ anlamına da gelmektedir. Hadisler arasındaki ihtilâfı çözmeye cem' ve te'lifin mümkün olmadığı durumlarda âlimler hadisler arasında neshin olup olmadığını araştırmışlardır.

Nesh konusu öteden beri âlimler arasında tartışılmalı bir konudur. Âyet ve hadislerde neshin varlığı, hangisi hangisini nesh edebilir gibi konular etrafında bu tartışmalar

⁴³⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/556.

⁴³⁵ Buhârî, “Taksîr”, 18 (No: 1086, 1087, 1088); Müslim, “Hac”, 74 (No: 3258 ile 3271 arası).

⁴³⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/67.

⁴³⁷ Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâr-u Sâdir, 1990), 2/46; Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2006), 32/579-581.

⁴³⁸ Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdurrahmân b. Mûsâ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1998), 277; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)* (Ankara: TDV. Yayınları, 2007), 424.

hep yapılagelmiştir.⁴³⁹ Nesh şer'î delillerde fiilen meydana gelmiş ve âlimlerimiz bunun en önemli hikmetini ise mükelleflerin maslahatı (menfaat ve hayır sağlanması ve zararın giderilmesi) olduğunu bildirmişlerdir. Zaten İslâmî hükümlerin ana gayesi ve amacı da budur.⁴⁴⁰

Hatipoğlu da eserde nesh örneklerine yer vermektedir. *Sünen-i İbn Mâce*'de Kitâbü't-tahâre ve sünenihâ bölümünde Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'den (r.a) gelen rivâyetlerde cinsel ilişkide meni gelmediği takdirde gusül gerekmeyeceği⁴⁴¹ bildirilmektedir. Fakat aynı bölümde Hz. Âişe'den gelen rivâyette ise sünnet yerlerinin birbirine dühülû neticesinde guslün vâcib olduğu⁴⁴² nakledilmektedir. Hatipoğlu bu hadisin izahında ilk hadise göre hüküm verenleri sıraladıktan sonra "Bu hadis Hulefâ-i Râşidîn, Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a) ve diğer muhâcirlerden rivâyet olunan hadislerle mensûhtur. Nevevî de sahâbelerden bir kısmı meni gelmedikçe gusül gerekmez demişlerse de daha sonra bu fetvâlarından dönmüşler ve cima' etmekle guslün gerekeceği noktasında icma' oluştuğunu bildirmektedir" şeklinde açıklama yapmaktadır. Yine Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen Übeyy b. Ka'b'dan (r.a) gelen şu rivâyeti nakletmektedir: "İslâmın ilk zamanlarında elbiselerin azlığından dolayı su meniden dolayı gerekir hükmünü halk için bir ruhsat kılmişti. Sonra meni gelmese bile cinsel ilişkide gusletmeyi emretti ve o ruhsatı kaldırdı."⁴⁴³ Dolayısıyla önceki hadis mensûh olmuş olmaktadır.⁴⁴⁴

Kitâbü's-sıyâm'da Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen rivâyette cünüb olarak sabahlayan kimsenin orucunu bozması gerektiğine dair hadis⁴⁴⁵ ile Hz. Âişe ve Ümmü Seleme annelerimizden gelen "Peygamber ihtilamdan değil, hanımlarına yaklaşmaktan dolayı cünüb olarak sabahladı. Sonra boy abdestini aldı ve orucunu tamamladı"⁴⁴⁶ hadisindeki çelişkiyi de

⁴³⁹ Geniş bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2016), 89-184; Remzi Kaya, *Kur'an-ı Kerim'de Nâsîh Mensûh Ayetlerin Tesbiti* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986); İ. Emin Aktepe, "İmam Şafîi'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/2 (2006), 55-80; Bayram Kanarya, "İmâm Şafîi'nin 'İhtilâfu'l-Hadîs' İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4/8 (2012), 101-128; Süleyman Ateş, *Kur'an'da Nesh Meselesi* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1996).

⁴⁴⁰ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 123; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 425.

⁴⁴¹ İbn Mâce, "Tahâret", 110 (No: 606, 607).

⁴⁴² İbn Mâce, "Tahâret", 111 (No: 608).

⁴⁴³ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 83 (No: 214, 215); Tirmizî, "Tahâret", 81 (No: 110).

⁴⁴⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/289, 292.

⁴⁴⁵ İbn Mâce, "Sıyâm", 27 (No: 1702).

⁴⁴⁶ Buhârî, "Savm", 22 ve 25 (No: 1925, 1926, 1930, 1931); Müslim, "Sıyâm", 13 (No: 2589, 2590).

Sindî'den nakil yaparak şu şekilde açıklar: “Şeyhimiz ilk hadis ya mensûhtur veya Buhârî ve Müslim’de rivâyet olunan Âişe ve Ümmü Seleme annelerimizin hadisleri karşısında kuvvetsiz kalır. Müslim’in bildirdiğine göre bu hadis Ebû Hüreyre’ye ulaşınca kendi hadisinden dönmüştür” der. *el-Menhel*’de de “Ebû Hüreyre’nin hadisi mensûhtur. Ebû Hüreyre’nin hadisinin mensûh olmadığı farzedildiği takdirde Hz. Âişe ve Hz. Ümmü Seleme’nin hadisleri tercih edilir. Çünkü iki sahâbînin rivâyeti ile sabittir. Diğeri ise bir sahâbînin rivâyetidir. Bu iki sahâbî bilhassa Peygamber’in eşleridir. Onlar O’nun ahvâlini herkesten iyi bilir”⁴⁴⁷

2.3.7.3. Tercih

İhtilafı gibi görülen hadisler arasını bulmada diğer bir yöntemde belli kaideler çerçevesinde hadislerden birini tercih etmektir.⁴⁴⁸ Fakat bu tercih kaidelerinin neler olması gerektiğine dair âlimler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bundan dolayı da tercih sebepleri 13’den 110’a kadar değişen sayılarla ifade edilmektedir.⁴⁴⁹ Süyûtî de tercih sebeplerini yedi kısma ayırarak açıklamaya çalışmıştır.⁴⁵⁰

Bazı yerlerde tercih sebebi hadisin senedindeki râvînin durumundan kaynaklı olabilmektedir. Allah Rasûlü’nün Muâz b. Cebel’i (r.a) Yemen’e vali olarak gönderirken aralarındaki konuşma ile ilgili *Sünen-i İbn Mâce*’deki rivâyette (bu hadis zevâidden olan bir hadistir) Allah Rasûlü Muâz’a “*Bildiğinden başka bir şeyle hüküm verme ve meseleleri halletme. Eğer bir müşkilin olursa onu açıklığa kavuşturuncaya ya da onun hakkında bana yazıncaya kadar bekle*”⁴⁵¹ buyurmaktadır. Bu hadis halk arasındaki meşhur olan Muâz’ın Efendimiz’in (s.a.v) ne ile hükmedersin sorusu üzerine sırasıyla “*kitap, sünnet ve bu ikisinde de bulamazsam ictihad ederim*” hadisine⁴⁵² ters düşmektedir. Bu hadisin izahında Hatipoğlu, “Hadisin senedinde bulunan Muhammed b. Saîd b. Hasan metrûkü’l-hadistir. Çünkü Ebû İshâk (ö. 127/745) bu hadisin zayıf olduğunu ve adı geçen râvînin zındık olduğunu söylemektedir” sözünü aktarmaktadır. Daha sonra ise Hatipoğlu “Söz konusu meşhur hadis ise senedinde meçhûl râvîler vardır. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) bu hadisi mevzu’ olarak nitelmiştir. Süyûtî ise bu hadisin mevkûf olduğunu bildirmiştir. Sonuç olarak halk arasında meşhur olan hadis diğere göre daha ahsendir” şeklinde Sindî’den nakil yapmaktadır.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/605-607.

⁴⁴⁸ Ahmet Nâim Babanzâde, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 1/251.

⁴⁴⁹ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelefû’l-Hadis İlmi)*, 223.

⁴⁵⁰ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerh-i Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, 2/198-202.

⁴⁵¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 8 (No: 55).

⁴⁵² Ebû Dâvûd, “Ekziye”, 11 (No: 3592); Tirmizî, “Ehkâm”, 3 (No: 1376).

⁴⁵³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/86,87.

Nitekim Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*lerinde rivâyet etmiş oldukları meşhûr hadisi aynı zamanda Tayâlisî (ö. 204/819),⁴⁵⁴ İbn Ebî Şeybe,⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel⁴⁵⁶ ve Abd b. Humeyd (ö. 249/863)⁴⁵⁷ *Müsned*'inde, Dârimî *Sünen*'inde,⁴⁵⁸ Taberânî *Mu'cemü'l-kebir*'inde⁴⁵⁹ ve Beyhakî *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında⁴⁶⁰ rivâyet etmektedir. Hadislerin tamamında ortak olan râvîler: *شعبة|عن ابي عون الثقفي|عن الحارث بن عمرو ابن ابي المغيرة بن شعبة|عن ناس من اصحاب معاذ من اهل حمص|عن معاذ* şeklindedir. Yine bazı senedlerde “ناس” yerine “اناس” ya da “رجال” olarak rivâyet edilmektedir. Bir rivâyette ise Ebû Avn es-Sekafî kendisinden rivâyet ettiği râvîyi atlayarak direk Muâz'dan (r.a) rivâyet etmektedir. Dolayısıyla da hadis mürsel olmaktadır. Çünkü Ebû Avn tabîünden olan bir râvîdir. Kaynaklarda Ebû Avn'nın ismi Muhammed b. Ubeydullâh es-Sakafî el-Kûfî olarak zikredilmektedir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a ve Nesâî sika olduğunu beyan etmektedirler.⁴⁶¹ Diğer râvî Hâris b. Amr hakkında ise Buhârî, hadisinin sahih olmadığını ve kendisinin mechûl bir râvî olduğunu söylemektedir. Tirmizî ve Ukaylî de mechûl bir râvî olduğunu ifade etmektedirler. Cerh ve ta'dîl kitaplarının genelinde bu râvî hakkında, sadece bu hadisi ile bilindiği ve râvîsinin de Ebû Avn olduğu nakledilmektedir.⁴⁶² Dolayısıyla hadislerin tamamının isnâdı zayıf olmaktadır. Nitekim çağdaş hadis âlimlerinden Şuayb Arnaûd, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine yapmış olduğu tahkikte hadisin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bu zayıflığın sebebini de Haris b. Amr'ın ve Muâz'ın (r.a) arkadaşlarının mechûl olmasından kaynaklandığını bildirmektedir. Bunun yanında bu hadisle ilgili Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) hadisin sahih olmadığını çünkü mechûl olarak bırakılan râvîler olduğunu söyleyenlere cevap olarak “Haris b. Amr'ın bu sözleri hadisin şöhret bulduğunun ve çokça rivâyet edildiğinin delilidir ve ilim ehli bu türden (burada bazı hadisleri örnek olarak vermektedir) hadisleri kabul etmiş ve onunla ihticâc etmiştir” açıklamasını yapmaktadır. Devamında Bağdâdî, haber-i vâhidden olan bu hadisle amel edilmez diyenlere

⁴⁵⁴ Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmühsin et-Türkî, 1/454, (No: 560).

⁴⁵⁵ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef li İbn Ebî Şeybe*, thk. Muhammed Avvâme, (Suriye: Müessesetü 'Ulûmî'l- Kur'ân, 1427), 11/603, 606, “Büyü' ve'l-ekziye”, 447 (No: 23442, 23443).

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaûd, 36/333, 382, 416, (No: 22007, 22061, 22100).

⁴⁵⁷ Ebû Muhammed el-Kissî Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*, thk. Ebû Abdullah Mustafa b. el-Adevî, (Riyâd: el-Memleketü'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye, 1429), 1/151, (No: 124).

⁴⁵⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, (Riyâd: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420), 1/267, (No: 170).

⁴⁵⁹ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, 20/170, (No: 362).

⁴⁶⁰ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, 11/195, “Âdâbi'l-kâzî”, 19 (No: 20339, 20340).

⁴⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/1; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek - Âdil Mürşit, 3/637.

⁴⁶² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Kitâbü't-târîhu'l-kebir* (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/277; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, 3/82; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 5/266; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek - Âdil Mürşit, 1/334.

cevap olarak Efendimiz'in “*Ümmetim dalâlet üzerine birleşmez*”⁴⁶³ hadisini nakletmekte ve “bu meselede haber-i vâhid câizdir. Çünkü ehkâm-ı şer’iyyede bu gibi konularda ihticâc edilmiştir” şeklinde açıklayarak konuyu bitirmektedir.⁴⁶⁴ Muhammed Avvâme de “Haris b. Amr bu sözleri ile râvîleri mechûl bırakmayı kastetmemiştir. Hadisi işitenlerin sayısının çok olduğunu ifade etmek istemiştir” ifadelerini kullanır.⁴⁶⁵ Her ne kadar hadisin senedleri zayıf olmuş olsada genel olarak fetvâ usûlüne ve ahkâm-ı şer’iyyede izlenilmesi gereken yolu göstermesi açısından âlimlerin amel etmiş oldukları bir hadis olduğunu söyleyebiliriz.

Bazı durumlarda ise aynı konu hakkındaki hadis için birkaç sebep söylendiği olmuştur. Erkeklik uzvuna dokunmakla abdestin durumu ile ilgili hadislerde bunu görmekteyiz. Büsra binti Safvân’dan (r.a) gelen rivâyette abdestin bozulacağı,⁴⁶⁶ Talk b. Ali’den (r.a) gelen rivâyette ise bozulmayacağı çünkü onun insan bedeninden bir parça olduğu⁴⁶⁷ bildirilmektedir. Bu hadislerin izahında Hatipoğlu “Taberânî ve İbn Hazm Talk’ın hadisinin sahih olduğunu ifade etmektedir. Tahâvî (ö. 321/933) Talk’ın senedinin doğru olduğunu ve İbnü’l-Medînî (ö. 234/848) de Talk’ın senedinin Büsra’nın hadisinden hasen olduğunu söylemektedir. Âlimlerimiz Büsra’nın hadisi hakkında herkesin mübtela olduğu yaygın bir mesele hakkında vârid olan âhâd hadistir. Eğer sabit olsaydı meşhur hadisler arasına geçirdi. Bunun sabit olduğu tespit edildiği takdirde normal abdest değil el yıkama anlamında kullanılır.⁴⁶⁸ Ebû Zür’a ve Ebû Hâtim ise Talk’ın hadisinde bulunan Kays b. Talk (Talk b. Ali’nin oğludur) sözü delil sayılan kişilerden değildir. Talk’ın hadisinin sahih olduğu tespit edildiği takdirde de Büsra’nın hadisi ile mensûhtur. Çünkü Talk, hicretin ilk yılı Mescid-i Nebevî yapılırken Peygamber’in yanına varmış, Büsra ise hicretin sekizinci yılı Mekke’nin fethedildiği yıl müslüman olmuştur. Talk mescid inşaatında Peygamber’i ziyaret ettikten sonra kavmine dönmüş ve ondan sonra bir daha Peygamber’in yanına geldiği sabit olmamıştır. Talk’ın hadisinin mensûh olduğunu söyleyen başka âlimlerde vardır. Âlimlerin bir çoğu Büsra’nın hadisini diğerine tercih etmişlerdir. Çünkü İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Dârekutnî (ö. 385/995) sahih olduğunu söylemiş ve Buhârî de bu konu hakkında gelen hadislerin en sıhhatlisi Büsra’nın olduğunu beyan etmiştir. Büsra’nın hadisini te’yid

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaûd, 45/200, (No: 27227).

⁴⁶⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b.Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, thk. Âdil b. Yusûf el-Azîzî, (Riyâd: Dâr-u İbnü’l-Cevzî, 1417), 1/171, 172.

⁴⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannefli-İbn Ebî Şeybe*, thk. Muhammed Avvâme, 11/604.

⁴⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 79 (No: 181).

⁴⁶⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahih-u İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*, thk. Şuayb Arnaûd, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1414), 3/402, “Tahâret”, 3 (No: 1119); Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 80 (No: 182).

⁴⁶⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/110.

eden şâhidlerin ve tarîklerin çokluğu da hadisin bir başka tercih sebebini teşkil eder. Hz. Ali'nin abdestin bozulmayacağına dair sözleri üzerine ise âlimler, bu hadis mevkûf bir hadistir. Dolayısıyla da merfu' ve sahih olan bir hadise denk tutulamaz. Yine Büsra'nın hadisi âhâd hadistir sözü reddedilir. Çünkü Büsra'nın hadisi 17 sahâbî tarafından rivâyet olunmuştur. Süyûti, bundan dolayı Büsra'nın hadisini mütevâtir hadislerden saymıştır” sözlerini *el-Menhel*'den nakletmektedir.⁴⁶⁹ *el-Menhel* yazarı devamında “Talk'ın hadisinin zayıf olduğunu söyleyenler bir kişi değildir. Bu hadis sahih olmuş olsa bile bizzat Talk'ın sahih bir senedle rivâyet ettiği “*Erkeklik uzvuna dokunan kişi abdest alsın*”⁴⁷⁰ hadisi ile nesh edilmiştir. Bazı âlimler de her iki hadisi terk ederek bu konu hakkında sahabelerden gelen sözlere göre hareket ettiler” ifadelerini aktarmaktadır.⁴⁷¹ Hatipoğlu, bu hadislerin arasını bulmada *el-Menhel* adlı eserde daha detaylı bilgi olduğunu ve oraya mürâcaat edilmesi gerektiğini bildirir. Şârih “Bütün bu açıklamaların sonunda hadis erkeklik uzvuna dokunmakla abdestin bozulacağına delâlet eder”⁴⁷² açıklamasını yaparak kendisinin hangi görüşte olduğunu bizlere açıklamaktadır. Nitekim Hanefî fakihleri bu konu ile ilgili Talk b. Ali hadisine göre fetvâ vermişler ve abdestin gerekli olmadığını söylemişlerdir. Şafîî âlimler ise Büsra binti Safvân'nın hadisi ile amel etmişlerdir. Bu hadis ile ilgili çalışma yapan Çelik de “Büsra binti Safvân hadisini zayıf ve ihticâca elverişli olmadığını söyleyen Tahâvî'yi tenkit eden Beyhakî'nin itirazlarında haklı oluğu görülmektedir. Tahâvî bu konuda Hanefî kanaatin dışına çıkamamıştır. Halbuki muhaddislerin ekseriyetinin kanaati Beyhakî'nin aktardığı şekliyle Hanefîlere muhalefet eden âlimleri destekler niteliktedir. Ancak konuya dair nakledilen Büsra hadisi dışındaki deliller de Tahâvî'nin tenkitlerinin yerinde olduğu tespit edilmiştir”⁴⁷³ açıklamasını yapmaktadır. Araştırmasının sonucunda ise Çelik “Konuya dair gelen rivâyetlerin neredeyse hiç birinin illetten masum olmadığı ortaya çıkmıştır. Büsra hadisinin hem isnâd açısından hem de tariklerinin çokluğu cihetinden diğer delillerden daha sahih olduğu söylenebilmektedir. Her iki görüşü de destekleyen sahabe kavli mevcuttur. Abdestin bozulmayacağını haber veren mevkûf rivayet ise daha fazladır. Bütün bunlar değerlendirildiğinde abdestli iken cinsel uzva kasıtlı olarak dokunulduğunda abdestin

⁴⁶⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/111.

⁴⁷⁰ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 8/334, (No: 8268).

⁴⁷¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, c.2, s.116.

⁴⁷² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/112.

⁴⁷³ Geniş bilgi için bk. Taha Çelik, *Hadis Mezhep İhtilaf Beyhakî'nin Tahâvî'ye İtirazları* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 262. (Tezde bu konu 233-263 sayfalar arasında detaylıca incelenmiştir.)

yenilenmesi bir azîmet olmasa da daha uygun olacağını söylemek hatalı olmayacaktır”⁴⁷⁴ demektedir. Görüldüğü gibi burada hadislerin tercih sebepleri birkaç yönden ele alınmıştır.

Enes b. Mâlik’ten (r.a) gelen bir rivâyette “Rasûlullâh yağmur duâsı hariç duâ yaparken ellerini kaldırmadı”⁴⁷⁵ hadisi ile ellerini kaldırdığı rivâyet edilen hadislerdeki⁴⁷⁶ tercih sebebini ise şu şekilde *el-Menhel*’den nakletmektedir: “Peygamber’in (s.a.v) duâ ederken ellerini kaldırdığına dair hadisler, kaldırmadığına dair hadislerle tercih edilir. Çünkü müsbet hadisler menfî hadislerle tercih edilir”⁴⁷⁷ demektedir.

2.3.7.4. Tevakkuf

Sözlükte “durmak, beklemek, geciktirmek, ağırdan almak” anlamlarına gelen tevakkuf, hadisler arasındaki ihtilafta herhangi bir hadisle amel etmeyip ikisi arasında bir tercih sebebi bulana kadar beklemektir.⁴⁷⁸ Bu metodun içeriği, kapsamı ve işletilmesindeki belirsizlikler ve belli bir çözümden ziyade çözüm beklentisi içinde olmayı ifade etmesi tevakkufu tartışılır hale getirmektedir.⁴⁷⁹ Bundan dolayıdır ki Çakan “Aslında tevakkufun belli bir çözümü değil, çözümsüzlüğü ifade ettiği açıktır. Ancak sistemin nazarî planda da olsa tamamlanabilmesi için gerekli bir usûl olduğu da bir başka bedâhettir”⁴⁸⁰ ifadelerini kullanmaktadır. Tevakkuf, hadisler noktasında ihtiyatlı olunması gerektiğini, ilim konusunda kemâlin imkansızlığını ve bugün bilinemeyen bazı şeylerin sonradan âşikar olabileceğini görmemiz açısından önemlidir.

Hatipoğlu, *Kitâbü'l-cenâiz* bölümünde Cabir’den (r.a) gelen bir rivâyette “*Ne Rasûlullâh (s.a.v), ne Ebû Bekir (r.a), ne Ömer (r.a) cenaze namazı hakkında cevâz verdikleri kadar hiçbir şey hakkında cevâz vermediler. Yani bir vakte bağlamadılar*”⁴⁸¹ hadisinin açıklamasında “cenaze namazının her vakitte kılınabileceğine dolayısıyla da mekruh vaktin olmadığına delâlet eder. Halbuki bu şekildeki bir yorum mekruh vakitler olduğuna dair gelen hadislerle muhâlif olmaktadır. Bundan dolayı hadisten kastedilenin cenâze namazında belli bir duânın okunması ile sınırlandırılmamasıdır” sözlerini Sindî’den nakletmektedir. Hatipoğlu

⁴⁷⁴ Çelik, *Hadis Mezhep İhtilaf Beyhaki'nin Tahâvi'ye İtirazları*, 264.

⁴⁷⁵ İbn Mâce, “İkâmeti's-salâh”, 118 (No: 1180).

⁴⁷⁶ Buhârî, “Deavât”, 23 (No: 6340, 6341).

⁴⁷⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/543.

⁴⁷⁸ Osman Demir, “Tevakkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2011), 40/579.

⁴⁷⁹ Demir, “Tevakkuf”, 40/579.

⁴⁸⁰ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, 247.

⁴⁸¹ İbn Mâce, “Cenâiz”, 23 (No: 1501).

“Bu yoruma göre hadisin sonunda geçen “يعني لم يوقت” değil “يوقف” olması gerekir. Bu durumda mana duâyı belli bir sınırdan durdurmamıştır” şeklinde olacağını bildirdikten sonra “bu yoruma göre burada bir yazım hatası olma ihtimali üzerinde duruluyor” açıklamasını yapmaktadır. Sindî devamında “Hadisteki ibâhadan maksat açıktan okumaktır. O zaman hadisteki mana “cenâze namazında bize açıktan duâ okudukları kadar hiçbir şeyde bize açıktan duâ okumamışlardır. Burada “لم يوقت” cümlesi de cenâze namazındaki duâyı açıktan okumayı herhangi bir vakte bağlamamaktır olacaktır. Yani gece veya gündüz olsun açıktan okunabilir” değerlendirmesinde bulunmaktadır. İbn Hacer de aynı yorumu yapmaktadır. Hatipoğlu bu nakilleri yaptıktan sonra Câbir’den (r.a) gelen “*Ne Rasûlullâh (s.a.v), ne Ebû Bekir (r.a), ne Ömer (r.a) cenâze duâsını bize açıktan okumadılar*”⁴⁸² hadisine aykırı olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla da Hatipoğlu “Yukarıdaki durum müvacehesinde hadisin asıl manasını Allah’a ve Rasûlüne havâle etmek en ihtiyatlı olanıdır” şeklinde kendi düşüncelerini ifade etmektedir.⁴⁸³ Nitekim araştırmamız neticesinde hadis İbn Ebî Şeybe⁴⁸⁴, Ahmed b. Hanbel⁴⁸⁵ ve Ebû Ya’lâ el-Mevsilî’nin (307/919)⁴⁸⁶ *Müsned*’inde rivâyet edilmektedir. Rivâyetlerde birtakım farklılıklar olsa da genelde aynı manaya gelmektedir. Tek fazlalık *Sünen-i İbn Mâce*’de bulunan “يعني لم يوقت” ifadesidir. Burada zikredilen hadislerin tamamı zayıftır. Ebû Ya’lâ’nın dışındaki senedlerin tamamında Haccâc b. Ertât bulunmaktadır. Bu râvî tedlîs yapmasından ve çokça hataya düşmesinden dolayı zayıf olarak nitelendirilmiştir. Ebû Ya’lâ’nın rivâyetinde ise İbrâhim b. İsmâil ismindeki râvî sebebiyle hadisin zayıf olduğu söylenmiştir.⁴⁸⁷ Hadiste geçen “اباح--باح” kelimeleri açıktan okuma olarak alınmıştır.⁴⁸⁸

2.3.8. Hadislerin Metinlerinde Geçen Mübhem İsimleri Açıklama

Sözlükte “gizli ve kapalı olmak” anlamına gelen “ibhâm” kelimesinden türeyen “mübhem hadis”; senedinde veya metninde ismi açıkça zikredilmeksizin sadece “fûlân, racûl, şeyh, imrae” gibi ifadelerin kullanıldığı hadislerdir.⁴⁸⁹ Senedde bulunan mübhem şahısların

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaûd, 23/138, (No: 14846).

⁴⁸³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/343.

⁴⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, thk. Muhammed Avvâme, 7, 15/249, 371, (No: 11485, 30408).

⁴⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaûd, 23/138, (No: 14846).

⁴⁸⁶ Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya’la*, thk. Hüseyin Selîm Esed, (Suriye: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1404), 4/130, (No: 2179).

⁴⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, thk. Muhammed Avvâme, 7/249.

⁴⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisu’l-habîr fî tahrîci ehâdisi’r-Râfi’iyyi’l-kebîr* (Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419), 2/289.

⁴⁸⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l Hadîs*, 375-379; Babanzâde, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 1/320; Emin Aşıkutlu, “Mübhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2020), 31/434-436; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 190.

kim olduğunun bilinmemesi hadisin sıhhatine engel teşkil ederken, metinde bulunan mübhem şahıslar hadisin sıhhatine herhangi bir etkisi yoktur.⁴⁹⁰ Âlimlerden bazıları güvenilir bir râvînin rivâyetindeki bu şekildeki kullanımı kabul ederken bir kısım âlimler ise hadisteki mübhemliğin giderilememesi sebebiyle makbûl saymamışlardır.⁴⁹¹ Bununla beraber bu mübhem şahsın metinde övülen bir amelinden bahsediliyorsa, bu kişinin bilinmesi onun faziletini öğrenmek adına faydalı olacaktır. Eğer hoş olmayan bir amelinden bahsediliyorsa, bu amelin, kötü bir zan ile başkalarına nisbet edilmemesi için mübheminin bilinmesi elzem hâle gelmektedir.⁴⁹²

Hatipoğlu'nun şerhinde dikkat çeken önemli özelliklerden biri de hadis metninde mübhem bırakılan şahısların kim olduğunu tespit etmeye çalışmasıdır. Eserde mübhem bırakılan şahısların tamamını bildirmeye gayret göstermiştir. Hakkında herhangi bir bilgi bulamadığı mübhem kişiler içinse bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığını söylemektedir.⁴⁹³

Huneyn Gazvesi'nin ganimetlerinin dağıtılması sırasında Allah Rasûlü'ne hitaben “Ey Muhammet adâletli ol. Çünkü sen adâlet göstermedin”⁴⁹⁴ diyen şahsın Temim kabîlesinden Zü'l-Hüveysıra olduğunu İbn İshak'tan nakletmektedir. Bu şahsın Herkus b. Zühayr olduğunu, ilerleyen yıllarda Hâricîler'in başına geçtiğini ve Nehrevân Savaşı'nda öldüğünü Zehebî'den aktarmaktadır.⁴⁹⁵ Nitekim İbn Mâce'nin *Sünen*'inde rivâyet etmiş olduğu hadis az lafız farklarıyla beraber *Sahîhayn* başta olmak üzere birçok hadis kaynağında rivâyet edilmektedir. *Sahîhayn*'de hadisi Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) rivâyet etmektedir.⁴⁹⁶ *Sahîhayn*'de rivâyet edilen hadiste ve diğer hadis kaynaklarında bu şahsın ismi açık bir şekilde Temim kabîlesinden Zü'l-Huveysıra olarak zikredilmektedir. Hatîb el-Bağdadî de *Sünen-i İbn Mâce*'de rivâyet edilen hadisi zikrettikten sonra buradaki şahsın ismini aynı şekilde

⁴⁹⁰ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 243.

⁴⁹¹ Taha Çelik - Mustafa Yasin Akbaş, “Hadiste Müphem Tevsik: ‘İtham Etmediğim Kişi’ İfadesine İlişkin Değerlendirmeler”, *Bilimname* 48/2 (2022), 289.

⁴⁹² Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 244.

⁴⁹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/393.

⁴⁹⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 12 (No: 172).

⁴⁹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/302.

⁴⁹⁶ Buhârî, “Edeb”, 95 (No: 6163); Müslim, “Zekât”, 47 (No: 2456).

vermektedir.⁴⁹⁷ İbn Hacer ve Aynî (ö. 855/1451) de Hatipoğlu'nun Zehebî'den nakletmiş olduğu bilgileri şerhlerinde paylaşmaktadırlar.⁴⁹⁸

Bir bedevinin Rasûlulâh'a (s.a.v) gelerek: “*Allah'ım bana ve Muhammed'e rahmet et ve bize olan rahmetine hiç kimseyi ortak etme*”⁴⁹⁹ dediğini bildiren hadisteki şahsın Akra' b. Hâbis, Üyeyne b. Hısn veya Zü'l Huveysıra el-Yemanî olduğu hususunda rivâyetler olduğunu nakletmektedir.⁵⁰⁰

2.3.9. Nüsha Farklılıklarına Değınmesi

Hadis metnelerinin tahlilinde nüsha farklılıkları önemli konular arasında yer almaktadır. Bundan dolayı âlimler kaynak seçiminde son derece titiz davranmışlar asıl metne en yakın nüshayı seçmeye çalışmışlardır. Fakat elimizde müellif hattı bulunsada bu nüshanın bile birtakım etkilerden tamamen kurtulduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü asıl nüshalar üzerinde çalışma yapılırken, çeşitli gerekçelerle kenarlarına notlar düşülmekte ve bunlar zaman içerisinde metinlerin içerisine girmekte ve çıkarılmaktadır. Bu gibi durumlar geçmişten günümüze bütün nüshalar için söylenebilir. Herhangi bir eserin müellif hattı veya eski bir eser olması bu gibi durumlardan kurtulmuş olduğu anlamına gelmemektedir.⁵⁰¹

Hatipoğlu eserinde hadislerin gerek metninde olsun gerek senedinde olsun nüsha farklılıklarına işaret etmektedir. Nüsha farklılıklarına değınırken kimi zaman *Sünen-i İbn Mâce*'nin farklı nüshalarını kendi içinde mukâyese ederken, kimi zaman da *Sünen-i İbn Mâce* dışındaki hadis kaynakları ile mukâyese etmektedir.

Hatipoğlu bazı yerlerde senedde geçen râvî hakkında diğer nüshalarda bilgi olduğunu bildirmektedir. Mukaddimedede zikredilen bir hadisin⁵⁰² senedinde bulunan Muhammed Saîd b. Hasan hakkında Hatipoğlu “Bu râvî metrûkü'l-hadisdır. Ebû İshâk bu râvînin zındık olduğu söyledi” dediğini ve bu bilgilerin bazı *Sünen* nüshalarında olduğunu nakletmektedir.⁵⁰³ Kitâbü't-tıb bölümündeki bir hadiste⁵⁰⁴ ise Hatipoğlu “Râvî Züâd b. Ulbe hakkında

⁴⁹⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b.Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muhkeme* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1417), 73.

⁴⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 12/292; Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrüt: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 24/133.

⁴⁹⁹ Buhârî, “Edeb”, 27 (No: 6010).

⁵⁰⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/176.

⁵⁰¹ Selehattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2010), 210.

⁵⁰² İbn Mâce, “Mukaddime”, 8 (No: 55).

⁵⁰³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/86.

⁵⁰⁴ İbn Mâce, “Tıb”, 10 (No: 3458).

Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) bu râvî zayıftır. Senedin diğer râvîleri güvenilir kişilerdir” dediğini haber vermektedir. İbn Hibbân ise “Onun hadisleri cidden münkerdir. Güvenilir râvîlerden aslı olmayan şeyler nakleder” sözlerini naklettikten sonra “Hind baskısının kenarında bu bilgi bulunmaktadır” şeklinde bilgi verir.⁵⁰⁵

Hatipoğlu birkaç yerde ise nüsha farklılıklarının metinde olduğunu bildirmektedir. Kitâbü's-sadaka bölümündeki bir hadisin⁵⁰⁶ metninde “من طالب حقا” ibâresindeki fiilin *Sünen*'in diğer nüshalarında “طلب” şeklinde geldiğini ifade etmektedir.⁵⁰⁷ Kitâbü'z-zühd'de geçen başka bir rivâyetteki hadisin⁵⁰⁸ sonunda râvî Sabit'in “فبلغنى انه ما ترك الا بضعة و عشرين” sözleri bulunmaktadır. Hatipoğlu bu sözlerin sonundaki ifadenin *et-Tergîb ve't-terhîb*'te “مع نفقة كانت عنده” şeklinde geldiğini nakletmektedir. Hatipoğlu “Bundan anlaşılıyor ki *Sünen*'in bazı nüshalarında Sabit'in sözü bu şekildedir. Bu durum Sindî'nin beyanından anlaşılmaktadır. Münzirî (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve't-terhîb*'te bu seneddeki bütün râvîlerin güvenilir olduğunu söylemiştir” bilgisini aktarmaktadır.⁵⁰⁹

Kitâbü'z-zühd'de Abdullah b. Ömer'den (r.a) rivâyet edilen bir hadis⁵¹⁰ bulunmaktadır. Hatipoğlu elindeki bütün nüshalarda sahâbî râvîsinin bu şekilde geldiğini bildirdikten sonra “fakat bu hadisin İbn Mâce tarafından Abdullah b. Amr b. el-As'dan (r.a) rivâyet edildiğini *Tuhfe* ve *Avnü'l-ma'bûd* bildirmektedir. Yine *el-Câmiu's-sağîr*'de de aynı bilgi bulunmaktadır. Fakat Münzirî bu hadisi Abdullah b. Ömer'den (r.a) rivâyet etmekte ve İbn Mâce tarafından da rivâyet edildiğini söylemektedir” bilgilerine yer vermektedir. Sonrasında Hatipoğlu şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır: “Bilindiği gibi Ömer ve Amr kelimelerinin Arapça yazılış şekilleri aynıdır. Aralarındaki yegâne fark Amr kelimesinin sonunda bir vav harfinin yazılması, Ömer kelimesinin sonunda ise vav harfinin yazılmamasıdır. Doğrusunu Allah bilir.”⁵¹¹ Burada Hatipoğlu, diğer kitaplarla *Sünen-i İbn Mâce*'nin nüshalarını karşılaştırmakta ve kendisi bir çıkarımda bulunmaktadır. Bu bilgiler araştırıldığında Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel bu hadisi Abdullah b. Amr b. El-As tarikiyle rivâyet etmektedirler.⁵¹² Hatipoğlu'nun *el-Câmiu's-sağîr*'den yapmış olduğu nakil

⁵⁰⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/217.

⁵⁰⁶ İbn Mâce, “Sadaka”, 15 (No: 2422).

⁵⁰⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/538.

⁵⁰⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 1 (No: 4104).

⁵⁰⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/373.

⁵¹⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 13 (No:4160).

⁵¹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/434.

⁵¹² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 169 (No: 5236); Tirmizî, “Zühd”, 19 (No: 2335); Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb Arnaûd, 11/46 (No: 6502).

de burada geçmektedir.⁵¹³ Münzirî (ö. 656/1258) ise bu hadisin ilk râvisi olarak Abdullah b. Ömer'i zikretmektedir.⁵¹⁴ Kaynaklarda Münzirî dışında bu hadisin ilk râvisini Abdullah b. Ömer olarak zikredene rastlayamadık. Muâsır hadis âlimi Elbâni de (ö. 1420/1999) bu hadisin ilk râvisi olarak İbn Mâce'nin dışındaki kaynaklarda Abdullah b. Amr isminin geçtiğini doğrusunun da bu olduğunu bildirmekte ve *Sünen-i İbn Mâce*'de bir matbaa hatası olabileceğini söylemektedir.⁵¹⁵ Dolayısıyla bu bilgiler ışığında Hatipoğlu'nun burada yapmış olduğu tespitin doğru olduğu görülmektedir.

Yine Kitâbü'l-mesâcid'de Abdullah b. Ümmi Mektûm'dan (r.a) gelen rivâyette, Abdullah'ın bir mâzeret belirterek mescide ve cemaate gelemeyeceğini Hz. Peygamber'e arz etmesi ile ilgili hadiste⁵¹⁶ Hatipoğlu, "*Sünen* nüshalarında ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin ekserisinde "لا يلاومني" ibâresi "لا يلايمني" şeklinde olması gerekir. *el-Menhel* yazarı Ebû Dâvûd'un bazı nüshalarında böyle olduğunu bildirmiştir. Hattâbî de doğrusunun "لا يلاومني" olduğudur. Manası: 'Bana yardım etmez, bana muvâfakat etmez' demektir. "لا يلايمني" ise 'Beni kınamaz bende onu kınamam' demektir. Dolayısıyla buradaki konuyla bir ilgisi yoktur" açıklamalarını yapmaktadır.⁵¹⁷ Ancak yukarıda ilk cümlede vermiş olduğu bilgi ile sonraki çelişmektedir. İlk cümlede vermiş olduğu bilgiyi M. Fuâd Abdülbâki'nin bu hadis ile ilgili vermiş olduğu dipnot bilgisinden almaktadır.⁵¹⁸ Fakat kendi cümleleri gibi aktarmaktadır. Hattâbî'den vermiş olduğu bilgede ise Hattâbî bunun tam tersini söylemektedir.⁵¹⁹ Hatipoğlu burada bir yazım hatası yapmaktadır. Araştırmamız neticesinde hadis kaynaklarında "لا يلايمني" ifadesine rastlayamadık. *Sünen-i İbn Mâce*'nin M. Fuâd Abdülbâki tahkikli nüshasında "لا يلاومني"⁵²⁰ şeklinde rivâyet edilmektedir. Hadisteki bu ibâre *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında "لا يلاومني"⁵²¹ şeklinde zikredilmektedir. Kaynakların bazılarında "لا يلاءمني"⁵²² olarak nakledilirken bazılarında ise "لا يلازمني"⁵²³

⁵¹³ Ebu'l Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433), 478.

⁵¹⁴ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzirî, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 4/122.

⁵¹⁵ Nâsirüddîn Elbânî, *Sahîhü't-terğîb ve't-terhîb* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1421), 3/307.

⁵¹⁶ İbn Mâce, "Mesâcid", 17 (No: 792).

⁵¹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/637. Eserdeki diğer nüsha farklılıkları ise 2/74, 637; 9/194, 214; 10/370, 531; 6/554 ve 8/545'te geçmektedir.

⁵¹⁸ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. M.Fuâd Abdülbâki, 1/260.

⁵¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, thk. Muhammed Râgıb ed-Dabbâh (Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351), 1/159.

⁵²⁰ İbn Mâce, "Mesâcid", 17 (No: 792).

⁵²¹ Ebû Dâvûd, "Salah", 47 (No: 552); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, 3/82, "Salah", 671 (No: 4948).

⁵²² İbn Şeybe, *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*, thk. Muhammed Avvâme, 3/199, "Salah", 119 (No: 3493); Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb Arnaûd, 24/243 (No: 15490).

şeklinde rivâyet edilmektedir. Hatipoğlu önemli gördüğü her yerde nüsha farklılıklarına değinmektedir.

2.3.10. Zevâidden Olan Hadislerin Değerlendirilmesi

Sözlükte “fazlalık, ilâve, artmak, çoğalmak” anlamlarına gelen zâide kelimesinin çoğulu olan zevâid kelimesi, hadis ilminde bir veya daha fazla hadis kitabının Kütüb-i Sitte gibi kaynaklarla karşılaştırılarak, birinin diğerine göre daha fazla veya farklı olarak ihtiva ettiği hadisleri konularına göre müstakil olarak başka bir kitapta toplayarak oluşturulan eserlerdir.⁵²⁴ Zevâid yazarları, çalışamalarında esas kabul ettikleri eserdeki bütün hadisleri hiçbir ayrıma tabi tutmadan değerlendirdiklerinden bu eserde bulunan “mevkûf, maktu’, mevzu’, zayıf,” bütün rivâyetleri eserlerine aynı şekilde almışlardır. Çünkü buradaki amaç esas olan kitaptaki farklı ve fazla olan rivâyetleri ortaya çıkarmaktır.⁵²⁵ Bir diğer özelliği ise hadislerin sıhhat durumları ve râvîler hakkında bilgi vermeleridir. Böyle bir durum olmasaydı araştırmacı kullanacağı hadisin sıhhati hakkında uzun araştırmalar yapması gerekecek ve bu araştırmanın sonunda hadis kullanılmaya elverişli olmayan zayıf bir hadis çıkması durumunda araştırmacı boşa vakit geçirmiş olacaktır.⁵²⁶

Hatipoğlu *Sünen-i İbn Mâce*’deki zevâidden olan hadislerin değerlendirilmesinde Bûsirî’nin *Misbâhu’z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce* adlı eserini esas almıştır. Ancak Bûsirî bu eserde Kütüb-i Hamse’de sened ve metin bakımından aynı olan bazı hadisleri yanlışlıkla eserine almıştır. Çağdaş âlimlerden Abdüsselâm Allûş *İlmü zevâidi’l-hadis* adlı eserinde bunları tespit ettiğini ve yüzden fazla olan bu hataları *Misbâhu’z-zücâce* üzerine yaptığı *İsâ’fu zevi’l-hâce bi ma’rifeti zevâidi İbn Mâce* isimli hâşiye çalışmasında ele aldığını bildirmiştir.⁵²⁷ Hatipoğlu eserinde zevâid türünden olan hadisler hakkında sadece Bûsirî’nin verdiği bilgilerle yetinmeyip kendisi de bu hadislerle ilgili bazı ilave bilgiler vermiştir.

Müellif, Bûsirî’nin zevâid olarak nitelediği hadislerden bir kısmı hakkında zevâidden olmaması gerektiğini dile getirmektedir. Kitâbü’t-ticârât bölümünde Osman b. Affân’ın (r.a) rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Muhammed’in “*Satarken ve alırken kolaylık gösteren adamı*

⁵²³ Ebû Bekir Muhammed b. İshak İbn Huzeyme, *Sahih-u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Â’zamî (Beyrût: Mektebetü’l-İslâmî, 1390), 2/368, “Kitâbü’l-eimmeti fi’s-salâh”, 8 (No: 1479, 1480).

⁵²⁴ Abdullah Karahan, “Zevâid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2013), 44/303-305; Yardım, *Hadis-II*, 100.

⁵²⁵ Abdullah Karahan, “Hadis Edebiyatında Zevâidler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 13/1 (2004), 91-92.

⁵²⁶ Geniş bilgi için bk. Karahan, “Hadis Edebiyatında Zevâidler” 13/1, 94.

⁵²⁷ Karahan, “Hadis Edebiyatında Zevâidler”, 109.

Allah cennete dahil eylesin veya eylemiştir”⁵²⁸ buyurmaktadır. Hatipoğlu, bu hadisin *Sünen-i Nesâî*’de geçtiğini dolayısıyla da zevâidden olmaması gerektiğini bildirmektedir.⁵²⁹ Nesâî’nin rivâyetinde “وقاضيا و مقتضيا” ilavesi bulunduğunu da nakletmektedir.⁵³⁰ Kitâbü’l-mesâcid’de Âişe (r.a) tarafından rivâyet edilen hadiste “Nebî (s.a.v) mescidin kible tarafında bulunan bir tükürüğü kazıdı”⁵³¹ hadisinin zevâidden sayıldığını fakat bu hadisi Müslim “Mescidde tükürmekten nehiy” babında rivayet ettiğini söylemekte ve sonrada oradaki hadisi Arapça’sı ile beraber vermektedir. *Sahîh-i Müslim*’de “*رای بصاتا في بدار القبلة او مخاطا او نخامة فحكه*”⁵³² hadisin bu şekilde rivâyet edildiğini bildirmektedir.⁵³³ Fakat Hatipoğlu Müslim’deki rivâyeti verirken “بصاقا” kelimesini “بصاتا” şeklinde yazmıştır. Kitâbü’z-zühd’de Ebû Ümâme’den (r.a) gelen bir rivâyette Rasûlullâh (s.av) insanların en çok imreneceği mü’min kişinin vasıflarını saydığı hadis⁵³⁴ hakkında Hatipoğlu Tirmizî’nin⁵³⁵ bu hadisi rivâyet ettiğini Sindi’den nakil yaparak bildirmektedir. Dolayısıyla da “zevâidden sayılmaması gerektiği kanısındayım” demektedir.⁵³⁶

Bazı zevâid hadisleri ile ilgili ise Kütüb-i Sitte’de hadisin sahâbî râvîsinin farklı olarak geldiğini veya birtakım rivâyet farklılıklarının olduğunu söyler. Dolayısıyla belki de Hatipoğlu ufak farklardan dolayı hadisin zevâidden sayılmayabileceğini söylemek istemiş olabilir. Kitâbü-ikâmeti’s-salâh bölümünde Ebû Hüreyre’nin (r.a) rivâyet ettiği hadiste Rasûlullâh’ın “*Namaz kılanın önünden geçen kadın, köpek ve merkep namazı bozar*”⁵³⁷ hadisi ile ilgili Hatipoğlu, bu hadisin zevâidden sayıldığını ama *Sahîh-i Müslim*’de aynı hadisin bulunduğu sadece “*و بقى ذلك مثل مؤخرة الرجل*”⁵³⁸ fazlalığının olduğunu bildirir.⁵³⁹ Kitâbü’l-ferâiz’de Abdullah b. Ömer’den (r.a) rivâyet edilen miras taksimi ile ilgili hadisin zevâidden

⁵²⁸ İbn Mâce, “Ticâret”, 28 (No: 2202).

⁵²⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/186.

⁵³⁰ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü’s-süneni’l-kübrâ*, thk. Abdullah Abdülmühsin et-Türkî, (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 6/91, “Büyü”, 106 (No: 6249).

⁵³¹ İbn Mâce, “Mesâcid”, 10 (No: 764).

⁵³² Müslim, “Mesâcid”, 13 (No: 1227).

⁵³³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/590-596.

⁵³⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 4 (No: 4117).

⁵³⁵ Tirmizî, “Zühd”, 25 (No: 2502).

⁵³⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/388.

⁵³⁷ İbn Mâce, “İkâmeti’s-salâh”, 38 (No: 950).

⁵³⁸ Müslim, “Salâh”, 50 (No: 1139).

⁵³⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/236.

sayıldığını halbuki bu hadisin *Sünen-i Ebû Davûd*'da⁵⁴⁰ rivâyet edildiğini sadece sahâbe râvîsinin İbn Abbâs olduğunu söyler.⁵⁴¹

Hatipoğlu şerhinde otuz beş tane hadis hakkında zevâidden olmaması gerektiğini söylemektedir.⁵⁴² Bunların kimisinde sadece Kütüb-i Hamse'de geçtiği kaynağın kitap ve bâb başlığını söylerken kimisinde ise sadece kitabın ismini vererek geçmektedir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı yerlerde ise hadisin Arapça'sını ve Türkçe'sini verdiği yerlerde mevcuttur.

Hatipoğlu'nun şerhinde dikkat çeken bir diğer özellik ise "hadisin zevâidden olduğuna dair bir bilgiye rastlamadığını fakat kendisinin de Kütüb-i Hamse'de veya diğer hadis kaynaklarında hadisi bulamadığını" söylemesidir. Bu şekilde not düştüğü hadislerin sayısı yirmi beş tanedir.⁵⁴³ Yine zevâidden olmayan bazı hadislerde ise "Kütüb-i Hamse'de rastlamadığını veya başkaca kim tarafından rivâyet edildiğine bakılması gerektiğini" bildirmektedir. Bunların sayısı ise otuz sekiz tanedir.⁵⁴⁴ Bu şekilde not düştüğü hadislerin bazılarında Hatipoğlu "*el-Câmi'u's-sagîr*"de İbn Mâce tarafından rivâyet edilmiştir bilgisi yer almaktadır. Bu itibarla zevâid türünden olması kuvvetle muhtemeldir" şeklinde bilgi vermektedir.⁵⁴⁵ Bir başka hadiste ise "*Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*"den anlaşıldığına göre Sa'lebe el-Ensârî'nin hadislerini yalnız İbn Mâce rivâyet etmiştir. Bu durumda bu hadis zevâidden olması gerekir" bilgisini aktarmaktadır.⁵⁴⁶ Bu da bize Hatipoğlu'nun *Sünen-i İbn Mâce*'de bulunan hadislerin hepsini tahrir etmek için hadisleri araştırdığını gösterir.

Kitâbü'l-cenâiz'de İbn Ömer'den (r.a) rivâyet edilen hadiste "*Rasûlullâh (s.a.v) hayatta iken hakkımızda Kur'ân âyeti indirileceği korkusu ile biz, hanımlarımıza açılmaktan ve konuşmaktan sakınırdık. Rasûlullâh (s.a.v) vefât edince onlarla konuştuk*"⁵⁴⁷ manasındaki hadis hakkında zevâidden olduğuna dair bir kayda rastlamadığını ama kendisinin de diğer

⁵⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Kitâbü'l-ferâiz", 11 (No: 2914).

⁵⁴¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/457.

⁵⁴² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*. Şerhte bu bilgiyi verdiği yerler şu şekildedir: Birinci ve beşinci ciltte böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer ciltlerde ise 2/591; 3/89, 179, 182, 236, 488, 541; 4/150, 158, 218, 328, 629; 6/296, 464, 483; 7/34, 104, 112, 316, 450, 453, 456, 477; 8/590; 9/19, 59, 507; 10/23, 181, 388, 462, 479, 530, 593, 637.

⁵⁴³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*. Şerhte geçtiği yerler: 3/436; 4/112, 421, 511; 5/8, 362, 516; 6/246; 7/37, 214, 356, 494, 557; 8/63, 73, 112, 235, 312, 446, 488, 492; 9/71, 146, 561; 10/385.

⁵⁴⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*. Eserde bu bilgilerin bulunduğu yerler: 3/330; 4/382; 5/139, 415; 6/176, 198, 381; 7/303, 459, 489, 544; 8/18, 244, 322, 564, 605; 9/34, 51, 69, 78, 111, 170, 179, 182, 255, 270, 293, 301, 476, 546; 10/59, 144, 199 (bu sayfada iki tane hadis bulunmaktadır), 228, 310, 427, 498.

⁵⁴⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/246.

⁵⁴⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/214.

⁵⁴⁷ İbn Mâce, "Cenâiz", 65 (No: 1632).

*Sünen*lerde bulamadığını söylemektedir. Hadisin Ahmed b. Hanbel'in⁵⁴⁸ *Müsned*'inde geçtiğini bildirmektedir.⁵⁴⁹ Ancak bu hadis nisbî lafız farklarıyla beraber İbn Ömer (r.a) tarafından *Sahîh-i Buhârî*'de rivâyet edilmektedir.⁵⁵⁰ Kitâbü'l-menâsik'te Ömer b. Hattâb'dan (r.a) gelen rivâyette kendisinin umre için Hz. Muhammed'den izin istediği ve Rasûlullâh'ın da (s.a.v) kendisinden özel duâ istediğini bildiren hadisin⁵⁵¹ izahında bu hadise Kütüb-i Hamse'de rastlamadığını söylemektedir.⁵⁵² Araştırmamız neticesinde bu hadisi manayı etkilemeyecek şekilde birtakım rivâyet farklılıklarıyla beraber Ebû Dâvûd *Sünen*'inde rivâyet etmektedir.⁵⁵³

Kitâbü'r-rehîne'de İbn Abbâs'ın "*Rasûlullâh'ın (s.a.v) zırhının otuz sa' karşılığında bir yahudinin yanında rehinde iken vefât ettiğini*"⁵⁵⁴ bildirdiği hadiste Hatipoğlu "Bu hadis zevâid olarak zikredilmiş. Ancak *Miftâhu'l-hâce* yazarı bunu Tirmizî'nin rivâyet ettiğini bildirmekte ise de ben rastlamadım. Eğer bu bilgi doğru ise zevâidden olmaması gerekir" demektedir.⁵⁵⁵ Nitekim *Sünen-i Tirmizî* ve *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadis yer almaktadır.⁵⁵⁶ Bu iki kaynakta "مات" yerine "توفي" ve "رهن" yerine ise "مرهونة" olarak rivâyet edilmektedir. Ayrıca Tirmizî'de "ثلاثين" yerine "عشرين" ve "شعير" yerine "طعام" rivâyet farklılıkları mevcuttur.

Müellif, zevâidden olan bazı hadislerin ise benzerlerinin Kütüb-i Hamse'de olduğunu söyleyerek hadisin manasını bizlere vermektedir. Kitâbü-İkâmeti's-salât bölümünde Hasan el-Uranî'nin (r.a) "*İbn Abbâs'ın (r.a) yanında namaz kılanın önünden geçmekle namazı bozan şeyler anlatıldı. Köpek, merkep ve kadını zikrettiler. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a) oğlak hakkında ne dersiniz dedi. Bir gün Rasûlullâh (s.a.v) namaz kılıyordu. Bir oğlak onun önünden geçmeye çalıştı. Rasûlullâh (s.a.v) (ona engel olmak için) ondan önce kible tarafına gitti dedi*"⁵⁵⁷ hadisi hakkında Hatipoğlu "Bu hadis zevâiddendir. Fakat *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da İbn Abbâs'tan (r.a) buna benzer bir hadis rivâyet edilmiştir" diyerek bu hadisin manasını

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 9/213 (No: 5284).

⁵⁴⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/511.

⁵⁵⁰ Buhârî, "Nikâh", 81 (No: 5187).

⁵⁵¹ İbn Mâce, "Menâsik", 5 (No: 2894).

⁵⁵² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/60.

⁵⁵³ Ebû Dâvûd, "Salâh", 356 (No: 1498).

⁵⁵⁴ İbn Mâce, "Rehin", 1 (No: 2439).

⁵⁵⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/571. Yine aynı cildin yetmişinci sayfasında geçen bir hadis hakkında ise Hatipoğlu, "İbn Hacer'in bu hadisi Nesâî'nin de rivâyet ettiğini bildirmektedir. Nesâî'nin Mücteba isimli eserinde bulamadığını diğer büyük süneninde olabilir" şeklinde not düşmektedir.

⁵⁵⁶ Buhârî, "Cihâd ve's-siyer", 89 (No: 2916);Tirmizî, "Büyü", 7 (No: 1257).

⁵⁵⁷ İbn Mâce, "İkâmeti's-salâh", 39 (No: 953).

vermektedir.⁵⁵⁸ Devamında ise Abdullah b. Amr'dan (r.a) benzer bir hadisin yine *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da geçtiğini haber vermektedir.⁵⁵⁹

Zevâidden olan bazı hadisler hakkında Bûsirî'nin vermiş olduğu sıhhat bilgisi ile yetinmeyip ek bilgiler vermektedir. Bazılarında ise burada zayıf olduğunu fakat Kütüb-i Hamse'de aynı hadisin veya benzerinin farklı bir senedle geldiğini bildirmektedir. Kitâbü-İkâmeti's-salâh'ta "imamın okuması cemaatinde okuması yerine geçer mi" konusunda Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet edilen bir hadiste⁵⁶⁰ Hatipoğlu "Zevâid yazarı isnâdda bulunan Muâviye b. Yahya zayıf olduğundan isnâd zayıftır. Fakat Nesâî başka bir senedle rivâyet etmiştir" ifadelerini kullanmaktadır. Devamında Nesâî'de⁵⁶¹ geçen rivâyetin manasını vermektedir.⁵⁶²

Şârih, Mukaddime bölümünde kaderle ilgili İbn Ömer'den (r.a) gelen bir hadiste "Zevâid'de bu hadisin senedinin zayıf olduğu belirtildikten sonra Tirmizî'nin⁵⁶³ bunu İbn Mesûd'dan (r.a) rivâyet ettiği ifade ediliyor" bilgilerini Sindî'den nakil yapmaktadır. Devamında Hatipoğlu, Sindî'nin "Buhârî,⁵⁶⁴ Müslim⁵⁶⁵ ve Ebû Dâvûd⁵⁶⁶ bu hadisi Ebû Hüreyre'den rivâyette bulunmuşlardır" dediğinin bilgisini vermektedir.⁵⁶⁷ Fakat bu rivâyetlerde birtakım lafız farklılıkları bulunmaktadır.

Kitâbü't-tahâre'de Enes b. Mâlik'in rivâyet etmiş olduğu abdestten sonra okunacak duânın zikredildiği hadiste⁵⁶⁸ Hatipoğlu, Sindî'nin "Zevâid yazarı bu hadisin senedinde Zeyd el-Ammî'nin bulunduğu gerekçesi ile isnâdın zayıf olduğunu söylemiş ise de Müslim,⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd⁵⁷⁰ ve Tirmizî⁵⁷¹ bu hadisi Hz. Ömer yoluyla rivâyet etmişlerdir" sözlerini nakletmektedir.⁵⁷² Buradaki hadislerde rivâyet farklılıkları bulunmaktadır. Mukaddime'de geçen bir başka hadiste⁵⁷³ Hatipoğlu "Zevâid'de sahih olduğu bildirilmiş fakat senedde bulunan râvî Amr b. Şuayb'in babasından babasının da dedesinden yaptığı rivâyetin zayıflığı

⁵⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Salâh", 111 (No: 709).

⁵⁵⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/240.

⁵⁶⁰ İbn Mâce, "İkâmeti's-salâh", 11 (No: 842).

⁵⁶¹ Nesâî, *Kitâbü's-Süneni'l-Kübrâ* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 2/142, "İftitâh", 31 (No: 923).

⁵⁶² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/64.

⁵⁶³ Tirmizî, "Kader", 9 (No: 2281).

⁵⁶⁴ Buhârî, "Tıb", 25 (No: 5717).

⁵⁶⁵ Müslim, "Selâm", 33 (No: 5788).

⁵⁶⁶ Ebû Dâvûd, "Tıb", 24 (No: 3911).

⁵⁶⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/154.

⁵⁶⁸ İbn Mâce, "Tahâret", 60 (No: 469).

⁵⁶⁹ Müslim, "Tahâret", 6 (No: 553).

⁵⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 64 (No: 169).

⁵⁷¹ Tirmizî, "Tahâret", 41 (No: 55).

⁵⁷² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/97.

⁵⁷³ İbn Mâce, "Mukaddime", 10 (No: 85).

hakkında konuşulduğunu hatta böyle isnâdın mevzu' olduğunu söyleyenlerin bile olduğunu Sindî nakletmektedir” bilgisini paylaşmaktadır.⁵⁷⁴

Hatipoğlu'nun şerhte kullandığı nüshanın M. Fuâd Abdülbâkî'nin tahkîk ettiği nüsha olduğunu söylemiştik. Ancak bazı hadislerde Hatipoğlu, M. Fuâd'ın *Zevâid*'den almadığı fazladan bilgilere de yer vermektedir. Kitâb-ü ikâmeti's-salâh'ta Hz. Ali, Rasûlullâh'ın ikâmet edileceği zaman iki rekat namaz kıldığını bildirdiği hadiste⁵⁷⁵ M. Fuâd bu hadis hakkında herhangi bir zevâid bilgisi vermezken Hatipoğlu “İsnadında bulunan Hâris b. Abdillâh el-A' ver sebebiyle isnadın zayıflığı *Zevâid*'de bildirilmiştir” açıklamalarını nakletmektedir.⁵⁷⁶

Bazı yerlerde de M. Fuâd'ın *Zevâid*'den vermiş olduğu bilginin Arapça'sını vermez sadece tercümesini nakleder. Kitâbü'l-cihâd bölümünde Enes'den (r.a) rivâyet edilen bir hadiste⁵⁷⁷ M. Fuâd *Zevâid*'den râvî Yezîd b. Ebân er-Rakkâşi hakkında uzunca bir bilgi aktarmaktadır. Hatipoğlu bu bilginin Arapça'sını vermemekte sadece tercümesi ile yetinmektedir.⁵⁷⁸ Kitâbü'z-züh'de iyilik ve kötülük ettiğimi nasıl anlarım diye sorana Hz. Peygamber'in verdiği cevap ile ilgili Külsûm el-Huzâî'den (r.a) gelen rivâyette M. Fuâd'ın *Zevâid*'den bu râvî hakkında vermiş olduğu bilginin sadece tercümesini zikreder.⁵⁷⁹

Bazı hadislerde ise M. Fuâd'ın *Zevâid*'den vermiş olduğu bilginin Arapça'sını verir fakat tercümesini zikretmez. Kitâbü'n-nikâh bölümünde Ukbe b. Âmir'den “hulle” hakkında rivâyet edilen bir hadiste⁵⁸⁰ M. Fuâd *Zevâid*'den uzunca bir bilgi aktarmaktadır. Ancak Hatipoğlu sadece “Bu hadis zevâid türündendir” şeklinde not düşmekte buradaki Arapça'sı verilen bilginin tercümesini yapmaz.⁵⁸¹ Bir önceki örnekte ve bu örnekteki kullanımlarında hadisin Arapça'sının altına “فى الزوائد” şeklinde not düşmek yerine sadece “not” şeklinde yazmaktadır. Genel olarak Hatipoğlu'nun zevâid ile ilgili hadislerdeki uygulamasının bu şekilde olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.11. Dilsel İzahlar

Hadis metinlerinde yer alan sözcüklerin hadisin anlaşılmasındaki önemini Toshihiko İzutsu (ö. 1414/1993) şu şekilde açıklamaktadır: “Hadis metinlerinde geçen lafızların doğru

⁵⁷⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/151.

⁵⁷⁵ İbn Mâce, “İkâmet's-salâh”, 101 (No: 1147).

⁵⁷⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/491.

⁵⁷⁷ İbn Mâce, “Cihâd”, 11 (No: 2780).

⁵⁷⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/497.

⁵⁷⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/494.

⁵⁸⁰ İbn Mâce, “Nikâh”, 33 (No: 1936).

⁵⁸¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/390.

telaffuzunu tespit etmek, gramer yapısını ortaya koymak, garîb kelimeleri açıklamak, metnin semantiğini belirlemek, söz sanatlarına ait incelikleri izhâr etmek, lafızlardaki müşkülleri izâle etmek bir metnin anlaşılmasındaki önemli unsurlardır.”⁵⁸² Bundan dolayı hadislerin izahında metnin dil özellikleri önem arz etmektedir.

Hatipoğlu eserini yetmişli yılların sonu ile seksenli yılların başında kaleme almasına rağmen herkesin anlayacağı çok sade bir dil kullanmaktadır. Bu da onun hem Arapça’ya hem de Türkçe’ye ne kadar hâkim olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Eserinin tamamında gördüğümüz kaynak vermedeki sıkıntı burada da kendini göstermektedir. Anlamını verdiği kelimelerin çoğunu nereden aldığı belli değildir. Çok az yerde ise aldığı kitap ismini ve âlimi zikretmektedir. Genelde eski eserlerden nakiller yaptığından buralardan aldığı söylenebilir. Bunlar içerisinde Nevevî’nin *Minhâc*’i,⁵⁸³ Fîrûzâbâdî’nin *el-Kâmûsü’l-mühîd*’i⁵⁸⁴ ve bu eserin tercümesi olan Ahmed Âsım Efendi’nin (ö. 1235/1819) *Okyanus* diye bilinen eseri, İbn Hacer’in *Fethu’l-bârî*’si,⁵⁸⁵ Süyûtî’nin *ed-Dürü’n-nesîr fî telhîsi Nihâyeti İbni’l-Esîr*’i,⁵⁸⁶ Kastallânî’nin (ö. 923/1517) *İrşâdü’s-sârî*’si,⁵⁸⁷ Sindi’nin *Hâşiyet’s-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*’si,⁵⁸⁸ Şevkânî’nin (ö. 1250/1834) *Neylû’l-evtâr*’i⁵⁸⁹ Azîmâbâdî’nin (ö. 1329/1911) *Avnü’l-ma’bûd*’u,⁵⁹⁰ Mahmud Muhammed es-Sübkî’nin *el-Menhelü’l-azbi’l-mevrûd*’u⁵⁹¹ ve vefatından sonra oğlu Emin Mahmud Hattab tarafından bu eser üzerine yazılan *Fethu’l-meliki’l-ma’bûd tekmlitü’l-Menheli’l-azbi’l-mevrûd*’u⁵⁹² ve Mübârekpûrî’nin (ö. 1354/1935) *Tuhfetü’l-ahvezî*’si⁵⁹³ sayılabilir.

2.3.11.1. Kelimelerin Telaffuzu ve Harekelerin Tespiti

Hadislerin doğru anlaşılması, yorumlanması ve üzerine hüküm bina edilebilmesi için metinleri oluşturan kelimelerin doğru telaffuzu ve doğru bir şekilde manalarının bilinmesi hadis şerhçiliği açısından önem arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki şerhlerin ekserisinde

⁵⁸² Toshiko Izutsu, *Kur’an’da Allah-İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011), 15-25; Acet, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, 263.

⁵⁸³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/422.

⁵⁸⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/212.

⁵⁸⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/468.

⁵⁸⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/195.

⁵⁸⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/477.

⁵⁸⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/422.

⁵⁸⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/502.

⁵⁹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/13.

⁵⁹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/135.

⁵⁹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/280.

⁵⁹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/17.

kelime tahlilleri dikkat çekmektedir. Hatipoğlu da şerhin bazı yerlerinde kelimelerin doğru okunuşlarına değinmektedir.

Kitabü'l-menâsik'teki bir hadiste geçen “لا يستطيع الحج ولا العمرة ولا الظعن” ibâresindeki “الظعن” (ez-Zaane – ayrılmak, yola çıkmak) kelimesindeki “ظ” harfinin esreli (Zıane) de okunabileceğini Süyûti'nin naklettiğini bildirir. Yine kelimenin bütün harflerinin üstün (Zaane) ya da “ع” harfinin sakin (Za'ne) olarak okunabileceğini Sindî'den nakleder.⁵⁹⁴ “امن من” ibâresindeki “الفتان” (el-Fettân) kelimesindeki “ف” harfinin zammeli (el-Füttân) olarak okunabileceğini bu takdirde “فاتن” (Fâtin) kelimesinin çoğulu olacağını söyler. “فاتن” kelimesinin ise imtihan eden, kişiyi fitneye sokan manalarına geldiğini bildirir. “الفتان” (el-Fettân) olarak okunduğunda ise “فاتن” kelimesinin mübalağası olduğunu ve çok fitneci manasına geldiğini nakleder.⁵⁹⁵

2.3.11.2. Dil Bilgisi Açıklamaları

Hatipoğlu hadislerde geçen kelimelerin manalarını verirken genelde kelimelerin köklerine, çoğul olarak nasıl geldiğine, mastar ve ismi tasğîr gibi sarf bilgilerine yer vermektedir. Bu gibi bilgileri şerhin tamamında görmek mümkündür. Mesela: “اذا سجد العبد” ibâresindeki “اراب” (Ârâb) kelimesi ile ilgili “ارب” (Îrb)'in çoğulu olduğunu ve uzuvlar manasına geldiğini söyler.⁵⁹⁶ “موزورات” (Mevzûrât) kelimesi ile ilgili “وزر” (Vizr) kökünden geldiğini, günah manasında olduğunu ve ism-i mef'ûlünün “موزور” (Mevzûr) olduğunu ifade eder.⁵⁹⁷ Bir başka yerde Hatipoğlu “تنقي” (Tüngî) fiili ‘انقي’ (Îngâ)'nın mastarından türemiştir. ‘انقي’ nın kökü olan ‘نقي’ kemik iliği manasına gelir⁵⁹⁸ şeklinde açıklama yapar. Hatipoğlu “تشهد، تبانس، تمسكن” fiilleri muzâri fiillerdir ancak muzâraât harfi olan ‘ت’ tahfif için atılmıştır. Yani fiilin başlarında iki tane ‘ت’ vardır” diye açıklar.⁵⁹⁹ Bu vereceğimiz örnekte ise hadiste geçen kelimelerden lügat manalarının kastedilmediğini söyler. “عقري- حلقى” (Agrâ, Halgâ) kelimeleri ile asıl manaları kastedilmemiştir. ‘Akr’ boğazlama ve yaralama ‘halk’ ise saç sakal tıraşı gibi manalara gelir. Ancak Araplar bu kelimeleri bedduâ yani bir kişi aleyhinde duâ etmek için kullanır” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/79.

⁵⁹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/479.

⁵⁹⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/129.

⁵⁹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/442.

⁵⁹⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/478.

⁵⁹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/98.

⁶⁰⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/355.

Hatipoğlu çok olmamakla beraber eserinde nahiv bilgisine de yer vermektedir. Azil yapmakla ilgili Rasûlulâh'a sorulan bir soruda Allah Rasûlü'nün “لا عليكم ان لا تفعلوا”⁶⁰¹ cümlesindeki “ان لا تفعلوا” kelimesindeki “لا”nın iki şekilde değerlendirileceğini bildirir. “Birincisinde ‘لا’ zâid olur ve mana azil yapmanızda herhangi bir mânevî zarar yoktur. İkincisinde ise iki ayrı cümle olarak kabul edilir ve mana hayır azil yapmamanız üzerinize vaciptir şeklinde olur. Bu durumda ikinci cümle birincisini tekîd eder” şeklinde açıklar.⁶⁰² Hz. Muhammed'in (s.a.v) Hz. Abbâs'a tesbih namazını öğrettiği ve bu namazın on çeşit günaha keffâret olacağını bildirdiği hadiste⁶⁰³ geçen “عشر خصال” (on hasletten kastedilen günahlardır) ibâresinin tamamlanması için başına bir muzâf takdir edileceğini ve “مفكر عشر خصال” şeklinde olacağını, hadiste geçen “ذلك” ism-i işaretinin ise takdir edilen bu kelimeye işaret ettiğini söylemektedir.⁶⁰⁴

Hatipoğlu bazı gramer kâidelerine de kısaca bilgiler vererek değinmektedir. Atıf harfleri olan “و – ثم” harflerinin birer cümle ile kuralını açıklamaktadır. Namazda imam âmin dediği zaman sizde âmin deyiniz hadisinde⁶⁰⁵ geçen “فامنو” (Feemminû) kelimesinde takip manasına gelen ‘ف’ harfi bulunduğundan cemaatte imamın akabinde âmin der” açıklamasını yaparken,⁶⁰⁶ atıf harfi olan “و” için ise “bunda tertip manası yoktur. Dolayısıyla öncesindeki kelime ile sonrasındaki kelime ayrı ayrı düşünülebilir” şeklinde söylemektedir.⁶⁰⁷

Rasûlulâh'ın (s.a.v) “لا و مصرف القلوب” hadisindeki⁶⁰⁸ “لا” harfi için Hatipoğlu “Olumsuzluk harfi olabilir. Bu takdirde ‘hayır’ anlamındadır ya da olumsuzluk manasında olmayıp yemin sözünü kuvvetlendirmek için kullanılmıştır” demektedir.⁶⁰⁹ “ما” harfinin kullanılması ile ilgili de “ما علي احدكم لو اشتري ثوبين ليوم الجمعة سوي ثوب مهنته” hadisinde⁶¹⁰ “olumsuzluk edatı olabilir ve anlam herhangi birinizin iş elbisesinden başka cuma günü için bir elbise almasında hiçbir sakınca yoktur olur. İstifham için olursa da her biriniz iş elbisesinden ayrı cuma günü için bir elbise alırsa?” şeklinde olacağını bildirmektedir.⁶¹¹

⁶⁰¹ İbn Mâce, “Nikâh”, 30 (No: 1926).

⁶⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/372.

⁶⁰³ Ebû Dâvûd, “Kitâbü's-salâh”, 302 (No: 1297).

⁶⁰⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/191.

⁶⁰⁵ İbn Mâce, “Kitâbü ikâmeti's-salâh”, 14 (No: 851).

⁶⁰⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/85.

⁶⁰⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/138-204; 10/71.

⁶⁰⁸ İbn Mâce, “Keffârât”, 1 (No: 2092).

⁶⁰⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/31.

⁶¹⁰ İbn Mâce, “İkâmeti's-salâh”, 83 (No: 1095).

⁶¹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/427.

2.3.11.3. Garîb Kelimelerin Tahlîli

Şerh edebiyatının sistematik bir şekilde ortaya konmasından önce, garîbü'l-hadis türü eserler hadis metinlerinin anlaşılması açısından önem arz etmekteydi. Zira bir metni anlamının yollarından biri de orada kullanılan kelimelerin anlamlarının doğru bir şekilde ortaya konmasıyla mümkün olabilmektedir.

Hatipoğlu da şerhinde hadislerin anlaşılmasına önem vermiş ve bu amaca hizmet etmesinden dolayı da garîb kelimelerin izahını yapmaya gayret göstermiştir. Eserin tamamı göz önüne alındığında büyük bir orana sahip olan bu bölümde pek çok örnek vermek mümkündür. Eser okunmaya başlandığında bu alan hemen dikkati çekmektedir.

Hatipoğlu hadisin izahına geçmezden evvel “hadiste geçen bazı kelimeleri açıklayalım” diye bir başlık atarak metinde geçen kelimelerin anlamlarını alt alta sıralayarak vermektedir.⁶¹² Daha sonra hadisin açıklamasına geçmektedir. Bu kelimeleri verirken yer yer kelimenin köküne ve sarf konularına da girmektedir.⁶¹³ Burada dikkat çeken bir husus da kelimelerin Arapçalarını vermeyip sadece Türkçelerini verdiğinden, kelimenin Türkçe okunuşundan kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kalınmasıdır. Özellikle kelimenin hadisin içerisinde geçmeyen kökünü ve diğer sarf bilgilerini vermişse haliyle iş daha da zorlaşmaktadır.⁶¹⁴ Çok az da olsa bazı yerlerde Arapça’sını verdiği de görülmektedir.⁶¹⁵ Bu kelimeleri açıklarken bazı yerlerde hangi kaynaklarda geçtiğini de söylemektedir.⁶¹⁶ Ancak bunların sayısı çok az bulunmakta ve sadece kitap ismi vererek geçmektedir.

2.3.12. Fıkhî Değerlendirmeler

Haydar Hatipoğlu hadislerden çıkarılacak fıkhî meseleleri ele alırken genelde dört sünnî mezhebin görüşlerini vermeye özen göstermekte çok az yerde Zâhirî mezhebi ve onun iki önemli temsilcisi olan Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve İbn Hazm’ın (ö. 456/1064)

⁶¹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/258.

⁶¹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/205. Hatipoğlu “Hadiste geçen “İstîsâ” mastarı bir kavle göre yapılan vasiyyetin kabul edilmesini istemektir. “Avânin” kelimesi “Aniye” nin çoğuludur” açıklamasını yapar.

⁶¹⁴ Örnekler için bk. Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/159, 180, 447; 7/15, 488; 3/126, 463. Mesela, “الفاع” kelimesini Türkçe “Kaâ” şeklinde yazmış. Çoğulları da “ K1y’, K1y’a, K1y’an ve Akvâ’ ” gelir” demiştir (3/126). “العسر” kelimesini “ösr” şeklinde yazmıştır (8/15).

⁶¹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/219; 7/596. Mesela, “حسب” hasep babalar ve yakınların şerefi demektir” (5/219). “تمثلو” (Temsülû) fiilinin kökü “müsle” bir canlının bir tarafını kesmek suretiyle işkence yapmak” (7/596) şeklinde Arapça’sı ile beraber kelimeyi vermektedir.

⁶¹⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/590, 597. Burada Hatipoğlu: “Kamûs sahibi “sebû” kelimesini bu şekilde tarif etmiştir” der. Yine “Kamûs’un tercümesi Okyanus’ta “vezağa” kelimesi için alaca kelerdir diye bilgi verilmiştir” diye söyler.

görüşlerini de zikretmektedir.⁶¹⁷ Bu görüşleri verirken bazen sadece mezhep ismi zikrederek “Hanefiler böyle der veya Şâfîler şöyle söyler”⁶¹⁸ şeklinde açıklama yaparken, bazen de bu dört mezhebin kurucusu kabul edilen, İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfî ve Ahmed b. Hanbel’den⁶¹⁹ doğrudan nakiller yapmakta, bazı yerlerde de mezhebin ileri gelen müteahhir âlimlerinden “Şevkânî ve İbn Abdilberr (ö. 463/1071) şöyle der”⁶²⁰ şeklinde görüşler bildirerek açıklamalar yapmaktadır. “Âlimler şöyle der”⁶²¹ şeklinde genel bir ifade kullandığı yerler de mevcuttur. Genelde mezheplerin görüşlerini bildirdikten sonra (birkaç yer hariç) herhangi bir mezhebin tarafını tutmamaktadır. Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi (207’ nolu dipnota bk.) genelde klasik kaynaklardan nakil yaptığından her konuda olduğu gibi fikhî konularda da kendi görüşlerini beyan ettiği yerler yok denecek kadar azdır.

Müellif yaptığı nakillerden sonra çok az yerde nakil yaptığı kitabın müellifinin hangi görüşü aldığını bildirir. Belki de bunu söylemesi kendisinin de o görüşe katıldığı anlamına gelebilir. Bunlardan birinde *el-Menhel* yazarının uykunun abdesti bozup bozmayacağına dair verdiği bilgilerden sonra yazarın “makatı yere yerleştirerek uyuyan bir kimsenin abdestinin bozulmayacağını tercih ettiğini” söyler.⁶²² Nitekim Hanefî mezhebinde de fetvâya esas olan görüş bu şekildedir. Çünkü böyle bir kimse kendisinden herhangi bir şey çıkmayacağından emin olur. Yine bir şeye yaslanarak uyuyan bir kimsenin yaslandığı şey çekildiğinde uyuyan kimse düşecek olur ve kalçası da yerden kalkarsa abdesti bozulur. Aksi takdirde kalçası yerden kalkmadan hemen uyanırsa abdesti bozulmaz. Şâfî mezhebinde de durum aynıdır.⁶²³

Kadınların cenazeye katılmaları ile ilgili bâbta âlimlerin açıklamalarını verdikten sonra Hatipoğlu “Fıkıhçıların görüşleri; süslenmeyen, yüksek sesle ağlamayan ve İslâmî ölçülere göre örtünen kadınlar hakkındadır. Böyle olmayan kadınların ise cenazeyi takip

⁶¹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/15, 52; 3/177; 4/459; 8/466.

⁶¹⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/500; 2/282; 6/177; 9/55.

⁶¹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/277, 400; 2/45, 52.

⁶²⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/241, 277; 8/323.

⁶²¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/118, 537; 10/564, 324.

⁶²² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/106; 6/366; 8/58. Sekizinci ciltteki bölümde ise Hafız İbn Hacer’in hangi görüşü tercih ettiğini bildirir.

⁶²³ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme es-Serahsî, *Kitâbü’l-Mebsûd* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1409), 1/78-80; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî şerhu el-mu’tesaru’z-zarûrî* (İstanbul: Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1442), 28; Ebü’l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali eş-Şürünbülâlî, *Merâkı’l-felâh şerhu Nûrû’l-îzâh* (İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2019), 112; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmiyye ve edilletühü* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1985), 1/271.

etmeleri âlimlerin ittifakıyla haramdır. Bugünkü kadınların ekserisi böyledir” der ve cenazeyi takip etmelerinin uygun olmadığını belirtir.⁶²⁴

Fâizle ilgili Peygamberimiz’in (s.a.v) “*İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, onlardan fâiz yemeyen hiç kimse kalmayacak. Öyle ki, fâiz yemeyene de fâizin tozu isabet edecek*”⁶²⁵ hadisinin izahında “alışverişine fâiz karışan insanlar pek çok olduğu için onların davetlerine katılanlar fâiz tozuna maruz kalacaklardır. Hatta daha da ileri gidecek olursak yaptığımız her işte fâiz tozunun bulunduğunu söylemenin mübalağa olmayacağını” bildirmektedir.⁶²⁶ Aşağıda kendi görüşleri başlığı altında bilgi verileceğinden bu kadar örnekle yetiniyoruz.

Hatipoğlu, hadisleri izah ederken okuyucuyu sıkacağı düşüncesi ile mezhepler arası tartışmalara ve mezheplerin hüküm istinbat ederken kullanmış oldukları delillere çok az yer vermektedir. Bu durumu kendisi de ifade etmektedir.⁶²⁷ Bundan dolayı şârih, eserin birçok yerinde, “Konu uzun süreceğinden dolayı anlatılmasına gerek olmadığı kanısındayım, daha geniş bilgi almak isteyenler fıkıh kitaplarına ve hadis şerhlerine baksınlar/başvursunlar, bu konu ile ilgili hükümler ve şartlar uzun izahat gerektirdiğinden isteyenler fıkıh kitaplarına baksınlar, bu konuyu detaylarıyla izah etmek müsait yer ve zaman ister, nikahta yapılacak olanları toplum bildiğinden buraya aktarmaya hâcet görmedim, konunun uzamaması için delilleri zikretmekten vazgeçtim” gibi ifadeler kullanmaktadır.⁶²⁸ Buna örnek olarak, “abdeste besmele çekmek gerekir mi,⁶²⁹ elbiseye bulaşan meni hakkında,⁶³⁰ namazda fâtiha okumanın hükmü,⁶³¹ iftitah tekbiri ile rükûya giderken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırma,⁶³² kadına dokunmanın abdesti bozup bozmayacağı⁶³³ gibi konular zikredilebilir. Bazı yerlerde ise nakil yaptığı yerde delillerin olduğunu belirtmek için “*el-Menhel* yazarı iki grubun delillerini ayrıntılı olarak beyan ettikten sonra şöyle der” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁶³⁴ Hatipoğlu özellikle hüküm beyan eden hadislerin izahında, şerhin uzamaması için bu şekilde ifadeler

⁶²⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/441.

⁶²⁵ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 3 (No: 3331).

⁶²⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/307.

⁶²⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/166. Hatipoğlu, “Âlimlerin değişik görüşleri ve karşılıklı müdafaa ve itirazları bu izahta beyan edilmekte ise de okuyucuyu sıkacağı endişesi ile o malûmatı buraya almaktan sarf-ı nazar ettik. İstekliler oraya (*el-Menhel*) müracaat edebilirler” şeklinde not düşmektedir.

⁶²⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/108, 112, 180, 320, 336; 3/124, 301, 403; 5/24, 264, 278.

⁶²⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/14-17.

⁶³⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/193.

⁶³¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/55, 58.

⁶³² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/94, 100.

⁶³³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/133, 138.

⁶³⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/65; 3/403, 517, 537.

kullanırken, Rasulullah'ın (s.a.v) minberinin yapımı ve minberden önce yaslandığı hurma kütüğünün feryâd etmesi hadisine⁶³⁵ ise üç sayfalık bir açıklama ayırmaktadır.⁶³⁶

Eserin bazı bölümlerindeki konulara ise uzun izahlar getirmektedir. Mesela, zekatla ilgili bölümde zekata tâbi mallar ve onların ölçülerini açıklarken dirhem, dinar, kırat, miskâl, rıtlı, sâ, vesk, okiyye, müd gibi en eski ölçü birimlerinin şu anki karşılığını vererek uzunca bir izah yapar. Yine hayvanlardaki nisâb miktarları ile ilgili, hayvanların yaşlarına göre tek tek hangi isimlerle adlandırıldıklarını detaylı bir şekilde anlatır.⁶³⁷ Nikah bölümünde ise evlenmek maksadı ile çiftlerin birbirine bakması, kızın velisinin izni, mehir ve evlenecek kızdaki izin isteme gibi konuların açıklamalarını uzun yapmaktadır.⁶³⁸

Hatipoğlu fikhî yorumlarda genelde o konunun sadece fikhî açıdan açıklamasını yapmakta konunun hikmetlerine ve önemine pek girmemektedir. Miras hukuku ile ilgili sadece kişilerin ne kadar alması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bunun dışında bugünkü tartışma konularından biri olan kadının bir erkeğin iki hisse almasının hikmetlerine hiç değinmemektedir.⁶³⁹ Bu şekildeki uygulamalara cihad, savaş hukuku ve had uygulamaları da örnek olarak verilebilir.⁶⁴⁰

Hatipoğlu'nun kaynak kullanımında dakik olmadığını yukarıda söylemiştik. Bazı bölümlerde özellikle de Kitâbü'n-nikâh⁶⁴¹ ve Kitâbü't-talâk'ta⁶⁴² neredeyse hiç kaynak zikretmemektedir. Sadece mezheplerin görüşlerine yer verip geçmekte, nerden aldığı bilinmemektedir. Teheccüd namazının hükmü,⁶⁴³ sünnet olma hakkında Nevevî'den nakil yaparken araya Hanefilerin görüşlerini parantez içinde vermesi,⁶⁴⁴ mezheplere göre kadının aybaşı âdeti ve müstehâza durumu,⁶⁴⁵ namazlardan sonra yapılacak zikirler, namaz kılanın önünden geçme, cemaatle namazda imamın hatasını uyarma, kunut hakkındaki görüşler, sehiv secdesi hakkındaki görüşler örnek olarak zikredilebilir.⁶⁴⁶ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁶³⁵ İbn Mâce, "İkâmeti's-salah", 199 (No: 1417).

⁶³⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/236, 239.

⁶³⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/71, 164.

⁶³⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/234-236, 272-280, 292-302, 254-267.

⁶³⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/405, 462.

⁶⁴⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/125, 578.

⁶⁴¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/189, 519.

⁶⁴² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/521, 648.

⁶⁴³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/468.

⁶⁴⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/477-479.

⁶⁴⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/206, 330.

⁶⁴⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/206, 229, 341, 537, 597.

Hac bölümünde de bunu sıklıkla görmekteyiz.⁶⁴⁷ Özellikle kaynak kullanmadığı yerlerdeki bilgileri, eserin genelinde en çok kullandığı *el-Menhel*, *Tuhfetü'l-ahvezî* ve *el-Minhâc* gibi kaynaklardan aldığını söyleyebiliriz.

Güncel meseleler ile ilgili konular ile kendi görüşleri aşağıda bir başlık altında değerlendirileceğinden burada ele alınmamıştır.

2.3.12.1. Fıkıh Usûlü ve Fürûu'na Dair Bilgiler

Hatipoğlu'nun fıkıh usûlüne dair vermiş olduğu bilgiler çok az sayıda olup eserin içerisinde birkaç yerde bulunmaktadır. Bunlar da birkaç cümleyi geçmemekte, detaya girmemektedir. Bunlar arasında en fazla üzerinde durduğu konular ictehad ve müctehid kavramlarıdır. Her devirde müctehidin olabileceğini çünkü mukallide âlim denmeyeceğini, İmam Süyûtî'den nakil yaparak Sindî'nin hâşiyesini kaynak vermektedir. Cumhuriyet ise bu konuda bazı devirlerde müctehidsiz kalılabileceğini söylediğini ve delil olarak da ilmin kalkacağı ve âlimlerin tükeneyeceğine dair rivâyet edilen hadisi⁶⁴⁸ naklettiklerini ifade etmektedir. Bu bilgide ise *Sahih-i Buhârî* şârihi Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî*'sini kaynak göstermektedir.⁶⁴⁹ Kastallânî ayrıca "Allah'ın ilmi katına kaldırmakla veya onu göğüslerden silmekle de yok edebileceğini" ifade etmektedir. Ancak Hatipoğlu bu bilgiyi zikretmemektedir.⁶⁵⁰ Bir başka yerde ise "müctehid kime denir?, kimler ictehad yapabilir, müctehidin doğruya isabet etmesi ve etmemesi noktasında alacağı sevap ve niçin isabet etmese de sevap alacağı" konularına değinmekte ve bu bilgileri *Avnü'l-ma'bûd*'dan aldığını belirtmektedir.⁶⁵¹

Re'y ve kıyasla ilgili Hatipoğlu; kitap, sünnet ve icma'ya dayanmayan re'yin şahsi arzuya dayandığını söylemektedir. Aynı şekilde kıyasın da bu üç temele dayanması gerektiğini ifade ettikten sonra konuyu biraz daha detaylandırarak iki sayfalık bir açıklama yapar. Bu bilgileri de Kastallânî'den aldığını bildirmektedir.⁶⁵² Hatipoğlu İslâm bilgi kaynakları olarak kitap, sünnet, icma' ve kıyası kabul etmesinin yanında daha çok tasavvuf ehlinin bilgi kaynağı olarak kullandığı ilham, keşf ve rüya gibi bilgi kaynaklarına da değer

⁶⁴⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/40, 448.

⁶⁴⁸ Buhârî, "İlim", 34 (No: 100)

⁶⁴⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/17, 20.

⁶⁵⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi sahihi'l-Buhârî* (Mısır: Tab'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1323), 1/196, 197.

⁶⁵¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/370, 373; 7/601.

⁶⁵² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/80-81.

vermektedir. Nitekim kürtaj ile ilgili vermiş olduğu bir fetvasını gördüğü bir rüya üzerine değiştirdiğini bizzat kendisi anlatmaktadır.⁶⁵³

Bid'atle ilgili bölümde ise "İslâm'ın esaslarına aykırı düşen söz, fiil ve hareketlerdir" şeklinde bu kavramı açıkladıktan sonra her bid'atin kötü olmadığını ancak çoğunun dalâlet olduğunu söyler ve bid'at çeşitleri sayar. Bu bilgileri de Nevevî'den nakletmektedir.⁶⁵⁴ Farz, vâcib, sünnet (sünnet-i hüddâ/sünneti zevâid), nâfile, istishâb terimlerini İbn Abidîn'den (ö. 1252/1836) nakil yaparak açıklamaktadır.⁶⁵⁵ Kur'an'daki neshin üç çeşit olduğunu maddeler halinde birkaç cümle ve örnekle bahsetmektedir.⁶⁵⁶

Kıblenin değişmesi hadisini⁶⁵⁷ açıklarken burada sünnetin Kur'ân'ı nesh edip etmeyeceğine dair konuya girer ve bir iki cümle ile Nevevî'den nakil yaparak bunu açıklar.⁶⁵⁸ Bir kadınla onun halasını veya teyzesini aynı nikah altında bulundurulmasını yasaklayan hadisin şerhinde Hatipoğlu, "Kur'ân'da evlenilmesi haram kılınanlar sayılırken sadece iki kız kardeşi aynı nikah altına bulundurmanın haram olduğu bildirilmekte⁶⁵⁹ halbuki aynı nikah altında bir kızın halası ve teyzesiyle de bulunamayacağına⁶⁶⁰ dair rivâyet edilen hadisin bu hükmü hususileştirdiğini" söylemektedir. Yine ölü hayvanın derisinin tabaklanmakla temizleneceğine dair rivâyet edilen hadiste⁶⁶¹ ise "Kur'ân'da yenilmesi haram olanlar içerisinde ölü hayvanın haram kılındığı⁶⁶² zikredilmekte ve bu yasaklama ölü hayvanın her şeyini içine almaktadır. Dolayısıyla burada da hadis bunu hususileştirmektedir" açıklamasını yapmaktadır.⁶⁶³ Bir yerde de Hz. Muhammed'in (s.a.v) Kur'ân'ın dışında helal ya da haram hükmünü koyabileceğinden bahsetmektedir. Bunu da Sindî'nin *Hâşiye*'si ve Şevkânî'nin *Neylû'l-evtâr*'ından almaktadır.⁶⁶⁴ Hatipoğlu *el-Menhel*'den yapmış olduğu bir nakilde ezanı duyan bir kimsenin müezzinin sözlerini tekrarlaması gerektiğini bildiren hadisin⁶⁶⁵ izahında "usul alimlerinin umûmi ve husûsi delillerin arasını bulmak mümkün olduğu zaman hepsini işletmek gerekir. Dolayısıyla da ezanı işiten kişi "حي علي" kelimelerini tekrarladıktan sonra "لا

⁶⁵³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/378.

⁶⁵⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/70-71, 370.

⁶⁵⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/155, 616-618.

⁶⁵⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/408-415.

⁶⁵⁷ İbn Mâce, "İkâmeti's-salah", 56 (No: 1010).

⁶⁵⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/313.

⁶⁵⁹ En-Nisa 4/23.

⁶⁶⁰ Buhârî, "Nikâh", 28 (No: 5108, 5109, 5110); Müslim, "Nikâh", 4 (No: 3436, 3437, 3440).

⁶⁶¹ Ebû Dâvûd, "Libâs", 41 (No: 4124).

⁶⁶² El-Mâide 5/3.

⁶⁶³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/382; 9/390.

⁶⁶⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/120-121.

⁶⁶⁵ İbn Mâce, "Ezân", 4 (No: 720)

”حول“ sözünü söylemesinde sakınca yoktur. İkisini bir arada kullanmış olur” sözlerini aktarmaktadır.⁶⁶⁶ Bu konu ile ilgili Allah Rasûlü’nden gelen iki farklı hadis bulunmaktadır. Ezanı işiten birinin müezzinin sözlerini aynen tekrar etmesi gerektiğini bildiren hadiste Rasûlullâh herhangi bir kayıt getirmeden mutlak bir tavsiyede bulunmaktadır.⁶⁶⁷ *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da rivâyet edilen hadiste ise detaylı bir şekilde anlatmakta ve “حي علي” sözlerinden sonra “لا حول” söylenmesi gerektiğini bildirmektedir.⁶⁶⁸ *Sahîh-i Buhârî*’de ise sadece ilgili yerin rivâyeti vardır.⁶⁶⁹ Dolayısıyla da *el-Menhel* yazarının böyle bir çıkarımda bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.3.13. Kelâmî Değerlendirmeler

İbn Mâce *Sünen*’ine bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimede iman, sünnete ittibâ’, bid’at, kader, kıyâmet ile ilgili hadisler ele aldığından, şerhte en çok kelâmî konuların yer aldığı bölüm birinci cilttir. Daha sonra ise fiten bölümündeki hadislerin bulunduğu onuncu ciltte kelâmî yorumlara yer verilmektedir. Diğer ciltlerde ise bu konu ile alakalı birkaç yorum bulunmaktadır. Hatipoğlu bu konulara değinirken herhangi bir tartışma, delillendirme ve detaya girmemektedir. Sadece nakilleri aktarmakta ve bâtil mezheplerin görüşlerinin yanlış olduğunu söylemekle yetinmektedir.

Hatipoğlu’nun Ehl-i Sünnet diye nitelendirdiği mezhepler; îtikâdî mezhepler olan Matürîdî ve Eş’arî ile fikhî mezhepler olan Hanefî, Şâfi, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleridir. Bunların dışındakileri ise bid’at ehli ve bâtil mezhepler olarak zikreder.⁶⁷⁰ Kelâmî konuları açıklarken bu bâtil mezheplerin birtakım görüşlerini de söyler. Ancak bunlar bilinen şeyler olduğundan ayrı bir başlık altında buraya almadık.⁶⁷¹

Kelâmî konularla ilgili bölümü birkaç başlık altında değerlendireceğiz. Bunların içerisinde bugün de tartışma konusu olan örneklere yer vermeye çalışacağız.

2.3.13.1. İman ile İlgili Konular

Hatipoğlu Cibrîl hadisinde⁶⁷² iman ve İslâm konularını işlemektedir. Burada imanın sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra imanla ilgili, ‘kalp ile tasdik etmek yeterli mi

⁶⁶⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/517.

⁶⁶⁷ Buhârî, “Ezân”, 7 (No: 611); Müslim, “Salât”, 41 (No: 208); Ebû Dâvûd, “Salât”, 36 (No: 522).

⁶⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 36 (No: 527).

⁶⁶⁹ Buhârî, “Ezân”, 7 (No: 613).

⁶⁷⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/211.

⁶⁷¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/94, 292-308; 10/211-213.

⁶⁷² İbn Mâce, “İman”, 6 (No: 63).

yoksa dil ile de ikrar şartı var mı' konusuna değinmektedir. Bu konu ile ilgili iki tarafın da delillerini verdikten sonra kendisi herhangi bir görüş beyan etmemektedir. Sonra da imanın esaslarından kısaca bahsetmektedir. İmanın makbul olmasının üç tane şartını sayarak iman bölümünü bitirmektedir. Daha sonra İslâm konusuna geçmektedir. Burada Dâvûd-i Karsî'den (ö. 1169/1756) nakil yaparak onun "İslâm'ın şartı beştir sözü yanlıştır. Bu söz insanların dini sorumluluklara sıkı bir şekilde bağlanması için kullanılmıştır. Bunların şart değil, bu dinin alâmetleri ve büyük semereleridir" dediğini aktarmaktadır. Bu aktarmış olduğu söze kendisi şu cümlelerle açıklık getirmektedir: "Eğer bunlar hakiki manada şart olsaydı bunlardan birini yapmayan kişinin kafir olması gerekirdi. Halbuki bunlara iman edip de yapmayan kişi dinden çıkmamakta sadece günahkâr olmaktadır."⁶⁷³ Hatipoğlu şu bilgileri de vermektedir: "Ehl-i Sünnet âlimleri, ibadetlerin mutlak olarak imanın bir parçası olmadığı görüşündedirler. Onlara göre ameller ancak kâmil bir imanın parçasıdır."⁶⁷⁴ Dolayısıyla şârih Ehl-i Sünnet'in iman-amel ilişkisine dair yaklaşımlarını benimsediğini ve aynı görüşte olduğunu bizlere göstermektedir. Hatipoğlu burada her ne kadar Ehl-i Sünnet'in görüşünün bu şekilde olduğunu ifade etmiş olsa da Ehl-i Sünnet âlimleri içerisinde bazıları ve özellikle Ashâbü'l-Hadis'in çoğunluğu 'iman amelin bir parçasıdır' görüşündedirler. İmam Malik, İmam Şâfi ve Ahmed b. Hanbel ameli imandan bir cüz kabul etmektedirler. Ancak bunlar ameli olmayan bir kimsenin kafir olacağını da düşünmezler. Çünkü ameller imanın asli rüknü değil ferî bir rüknüdür.⁶⁷⁵

İmanın artması ve eksilmesine dair gelen hadislerin⁶⁷⁶ izahında ise, bu konu hakkında âlimlerin görüşlerini nakleder. Buhârî'nin artar ve eksilir görüşünde olduğunu göstermek için de onun getirmiş olduğu delillerden birkaçını zikreder. Sonrasında "Mâtürîdî mezhebi tasdik edilen bir şeyin kesin bir inançtan ibaret olduğunu dolayısıyla da noksanlık kabul etmeyeceğini bildirmektedir. Bunlar imanın aslı olan tasdiki kastetmişlerdir. Bunun yanında İmam Nevevî tasdik de artma kabul edebileceğini söyler. Şafii âlimlerinden İsmâil b. Muhammed et-Teymî el-İsfehânî (ö. 535/1141) imanı sırf tasdikten ibaret alırsak bu artma ve eksilme kabul etmez. Fakat imanı kalbin tasdiki ve organların ameli olarak alırsak o zaman böyle bir şeyin mümkün olduğu açıktır" sözlerine yer verir. Hatipoğlu burada birkaç nakil

⁶⁷³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/99, 105.

⁶⁷⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/113.

⁶⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Amel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1991), 3/13-16; Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2000), 22/212-214.

⁶⁷⁶ İbn Mâce, "Mukaddime", 9 (No: 74-75).

daha yapmakta fakat herhangi bir yorum yapmadan konuyu bitirmektedir.⁶⁷⁷ Hatipoğlu'nun burada artar ve eksilir diyen âlimlerin görüşlerine daha fazla yer vermesi onun da bu düşüncede olduğunu akla getirmektedir.

2.3.13.2. Kader ile İlgili Konular

Hatiboğlu, kader bâbının girişinde kader ve kazanın sözlük ve terim anlamlarını vermektedir. Bu konunun mahiyeti tam olarak bilinemediğinden Müslümanların buna iman etmeleri istendiğini bu konunun derinliklerine inilmesinin yasaklandığını belirtmektedir. Bu meselenin üzerinde gereğinden fazla durulması neticesinde Kaderiyye ve Cebriyye gibi bâtil mezheplerin ortaya çıktığını söylemektedir. Sonra bu iki mezhebin bu konudaki yanlış görüşlerinden bahsetmektedir.⁶⁷⁸ Kişinin cennetlik veya cehennemlik olması belli ise kulun iradesi ne olacak gibi bir soruyu kendisi sorar ve şöyle cevap verir: “Ezeli takdir kulun iradesini engellemez. Çünkü bu Allah'ın ilim ve iradesinin eseridir. Allah, insanın dünyada kendi iradesi ile iman ve küfrü seçmekte olacağını ezeli ilmi ile bildiği için böyle irade etmiştir. İlim, vasfi bilinen şeyi baskı altında tutmaz. Sadece onun mahiyet ve durumunu aydınlığa çıkarır” demektedir ve birkaç örnek vererek bunu açıklamaktadır.⁶⁷⁹ Bu tartışmaların hadislerde de görüldüğünü ve Hz. Peygamber döneminde başladığını ancak O'nu (s.a.v) üzdüğünü ve faydasız bir iş olduğunu söylemektedir.⁶⁸⁰ Kaza ve kader bilgisinin ilâhî bir sır olduğu ve bu konuda dikkatli olunması gerektiği düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kader ile ilgili Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne*'sinden “Kadere iman farzdır. Her türlü amel ve fiiller Allah'ın hüküm ve takdiri, dilemesi ve iradesiyledir. Ancak Allah iman ve itâata rıza gösterirken, küfür ve günaha rızası yoktur. Kader meselesi ilâhî bir sırdır. Bu itibarla bu gibi konulara dalmak ve sırrı akıl yoluyla çözmeye çalışmak câiz değildir” ifadelerini nakletmektedir.⁶⁸¹ Eser hakkında kapsayıcı bilgi verirken kaynak kullanımındaki sıkıntıdan bahsetmiş ve birçok yerde kendi cümleleri mi yoksa bir yerden alıntı mı yaptığı hususunun araştırmaya muhtaç olduğunu söylemiştik. Bir önceki paragrafta “Müslümanların buna iman etmeleri ve bu konunun derinliklerine inmemelerini”

⁶⁷⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/125.

⁶⁷⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/127-129.

⁶⁷⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/137-139.

⁶⁸⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/151.

⁶⁸¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/302.

Hatipoğlu'nun sözleri olarak aktarmıştık. Ancak burada aynı cümlelerin Begavî'nin olduğunu görmekteyiz.⁶⁸²

2.3.13.3. Âhiretle İlgili Konular

Âhiretteki olaylar ve bunlarla ilgili konuların duyu organları ile algılanmaması, insanların zihinlerinde bu türden olaylara kuşkulu bakmalarına yol açabilmektedir. Bu gibi bilgiler âyet ve hadislerde mevcut olup Müslümanların buna iman etmesi istenmektedir. Zaten Bakara Sûresi'nin ilk âyetlerinde mü'minlerin vasıfları sayılırken “*Onlar ki ğayba inanırlar*” ve “*Âhirete de kesin olarak inanırlar*”⁶⁸³ şeklinde iki âyet bizi karşılamaktadır. Bu konularla ilgili tartışmalar İslâm'ın daha ilk dönemlerinde başlamış ve birçok kimsenin ayağının kaymasına farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur.

Hatipoğlu ru'yetullâh meselesi hakkında, Ehl-i Sünnet âlimlerinin âhirette Müslümanların Allah'ı göreceği konusunda ittifak ettiğini fakat Mu'tezile, Cehmiyye ve Hâricîlerin ise bunun olmayacağı görüşünde olduklarını haber vermektedir. Şârih burada konu ile ilgili hadislerin mâ'nen mütevâtir derecesinde olduğunu bildirmekte ve “Ehl-i Sünnet âlimlerinin karşı gruba verdiği cevaplar ve deliller uzun süreceğinden buraya almayı uygun görmedim” diyerek konuyu bitirmektedir.⁶⁸⁴

Şehitlerin ruhlarının kıyâmet kopmasına kadar ki durumlarını bildiren hadisin⁶⁸⁵ izahında Hatipoğlu, Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve Nevevî'den nakiller yaparak cennetin şu an mevcut olduğunu söylediklerini bildirir. Ehl-i Sünnet'in bu görüşte olduğunu bid'ad fırkalarının ise kıyâmet koştuktan sonra yaratılacağı görüşünde olduklarını ve bunu kabul etmediklerini söyler.⁶⁸⁶ Cehennemden dolayı Rabbine şikâyet etmesi hadisinin⁶⁸⁷ izahında birtakım nakiller yaptıktan sonra, bu hadisin cehennemden halen mevcut olduğuna delâlet ettiğini ve bâtil mezheplerin görüşünü reddettiğini ifade eder.⁶⁸⁸

Kabir azabı ile ilgili ise Ehl-i Sünnet'e göre bunun hak olduğunu bu konuda gelen çeşitli rivâyetlerin bunun delili olduğunu bildirdikten sonra “*Onlar sabah akşam ateşe*

⁶⁸² Ebû Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb Arnaûd (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1403), 1/142-144.

⁶⁸³ el-Bakara 2/3-4.

⁶⁸⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/310-311.

⁶⁸⁵ Müslim, “İmâre”, 33 (No: 4885).

⁶⁸⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/525.

⁶⁸⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 38 (No: 4319).

⁶⁸⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/626.

sunulurlar. Kiyâmet günü de “Firavun’un adamlarını azabın en çetinine sokunuz”⁶⁸⁹ âyetini delil olarak getirir. Daha sonra ise bunun nasıl mümkün olacağını Nevevî’den nakil yaparak verir.⁶⁹⁰

Şefaât konusu ile ilgili Nevevî’den nakil yaparak Ehl-i Sünnet’e göre şefaatin aklen mümkün ve dinen sabit olduğunu bildirmekte ve şu âyeti delil olarak getirmektedir: “*O gün Rahman’ın izin verdiklerinden başka hiçbir kimseye şefaât fayda vermez.*”⁶⁹¹ Bu gibi âyetlerin çok olduğunu ve tevâtür sınırına ulaşan rivâyetlerin, âhirette şefaatin hak olduğuna dair bizlere bilgi verdiğini ifade etmektedir. Sapık mezheplerin ise şefaati inkar ettiğini ve günahkar olarak ölen mü’minin ebedi cehennemde kalacağını savunduklarını haber vermektedir. Sapık diye nitelendirdiği grupların delil olarak zikrettikleri iki tane âyeti burada nakletmektedir; “*Onlara şefaâtçilerin şefaâtleri fayda vermeyecek*”⁶⁹² ve “*Zâlimler için ne bir dost var ne de sözü dinlenen bir şefaâtçi var.*”⁶⁹³ Hatipoğlu “Oysa bunlar kafirler hakkında olup ikinci âyetteki zulümden kastedilen ise küfürdür” şeklinde açıklama yapmaktadır. Burada az da olsa deliller getirmektedir.⁶⁹⁴

Şârih, 73 fırka hadisinde⁶⁹⁵ iki sayfalık bir izah yapar. Burada kurtuluşa eren fırkanın Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat olduğunu söyler. Diğer fırkaların ise bâtil mezhepler olduğunu nakleder. Bâtil mezheplerin ise yanlış görüşlerinin neler olduğunu aktarır. Bunları da *Tuhfe*⁶⁹⁶ adlı eserden nakil yaparak bildirir. Devamında Hatipoğlu, “Zerre miktarı imanı olan her Müslüman netice itibariyle cennetlidir. Yani bid’atleri benimsemiş olsa bile günahlarının cezasını çektikten sonra veya ilâhî bir mağfiret ile cennetlik olabilir. Diğer taraftan Ehl-i Sünnet mezhebine mensup bir kimse işlediği bir günahattan dolayı cehennemde ta’zib edilebilir ve azabını çektikten sonra cennetlik olur. Halbuki hadisler bir fırkanın cennetlik diğerlerinin cehennemlik olduğuna delâlet eder. Bu nasıl izah edilir?” şeklinde bir soru sorar ve “Bu soruya değişik şekillerde cevap verilmiştir. Bir fırka taşıdığı itikad nedeniyle azaba müstehak olmayıp bu bakımdan cennetlidir. Diğerleri ise taşıdıkları bâtil itikattan dolayı cehennem azabına müstehak olur. Diğer bir yoruma göre ise Ehl-i Sünnet mensuplarının çoğunluğu hak

⁶⁸⁹ el-Mü’min 40/46.

⁶⁹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/560.

⁶⁹¹ et-Tâhâ 20/109.

⁶⁹² el-Müddessir 74/48

⁶⁹³ el-Mü’min 40/18

⁶⁹⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/610-611.

⁶⁹⁵ İbn Mâce, “Fiten”, 17 (No: 3992)

⁶⁹⁶ Ebu’l-Ulâ Muhammed Mubârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezi bi şerhi câmi’i’t-Tirmizî* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 7/398-400.

yolda olmakla cennete liyâkat kazanır. Diğer fırkalara mensup insanların çoğunluğu yanlış yolda olmakla cehenneme müstehak olurlar” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁶⁹⁷

2.3.13.4. Allah’a İzâfe Edilen El, Yüz, Konuşma, Parmak Gibi İfadeler

Hatipoğlu, Allah’a izâfe edilen bu gibi ifadeler için iki görüş bildirir: “İlk grup hiçbir te’vîle girmez, ‘keyfiyetini bilemeyiz ve bu şekilde inanırız’ derler. Bunlara ‘tefviz ehli’ denmiştir. Diğer grup ise bunu orada geçen duruma göre te’vîl ederler. Ancak bu gruptakiler öyle kuralsız bir te’vîli câiz görmezler” şeklinde açıklar. Daha sonra “bu ifadelerin keyfiyetinin bilinmemesi maksadın anlaşılmasını gölgelemez” diyerek konuyu bitirir.⁶⁹⁸ Hatipoğlu şerhte bu ifadelerin geçtiği yerlerde açıklamasını yaptığını oraya mürâaat edilmesini söyler. Şârih, “Allah’ın zâtı bu gibi şeyleri ona izâfe etmekten uzaktır. Bunlar o anki kullanıldıkları duruma göre te’vîl edilirler. Biz bu gibi ifadeleri olduğu gibi kabul ederiz. Ya da âlimlerin yorumlamalarına bakarız” şeklinde kendi düşüncesini de ifade eder.⁶⁹⁹

2.3.13.5. Kıyâmet Alâmetleri ile İlgili Konular

Konuya ilişkin hadislerin bulunduğu bölüm “fiten ve melâhim” olarak adlandırılmaktadır. Hz. Muhammed’in (s.a.v) vefatından sonra meydana gelmiş ve gelecek olan fitneler ile ilgili hadisler bu bölümde işlenmektedir. Gelecekte meydana gelecek sosyal kargaşa, savaş gibi durumlar ve kıyâmet alâmetlerine dair rivâyetlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden bir kavramdır.⁷⁰⁰ İbn Mâce “melâhim ve eşrâti’s sâ’a” terimlerini fiten ana başlığının alt başlıkları olarak almaktadır.⁷⁰¹

Hatiboğlu, kıyâmetin büyük alâmetleri ile ilgili; Ye’cûc ve Me’cûc hakkında, âyetlerde ve hadislerde açık bir şekilde bilgi olmadığını, tefsir ve hadis kitaplarında çeşitli yorumların bulunduğunu bildirmektedir. Bu konu çok yer alacağından buraya almaya gerek duymadığını söylemektedir.⁷⁰² Dâbbetü’l-Arz ile ilgili Fahreddîn er-Râzî’nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu’l-ğayb*⁷⁰³ adlı tefsirinden nakil yaparak (şeklinin nasıl olduğu ve nereden çıkacağına dair) bilgi vermektedir.⁷⁰⁴ Deccâl ile ilgili hadisler biraz daha fazla ve detaylı olduğundan onun ile ilgili bilgilere daha fazla yer vermektedir. Bu bilgileri de çeşitli şerhlerden nakiller

⁶⁹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/211-213.

⁶⁹⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/339, 340.

⁶⁹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/346, 355.

⁷⁰⁰ İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1996), 13/149-153.

⁷⁰¹ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, 2/1341-1369.

⁷⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/162, 163.

⁷⁰³ Ebû Abdullah Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1401), 24/217-219.

⁷⁰⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/308.

yaparak aktarmaktadır.⁷⁰⁵ Mehdî hakkındaki hadislerin sadece tercümelerini vermekle yetinmekte Nüzûl-i İsa meselesi ile ilgili de detaya girmekten kaçınmaktadır. Kâdî İyâz, İbn Hacer ve Şevkânî'nin bu konu ile ilgili hadislerin tevâtür derecesine ulaştığını söylediklerini haber vermektedir.⁷⁰⁶ Bu konular dün olduğu kadar bugün de insanların kafalarını meşgul etmekte ve tartışma konusu olmaktadır. Dolayısıyla genelde avam dediğimiz halk kesimini dini konularda aydınlatmak için kaleme alındığını söyleyebileceğimiz⁷⁰⁷ böyle bir eserde, halkın kafasını meşgul eden bu tür konuların biraz daha detaylandırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Hatipoğlu her konuda olduğu gibi kelâmî konularda da Ehl-i Sünnet çizgisini takip etmektedir.

2.3.14. Güncel Meselelere Değinme

Şerhler, yazıldığı dönemdeki meseleler hakkında hadislerden nasıl istifade edileceği, bu olaylar karşısında hadisleri nasıl anlamamız gerektiği ve benzer olaylarla ilgili geleneğimizde âlimlerimizin nasıl bir yol izlediklerini görmemiz açısından önemlidir. Bu şerhte de bazı konularda güncel meselelere az da olsa temas edilmektedir.

Hatipoğlu, Kitâbü'n-nikâh'da azil bâbında doğum kontrolü bahsine girmekte ve “Ülkemizde doğum kontrolü adı altında birçok yavrucak pervasızca katledilmektedir. Bazı mazeretlerden dolayı doğum kontrolünün sakıncası yoktur. Bu mazeretler ortaya çıktığında kadının gebe kalmaması için kocasının muvâfakatı ile ön tedbir alması câizdir” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁷⁰⁸ Burada hangi şartlar dahilinde ceninin hayatına son verileceği noktasında sadece bir madde zikretmekte önceki âlimlerin görüşlerinden de birkaçını nakletmektedir. Sonrasında da Hatipoğlu “Bu konu çok geniş olduğundan fıkıh kitaplarına mürâcaat edilmelidir” demektedir. Günümüzde önem arz eden bu konuyu detaylı bir şekilde incelememektedir. Hatipoğlu ceninin anne karnında oluşumunun hangi merhalesinde kürtaj yapılabileceği hakkında ise klasik kaynaklardan nakiller yapmaktadır. Ancak bu konu bilimin ışığında tekrar ele alınması gereken bir konudur. Bugün geldiğimiz noktada ilk dölleme gerçekleştiği andan itibaren canlılığın başladığı tespit edilmiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/313-318, 319-326.

⁷⁰⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/337-339.

⁷⁰⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/XI.

⁷⁰⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/377, 378.

⁷⁰⁹ Hayrettin Karaman vd., *İlmihal* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/133-140; İbrahim Çalışkan vd., *Fıkıh* (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2009), 317-321; Rahmi Yaran, “Doğum Kontrolü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1994), 9/494-495.

Kadınların mescitlere gelerek cemaatle namaz kılmaları meselesinde Hanefî ve Şafî mezheplerinin görüşlerini vermektedir. Burada Nevevî'nin, *Sahih-i Müslim* şerhinde saymış olduğu birtakım şartları naklettikten sonra “Bu şartlara riâyet edenlerin mescitlerde namaz kılmalarında bir sakınca yoktur”⁷¹⁰ dediğini bildirmektedir. Hanefîler ise “Kadınların mescitlere gitmeleri mekruhtur. Sadece şehvet uyandırmayacak yaşa varmış olanlar bundan istisna tutulmuştur” sözlerini İbn Âbidîn'den⁷¹¹ (ö. 1252/1836) nakletmektedir.⁷¹² Hatipoğlu, bugünkü şartları dikkate alarak bir yorumda bulunmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde kadınlar da erkekler gibi mescide gitmişler ve cemaatle namaz kılmışlardır. Bu uygulama dört halîfe döneminde de devam etmiştir. Nitekim hadislerde bunun örneklerini görmekteyiz. Nitekim Allah Rasûlü, “*Kadınlarınız mescitlere gitmek için sizden izin isterlerse onlara engel olmayın, izin verin*”,⁷¹³ “*Allah'ın cariyelerini ve kadınlarını Allah'ın mescitlerinden alıkoymayın*”,⁷¹⁴ “*Birinizin hanımı (kadınlarınız) mescide gitmek isterse onu geri çevirmesin*”⁷¹⁵ ve “*Kadınların geceleyin mescitlere gitmelerine engel olmayın*”⁷¹⁶ gibi rivâyetler bu hususa açıkça delalet etmektedir. Bu rivâyetler göstermektedir ki asr-ı saadette kadınlar namaz kılmak için mescitlere gitmekteydiler. Bugün ise kadınlarımız mescitlere gittiklerinde erkekler tarafından hoş görülmemektedir. Ancak kadınların evlerinde namaz kılmalarının daha faziletli olduğunu bildiren hadisler de bulunmaktadır. Rasûlullâh (s.a.v) bu konuda, “*Kadının evinde kıldığı namaz, odasında kıldığından daha hayırlıdır. Odasında (özel bir köşede) kıldığı namaz ise, evinin herhangi bir yerinde kıldığından daha hayırlıdır*”⁷¹⁷ ve “*Kadınlarınızı mescitlerden alıkoymayın onların evleri ise kendileri için daha hayırlıdır.*”⁷¹⁸ buyurmuştur. Bu hadisler bize göstermektedir ki, kadınların mescitlere gitmelerine izin verilmeli ve buna engel olunmamalıdır. Ancak kadınların evlerinde namaz kılmaları özellikle fitne ve güvenlik gibi sebepler söz konusu olduğunda daha faziletli olarak görülmektedir. Bununla birlikte kadınların mescitlere gitmeleri durumunda İslâmî tesettüre dikkat etmeleri, koku sürünmemeleri ve fitneden uzak durmaları gerektiği de aşikardır. Belki de âlimlerimiz

⁷¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 4/161, 162.

⁷¹¹ Bk.

⁷¹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/31.

⁷¹³ Buhârî, “Ezân”, 166 (No: 873), “Nikah”, 117 (No: 5238); Müslim, “Salât”, 135 (No: 442); Ebû Dâvûd, “Salât”, 53 (No: 567).

⁷¹⁴ Müslim, “Salât”, 136, 140 (No: 442); Ebû Dâvûd, “Salât”, 53 (No: 565, 566).

⁷¹⁵ Müslim “Salât”, 135, 137 (No: 442); Ebû Dâvûd, “Salât”, 53 (No: 567).

⁷¹⁶ Buhârî, “Ezân”, 162 (No: 865); Müslim, “Salât”, 138, 139 (No: 442); Ebû Dâvûd, “Salât”, 53 (No: 568).

⁷¹⁷ Ebû Dâvûd, “Salât” 54 (No: 570).

⁷¹⁸ Ebû Dâvûd, “Salât” 53 (No: 567).

kadınların mescitlere gidip gelirlerken ve mescitte uyulması gereken kurallara gerektiği gibi riâyet etmediklerinden böyle bir fetva vermişlerdir.

Çoraplar üzerine mesh etme meselesinde mezheplerin görüşlerini verdikten sonra Hatipoğlu, “Hadiste geçen cevreb (çorap) ile bildiğimiz ve kullanmakta olduğumuz yün ve benzeri çoraplar kastedilmemiştir. Çünkü pabuçsuz olarak üç mil yürümeye bu nevi çorapların dayanmadığı veya su geçirdiği bilinmektedir” şeklinde açıklama yapmıştır.⁷¹⁹ Çoraplar üzerine mesh konusu İslâm Tarihi’nde mezhepler arasında tartışmalı bir konudur. Bu konuda gelen dört tane rivâyet bulunmaktadır. Bunların sıhhat durumları ile ilgili mezhepler arasında da bir takım ihtilaflar vardır. Başka bir ihtilaf da çorap denilen şeyin mahiyeti ve meshlere kıyas edilip edilemeyeceği ile ilgilidir. Bundan dolayı bazı âlimler câiz görürken bazıları câiz görmemektedir. Fakat bütün âlimler alt tarafı kösele ve benzeri şeylerden yapılan çorap ile deriden yapılmış çoraplar üzerine mesh edilebileceğinde ittifak etmişlerdir. Yine mezhepler arasında, üzerine mesh edilecek çorabın birtakım özellikleri sayılmaktadır. Diğer yandan mesh üzerine mesh konusunda gelen rivâyetler ise yetmişden fazla sahâbî tarafından mütevâtir bir şekilde Allah Rasûl’ünden rivayet edilmektedir. Dolayısıyla da çorap üzerine mesh rivâyetleri mesh üzerine mesh rivâyetleri kadar meşhur değildir.⁷²⁰

Kabrin başında Kur’ân okuma ve ölünün hayrına yapılan şeylerin ölüye ulaşip ulaşmadığı ile ilgili âlimlerin görüşlerini vermektedir. Burada mezheplerin getirdiği delillerden de bahsederek konuyu biraz açmaktadır. Sonuç olarak ise Şafii mezhebinde bu konunun ihtilafli olduğunu diğer üç mezhep ve selefîn cumhûru ise ölüye ulaşacağını ifade ettiklerini bildirmektedir.⁷²¹ Bu tartışmalı konu ile ilgili; ölüye ulaşmaz diyenlerin delillerinden birisi “*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır*”⁷²² âyetinden yola çıkarak başkalarının yaptığı ibadetlerin ölüye ulaşmayacağını savunmuşlardır. Fakat bu âyetle ilgili diğer grup ise bu âyetin başkasının günahını yüklenme ve dünya malı ile ilgili durumları içine aldığı dolayısıyla da bağışlanan sevapların bu kapsama girmediğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan Kur’ân âyetlerini bir bütün içerisinde değerlendirecek olursak “*Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi*

⁷¹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/222.

⁷²⁰ Serahsî, *el-Mebsûd*, 1/101/102; Şürûnbülâlî, *Merâkı’l-felâh şerhu Nûru’l-îzâh*, 150, 154; Bu konuda hazırlanmış çalışmalar için bk. İshak Yalnız, *İslam Hukukunda Çoraplara Mesh* (Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); İsmail Yalçın, “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 353-374; Mazhar Tunç, “Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1-2 (2018), 22-49.

⁷²¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/543; 4/276; 7/400.

⁷²² en-Necm 53/39.

bağışla”,⁷²³ “Melekler ise, Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler”⁷²⁴ başka bir âyette ise “Arşı taşıyan ve onun çevresindekiler Rablerini hamd ile tesbih ederler O’na inanırlar ve inananlar için bağışlanma dilerler: Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve cehennem azabından koru”⁷²⁵ âyetleri ise Müslümanların âhirete irtihâl etmiş biri için yapılan şeylerin bağışlanabileceğini göstermektedir. Hadislerde ise bunun örnekleri daha çoktur. Allah Rasûlü “Yasin Sûresini mevtanızın yanında okuyun”⁷²⁶ buyurduğu başka bir hadiste ise Hz. Peygamber’in cenazeye Fâtiha Sûresini okuduğu ve okunmasını tavsiye ettiği⁷²⁷ rivâyet edilmektedir. Yine Rasûlullâh’ın Uhud şehitlerini ziyaret ettiği ve onlar için dua ettiği aynı zamanda Cennetü’l-bakî’de bulunanlar için mağfiret dilediği hadislerde mevcuttur.⁷²⁸ Hz. Muhammed’e Ben-i Seleme Kabilesi’nden bir adam gelerek annesi ve babası öldükten sonra onlar için iyilik yapıp yapamayacağını sorduğunda Rasûlullâh “Evet, onlara rahmet dilemek, istiğfarda bulunmak, vasiyetlerini yerine getirmek, akrabaları ile ilgilenip onlara karşı görevlerini yapmak ve dostlarına hürmet edip ikramda bulunmaktır.”⁷²⁹ buyurmuştur. *Sahîh-i Buhârî*’de rivâyet edilen bir hadiste Sa’d b. Ubâde (r.a) annesinin vefatı üzerine Allah Rasûlü’ne “annem öldü onun adına sadaka versem fayda verir mi?” diye sormuş Hz. Peygamber “Evet” demiş ve bunun üzerine Sa’d b. Ubâde “Şahit olun ki, meyveli bahçemi annemin adına sadaka olarak verdim”⁷³⁰ demiştir. Bu hadisler ve deliller, ölümler için yapılan hayır ve ibadetlerin onlara fayda vereceğini göstermektedir. Kur’an okumak, dua etmek ve sevabını ölüye bağışlamak dinimizce câiz görülmektedir.

Ramazan hilâlinin görülmesi ile ilgili bölümde “Rasathâne Hesaplarına Göre Ramazan Orucunu Tutmak ve Bayram Yapmak Doğru Mudur?” şeklinde bir başlık açarak bu konuya temas etmektedir. Burada da yine önceki âlimlerden nakiller yaparak konuyu işlemektedir. Sonunda da “âlimlerin görüşlerinden şu netice çıkıyor ki; ne ramazan orucuna başlamakta ne de bayram etmekte hesaba veya münecimlerin sözlerine itibar edilir. Hatta bu hesabı yapan kişi, kendi nefsi için bile amel edemez. Ya hilâli görmek veya ayın otuz gününün

⁷²³ el-Haşr 59/10

⁷²⁴ eş-Şûrâ 42/5

⁷²⁵ el-Mü’min 40/7.

⁷²⁶ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 24 (No: 3121); İbn Mâce, “Cenâiz”, 4 (No: 1448).

⁷²⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 22 (No: 1495, 1496).

⁷²⁸ Müslim, “Cenâiz”, 35 (No: 974, 975).

⁷²⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 128 (No: 5142).

⁷³⁰ Buhârî, “Vesâyâ”, 15 (No: 2756).

doldurulması gerekir” diye ifade etmektedir.⁷³¹ Hatipoğlu'nun genelde rasathâne hesabının doğru olmadığı görüşünde olan âlimlerin fetvâlarını zikretmesi ve sonunda da genel bir çıkarımda bulunmasından yola çıkarak kendisinin de aynı görüşte olduğunu düşünebiliriz.

2.3.15. Kendi Görüşlerini Beyan Etme

Hatipoğlu yapmış olduğu şerh çalışmasında genelde kendi görüşlerine pek yer vermemektedir. Bununla beraber az da olsa görüş beyan ettiği yerler bulunmaktadır. Kendi görüşlerini beyan ederken iki farklı üslup kullanmaktadır. Bunlardan biri farazi soru sorup cevabını da vererek açıklamalarda bulunması diğeri ise “âcizâne” ifadesini kullanarak görüşünü beyan etmesidir. Bazı yerlerde de “bir noktayı belirteyim” şeklinde açıklamalar yapmaktadır. Kendi görüşünü açıkladıktan sonra ise “doğru ise Allah'tan yanlıştır ise bendendir ve doğrusunu Allah bilir” ifadelerini cümlenin sonuna eklemektedir.

Hatipoğlu suların hükümleri ile ilgili bölümde mezheplerin konu ile ilgili görüşlerini verdikten sonra “şer'i olan bu hüküm belirtilirken hatıra şöyle bir soru gelebilir. İçine sidik, hayvan tersi ve benzeri bir necâsetin karıştığı su mikroplu olur ve kullanılması sıhhî açıdan sakıncalıdır. Buna rağmen ‘temizlik imandandır’ diyen İslâm dini nasıl böyle bir suyun kullanılmasına izin verir? Bu sorunun cevabı şudur: Yukarıda belirtilen hüküm dine dayalı olduğu gibi, sağlığa zararlı olan bir maddenin kullanılmayacağı hükmü de İslâmiyet'te yer alır. Bu iki hüküm beraber düşünülür. Sağlık yönünden zararlı olursa miktarı iki kulle değil bin kulle de olsa ne abdest ve gusûlde ne de yiyecek ve içecekte kullanılır. Bunu kullanmak haramdır” diye belirtmektedir.⁷³² Suların hükümleri ile ilgili âlimlerimizin üzerinde durduğu en önemli özellik suyun renk, koku ve tadının bozulmamasıdır. Bunlardan biri değiştiğinde ve bozulduğunda temiz olma hükmünü kaybetmektedir. Diğer bir özellik ise içerisine düşen ve karışan şeyler noktasında suyun miktarını esas almalarıdır. Mezhepler suyun miktarı ile ilgili değişik görüşler beyan etmişlerdir. Fakihlerin bu miktardan dolayı suları “az su” ve “çok su” olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Az suyun içerisine katı (dışkı gibi) veya sıvı (idrâr, kan gibi) necâset düştüğünde suyun vasıfları değişmese bile necis olacağında fakihler aynı görüşte birleşmektedir. Ancak çok su ile ilgili ise içerisine düşen necâsetten dolayı suyun üç vasfından birinin değişmesi ile su necis olur hükmünü vermişlerdir. Delil olarak ise Hz. Muhammed'in (s.a.v) “*Su iki kulleye ulaştığında necâset taşımaz*”⁷³³ hadisini esas almışlardır.

⁷³¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/549.

⁷³² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/162.

⁷³³ Tirmizî, “Tahâre”, 50 (No: 67).

Hâkim bu hadis hakkında “Buhârî ve Müslim’in şartları üzere sahihtir” ifadesini kullanmaktadır.⁷³⁴ Necâset taşımazdan maksat “su pislenmez, pisliği dışarı atar içine almaz” denilmektedir. Yine çok suyun necâsetinin giderilme yolları da mezheplere göre farklılık göstermektedir.⁷³⁵ Hatipoğlu’nun günümüz şartlarında suya ulaşmanın kolay olmasından dolayı böyle bir hükme varmış olabileceği kanaatindeyiz.

Tesbih namazının ne tür günahlara keffâret olacağı ile ilgili hadiste⁷³⁶ hata olarak yapılan işlerin de günah sayıldığı zikredilmektedir. Hatipoğlu burada “Müslümanların unutarak, zorlanarak yahut hata ile işledikleri günahlar bağışlanmaya tabidir. Bu durumda neden bu hadiste hata da günah cümlesinden sayılmıştır? diye bir soru hatıra gelebilir. Buna cevaben denilir ki; gûnahtan maksat cezayı gerektirmese dahi sevabı noksan eden şeydir. Şöyle de denilebilir: Maksat hata olarak işlenen kusur dolayısıyla doğan zararların bağışlanmasıdır”⁷³⁷ açıklamasını yapmaktadır. Hatipoğlu yapmış olduğu bu açıklama için herhangi bir kaynak vermemektedir. Bu ifadeleri kendi cümleleriymiş gibi kullanmaktadır. Halbuki bu ifadelerin hemen hepsi *Bezlü’l-mechûd*’da yer almaktadır.⁷³⁸

“*Sarhoşluk veren her şey hamrdır ve hamrın her çeşidi haramdır*”⁷³⁹ hadisinin açıklamasında Hatipoğlu “Bilindiği gibi bazı kimseler: Kur’ân-ı Kerim’de içilmesi yasaklanan içki üzüm şarabıdır. Çünkü hamr üzüm şarabıdır derler. Bu iddianın asılsız ve yersiz olduğu bu sahih hadislerden rahatlıkla anlaşılır”⁷⁴⁰ demektedir. Hatipoğlu bu fetvâsında hüküm istinbat etmede sünneti kaynak olarak göstererek, sünnetin Kur’ân nasslarını beyan edici özelliğini kullanmaktadır.

Şifa maksadıyla hastayı okuma bâbında Hatipoğlu “Şu noktayı da belirteyim: Her okuyucunun okuması ve üflemesine aldanmamak gerekir. Günümüzde bir sürü büyücü, üfürükçü ve muskacı sahte kimseler bulunur. Bunlardan fayda değil zarar gelir. İslâm’ın tasvib ettiği okuma ve üfleme dini ilimlerle yetişmiş mütehassıs [cihazlanmış], takva sahibi, dürüst, karakteri mazbût, ibadete düşkün, haram lokmaya eğilmeyen, maddi çıkar beklemeyen ve istismarcı olmayan kimsenin Allah’a sığınarak ve O’ndan şifâ dileyerek edeceği duâ ve

⁷³⁴ el-Hâkim, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn ve bi zeylihî et-Telhîs li’l-Hafiz ez-Zehbî*, 1/132.

⁷³⁵ Serahsî, *el-Mebsûd*, 1/51-54, 90-94; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmiyye ve edilletühü*, 1/113-128.

⁷³⁶ İbn Mâce, “İkâmeti’s-salâh”, 190 (No: 1387).

⁷³⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/191.

⁷³⁸ Halîl Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî* (Hindistan: Şeyh Ebü’l-Hasan en-Nedvî li’l-Behûs ve’l-Dirâsâtî’l-İslâmiyye, 1427), 5/528.

⁷³⁹ İbn Mâce, “Eşribe”, 9 (No: 3391).

⁷⁴⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/146.

niyazla okuyup üflemesidir”⁷⁴¹ demekle bugün iyice gün yüzüne çıkan din istismarcılığı yapanların tuzaklarına düşülmemesi gerektiğini veciz bir dille anlatmıştır.

Habbâb b. Eret’in (r.a), “Kul meşrû olan harcamasının hepsinde muhakkak sevap alır. Yalnız toprağa yaptığı veya binaya yaptığı harcama hariç” sözünün açıklamasında Hatipoğlu “Bu hüküm ihtiyaç dışı olan ve Allah rızası dışında bir maksatla yapılan yapı harcamalarına mahsustur. Bina yapımına gereksiz harcamanın tasvib edilmemesinin mutlaka birtakım hikmetleri vardır. Şu anda hatırıma gelen bir hikmet binalara yapılan gereksiz yatırımların ölü yatırım oluşudur. Büyük paraların sırf gayri menkulden kira geliri sağlamak için harcanmasının pek doğru olmadığı açık bir gerçektir. Servetlerin ticaret, sanayi, tarım ve benzeri alanlarda değerlendirilmesi hem sahibi için hem de işsiz kesime iş sahası açma bakımından kanımca daha isabetli olur”⁷⁴² ifadelerini kullanmaktadır. Hatipoğlu, bugün bile üzerinde tartışılan bir konu hakkında açıklama yapması onun ileri görüşlü bir âlim olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Hatipoğlu “Serbest piyasa ile ilgili de şöyle bir soru hatıra gelebilir. Devlet bunlara herhangi bir tayin ve sınır koymazsa satıcılar insafsızca alıcıları kandırabilir. Fahiş fiyatla mal satmak, alıcıyı kandırmak ve benzeri davranışların yasaklığına dair hadisler mevcuttur. Devlet bu hadislerin hükümlerine aykırı hareket edenlere gereken cezayı verir. Kaldı ki müstahsilin malına belirli bir fiyat koymak müstehliklerin yararına ise de malın istihsal oranını düşürebilir ve piyasada darlığın doğmasına sebebiyet verebilir. Bir mal çokça üretilirse piyasada bir bolluk olur ve mal kendiliğinden ucuzlar. Üretim az olursa haliyle bir fiyat yükselmesi olur. İslâmiyet fertlerin yararını eşit tutmuştur. Toplumun yararını ferdlerin yararından üstün tutmuştur”⁷⁴³ diyerek *Mecelle*’de külli kaidelerden olan “Raiyye üzerinde tasarruf maslahata menûttur” yani “vatandaşlar üzerinde tasarruf kamu yararına bağlıdır”⁷⁴⁴ ifadesinden yola çıkarak maslahat üzere bir hüküm verdiğini söyleyebiliriz.

Hatipoğlu gerekli gördüğü yerlerde insanları dini noktalarda aydınlatmak için açıklamalar yapmaktan geri durmamıştır. Bu fetvâları verirken kitap, sünnet, icma’ ve kıyasın yanında diğer şer’i hükümleri de kullanmıştır. Ama şunu da belirtmek gerekir ki on ciltlik bir eser dikkate alındığında Hatipoğlu’nun açıklamaları çok az bir yer teşkil etmektedir.

⁷⁴¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/294.

⁷⁴² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/437.

⁷⁴³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/184.

⁷⁴⁴ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.), 142, 143.

2.3.16. İstifade Ettiği Kaynaklar

Hatipoğlu, kullanmış olduğu kaynaklarda bazen sadece müellifin ismini zikretmekte bazen sadece kitap ismini vermektedir. Bundan dolayı aynı müellife ait birden çok eser olduğunda hangisini kastettiği ciddi araştırma neticesinde ortaya çıkarılabilir. Sadece kitap ismini zikretmesinden kaynaklanan bir diğer problem de aynı adda birden fazla eser bulunması durumunda eserin hangi müellife ait olduğunu belirlemede meydana gelmektedir. Yine çoğu yerde sayfa ve cilt numarası vermediğinden kaynak gösterdiği eser elimizde bulunsa bile nerede geçtiğinin tespiti ciddi uğraş gerektirmektedir. Örneğin Kurtûbî (ö. 671/1273) ve Irâkî'den (ö. 806/1404) nakiller yapmaktadır. Her iki alimin de birçok eseri bulunmaktadır. Hangisinden alıntı yaptığı belli değildir. Ayrıca Kurtûbî isminde hem hadis hem de tefsir âlimi bulunması karışıklığı artırmaktadır.

Burada şunu da hatırlatmak gerekir. Buraya aldığımız kaynakların birçoğuna bizzat kendisinin baktığını söyleyemeyiz. Bazen atıflar Hatipoğlu'nun en çok kullandığı şerhlerde oradaki müellifin bu kaynağa işaret etmesi neticesinde gerçekleşmektedir. Mesela *Tuhfe* müellifinin *Sübülü's-selâm*'dan aldığı bir nakli Hatipoğlu bize doğrudan aktarmaktadır.⁷⁴⁵ Neticede dolaylı olarak *Sübülü's-selâm*'ı kaynak göstermiş olmaktadır.

1. Şerhler ve Hâşiyeler

Hatipoğlu'nun aşağıda vereceğimiz kaynaklar arasında en çok nakilde bulunduğu eserler sırasıyla *el-Menhel* ve onun *Tekmile*'si, *Tuhfe*, *el-Minhâc*, *Fethu'l-bârî*, *Avnü'l-ma'bûd* ve *Me'âlimü's-sünen* olarak zikredilebilir.

el-Hattâbî'nin *Me'âlimü's-sünen*'i,⁷⁴⁶ İbn Battâl el-Kurtubî'nin (ö. 449/1057) *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'si,⁷⁴⁷ İbn Abdilberr en-Nemerî'nin *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*'i,⁷⁴⁸ Süleyman b. Halef el-Bâcî'nin (ö. 474/1081) *el-Müntekâ fî şerhi'l-Muvatta'*sı,⁷⁴⁹ Ebû Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin *Şerhu's-sünne*'si,⁷⁵⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ârizatü'l-ahvezî*'si,⁷⁵¹ Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi*

⁷⁴⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/392.

⁷⁴⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/108.

⁷⁴⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/438.

⁷⁴⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/338.

⁷⁴⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/159.

⁷⁵⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/304.

⁷⁵¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/261.

Müslim'i,⁷⁵² Nevevî'nin *el-Minhâc*'i,⁷⁵³ Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si,⁷⁵⁴ Zeynüddîn el-İrâkî'nin *Tekmiletü şerhi't-Tirmizî*'si,⁷⁵⁵ İbn Hacer'nin *Fethu'l-bârî*'si,⁷⁵⁶ Bedruddîn el-Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'si,⁷⁵⁷ Celâlüddîn es-Süyûtî'nin *Misbâhu's-züccâce*'si,⁷⁵⁸ Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî*'si,⁷⁵⁹ Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*'i,⁷⁶⁰ ez-Zürkânî'nin *Şerhu'l-Muvatta*'sı,⁷⁶¹ es-Sindî'nin *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*'si⁷⁶² (En çok kullandığı hâşiye), Ali b. Ahmed el-Bûlâkî'nin (Azîzî) *es-Sirâcü'l-münîr bi-şerhi'l-Cami'i's-sağîr*'i,⁷⁶³ Ebü'l-Mekârim Muhammed b. Sâlim b. Ahmed el-Hafnî'nin (ö. 1181/1767) *Hâşiye alâ şerhi'l-Azîzî ale'l-Cami'i's-sağîr*'i,⁷⁶⁴ Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr*'i,⁷⁶⁵ Abdülgânî b. Ebû Saîd ed-Dihlevî el-Müceddidî'nin *İncâhu'l-hâce*'si,⁷⁶⁶ Ali b. Saîd ed-Dimnetî'nin *Nûru misbâhi'z-züccâce*'si,⁷⁶⁷ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin (ö. 1312/1894) *Levâmi'u'l-'ukûl*'u,⁷⁶⁸ Azîmâbâdî'nin *Avnü'l-ma'bûd*'u,⁷⁶⁹ Mahmud Muhammed es-Sübki'nin *el-Menhelü'l-azbi'l-mevrûd*'u,⁷⁷⁰ ve oğlu tarafından yapılmış olan tekmilesi (Emin Mahmud Hattab *Fethu'l-meliki'l-ma'bûd tekmeletü'l-Menheli'l-azbi'l-mevrûd*),⁷⁷¹ Babanzâde Ahmed Naim'nin (ö. 1353/1934) ve Kâmil Miras'ın (ö. 1376/1957) *Tecrîdi Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adlı eseri,⁷⁷² Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî*'si⁷⁷³ ve Muhammed b. Abdullah Pencâbî Hazârevî'nin *Miftâhu'l-hâce bi-şerhi Süneni İbn Mâce*'si⁷⁷⁴ müellifin faydalandığı şerhler cümlesinden sayılabilir.

⁷⁵² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/108.

⁷⁵³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/224.

⁷⁵⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/499.

⁷⁵⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/248.

⁷⁵⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/315.

⁷⁵⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/99.

⁷⁵⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/596.

⁷⁵⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/76.

⁷⁶⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/515.

⁷⁶¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/11.

⁷⁶² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/109.

⁷⁶³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/607.

⁷⁶⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/307.

⁷⁶⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/140.

⁷⁶⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/232.

⁷⁶⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/472.

⁷⁶⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/426.

⁷⁶⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/67.

⁷⁷⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/186.

⁷⁷¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/75.

⁷⁷² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 9/428.

⁷⁷³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/521.

⁷⁷⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/343.

2. Fıkhî Kaynaklar

Hatipoğlu, fıkhî konulardaki fetvalarda çoğunlukla şerhlerden istifade etmektedir. Bunun yanında bizzat fıkıh kaynaklarına da mürâcaat ettiği yerler mevcuttur. Bunlar arasında *el-Fıkıh ale'l-mezâhibi'l-erbaa'*, *Neylü'l-evtâr*, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* ve *Sübülü's-selâm* en çok kullandığı eserler olarak söylenebilir.

Şafi'nin *el-Ümm*⁷⁷⁵ ve *er-Risâle*'si,⁷⁷⁶ Abdullah b. Saîd et-Tenûhî'nin (Sehnûn) (ö. 240/854) *el-Müdevvene*'si,⁷⁷⁷ Tahâvî'nin *Me'âni'l-âsâr*'i,⁷⁷⁸ Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u,⁷⁷⁹ Burhâneddîn el-Merginânî'nin (ö. 509/1197) *el-Hidâye*'si,⁷⁸⁰ Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'i,⁷⁸¹ Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhiyâr lî-Ta'lîli'l-Muhtâr*'i⁷⁸² Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî'nin (ö. 762/1360) *Nasbü'r-râye*'si,⁷⁸³ Alâeddîn el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürri'l-muhtâr*'i,⁷⁸⁴ Emîr es-Sanâ'nî'nin (ö. 1182/1768) *Sübülü's-selâm*'i,⁷⁸⁵ İbn Abidîn'nin *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*'i,⁷⁸⁶ Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî'nin (ö. 1298/1881) *el-Lübâb*'i,⁷⁸⁷ Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî'nin (ö. 1360/1941) *el-Fıkıh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*'si⁷⁸⁸ ve Ömer Nasuhi Bilmen'nin (ö. 1391/1971), *Büyük İslam İlmihâli*⁷⁸⁹ gibi fıkıh eserler bu çerçevede zikredilebilir.

3. Ricâl Kitapları

Hatipoğlu'nun kullanmış olduğu ricâl, tabakât ve tarih kitapları arasında Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i,⁷⁹⁰ İbn Abdilberr en-Nemerî'nin *el-İstîâb*'i,⁷⁹¹ İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe*'si,⁷⁹² Zehebî'nin *Tezkîratü'l-huffâz*'i⁷⁹³ ve *Mîzânü'l-i'tidâl*'i,⁷⁹⁴ Ahmed b. Ebû

⁷⁷⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/189.

⁷⁷⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/57.

⁷⁷⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/545.

⁷⁷⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/218.

⁷⁷⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/352.

⁷⁸⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/530.

⁷⁸¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/395.

⁷⁸² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/350.

⁷⁸³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/393.

⁷⁸⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/32.

⁷⁸⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/326.

⁷⁸⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/32.

⁷⁸⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 8/107.

⁷⁸⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/88.

⁷⁸⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/76.

⁷⁹⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/139.

⁷⁹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/261.

⁷⁹² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/18.

⁷⁹³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/8.

⁷⁹⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/40.

Bekir el-Bûsîrî'nin *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce'si*⁷⁹⁵, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*,⁷⁹⁶ *Tehzîbü't-Tehzîb*⁷⁹⁷ ve *el-İsâbe'si*,⁷⁹⁸ es-Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ'sı*,⁷⁹⁹ Safiyyüddîn Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Hazrecî'nin *Hulesâtü Tezhîbi Tezhîbi'l-Kemâl'i*⁸⁰⁰ (En çok kullandığı tabakât eseridir) ve Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*⁸⁰¹ adlı eserlerden istifâde etmiştir.

4. Tefsir Kaynakları

Hatipoğlu'nun, tefsir kaynaklarından çok az yerde istifâde ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar içerisinde Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhü'l-gayb*'i,⁸⁰² Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl*'i⁸⁰³ ve Ali b. Muhammed el-Hâzin'nin (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl*'ini (*Tefsîru'l-Hâzin*)⁸⁰⁴ zikredebiliriz. Bunlar içerisinde en çok kullandığı kaynak *Tefsîru'l-Hâzin*'dir.

5. Hadiste Geçen Kelimelerin Anlamlarını Vermekte Kullandığı Eserler

Dilsel izahlar bölümünde değindiğimiz gibi Hatipoğlu hadislerdeki garîb kelimelerin anlamlarını vermeye ayrı bir önem göstermiştir. Müellif bu kelimelerin açıklamalarını verirken şerhlerden de yararlanmıştı. Ancak daha çok kullanmış olduğu kaynaklar arasında Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhî'ti*,⁸⁰⁵ İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis*'i⁸⁰⁶ ve Ahmed Asım Efendi'nin *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhî'ti*⁸⁰⁷ sayılabilir. Hatipoğlu hadislerin tahrîcinde ise daha çok İbn Hacer el-Askalânî'nin *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*⁸⁰⁸ adlı eserinden faydalanmıştır.

Görüldüğü üzere Hatipoğlu, klasik dönemden başlamak üzere kendisine kadar gelen süreçte telif edilmiş cerh-tadil, tabakat, tarih, hadis şerhi ve fikhî kaynaklar olmak üzere

⁷⁹⁵ Zevâid'den olan hadislerin sıhhat durumlarının tamamını buradan aldığı için ricâl bilgisinde de ekseriyetle bu esere müracaat etmektedir.

⁷⁹⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 2/180.

⁷⁹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/353.

⁷⁹⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 4/436.

⁷⁹⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/28.

⁸⁰⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/51.

⁸⁰¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/249, 255.

⁸⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 6/462.

⁸⁰³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 1/362.

⁸⁰⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 7/403.

⁸⁰⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 5/344.

⁸⁰⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/420.

⁸⁰⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 10/428.

⁸⁰⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*, 3/535.

oldukça geniş bir bibliyografyadan istifade etmiştir. Hatipoğlu'nun yazmış olduğu bu eserinden yola çıkarak onun Ehl-i Sünnet'e son derece bağlı bir âlim olduğunu söyleyebiliriz. Yine mezhep taassubundan uzak bir uslupla eserini yazmaya özen göstermiştir. Çoğunlukla mezhepler arası veya mezhep içi tartışmalara girmediğini görmekteyiz. Bu da Hatipoğlu'nun eserin önsözünde söylemiş olduğu amaca uygun bir yol izlediğini göstermektedir. Eserin önsözünde Hatipoğlu, halkın dini konularda doğru bilgiye ulaşması için hadisleri şerh etme ihtiyacı duyduğundan ve bu sâikle de halka hitap eden bir eser yazmaya gayret gösterdiğinden bahsetmektedir. Bundan dolayı da eserin fazla uzamasını istemediğinden böyle bir metot izlediğini ifade edebiliriz.

SONUÇ

Müslümanların İslâm'ı daha iyi anlama ve yaşama çabası, her insanın aklı melekelerinin ve anlama kâbiliyetin farklı olması neticesinde ortaya çıkan şerh edebiyatı asr-ı saâdetten günümüze kadar çok ciddi bir ilmi kültürün oluşmasını sağlamıştır. Bu literatür aynı zamanda İslâm'ın ilk devirleri ile bugünü arasında köprü vazifesi görmüştür. Rasûlullâh'ın (s.a.v) vefatından sonra yeni şartlara çözümler bulmak ve Müslümanların dini doğru bir şekilde anlamasını sağlamak için her devirde âlimlerimiz gelenekten kopmadan Kur'ân'ı tefsir etmeye ve hadisleri şerh etmeye çalışmışlardır. Böylelikle hadisleri şerh etme faaliyeti daha sonraki yıllarda sistemli bir şekilde artarak devam etmiştir.

İslâm dilinin Arapça olması ve kendi döneminde bu dili bilenlerin azlığı sebebiyle Haydar Hatipoğlu, bu ihtiyacı karşılamak adına *Kütüb-i Sitte*'nin son kitabı olan İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine bir tercüme ve şerh çalışması hazırlamıştır. Şerhte her kesimin faydalanabileceği ve genelde klasik şerhlerdeki bilgileri anlaşılır ve sâde bir dille aktararak toplumun hadis ve sünnet kültürünü artırmaya çalıştığı görülmüştür.

Hatipoğlu eserinde, klasik şerhlerdeki bilgilerden büyük ölçüde faydalanmaktadır. Çünkü o, kendisi gibilerin herhangi bir hadisten hüküm çıkarmaya müktedir olmadığını ve dolayısıyla ehil olmadan bu işe girişenlerin yapacakları büyük hatalar neticesinde hem kendilerini hem de başkalarını dalâlete düşürebileceklerini düşünmektedir. Bundan dolayı genelde başvurulacak kişilerin ictihâd şartlarını kendilerinde toplayan önceki âlimler olduğunu söylemektedir. Bu düşüncelerinden dolayı eserde kendi düşüncelerine çok az yer vermektedir. Hatipoğlu'nun genelde mutekaddim ulemayı konuşturması, eserin günümüz proplemlerine ne kadar değindiği sorusunu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla eserde güncel meseleler hakkında birkaç yer hariç tutulacak olursa fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Hatiboğlu'nun eserde çok sayıda şerhten faydalanmış olmakla birlikte en çok kullandığı kaynakların; Nevevî'nin *el-Minhâc*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si, Azîmâbâdî'nin *Avnü'l-ma'bûd*'u, es-Sübkî'nin *el-Menhelü'l-azbi'l-mevrûd*'u ve Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî*'si olduğu görülmüştür. Bu kaynaklardaki fikhî tartışmalardan genelde kaçınmaya çalışmış, mezhepler arası tartışmalara oldukça az değinmiştir. Genelde fikhî konulara işaret etmeye çalışmış, fakat bazı yerlerde uzatmama adına ilgili kaynaklara mürâcaat edilmesini söyleyerek konuyu bitirmiştir. Hatipoğlu bu nakilleri yaparken kaynak gösterme noktasında oldukça kısıtlı davranmıştır. Zira ekseriyetle ya sadece kitap ismi verip geçmiş ya da sadece

nakilde bulunduğu âlimin ismini vermiştir. İkisini bir arada kullandığı yerler de bulunmaktadır. Cilt ve sayfa numarası şeklinde verdiği kaynaklar ise çok azdır. Bu türden kaynaklar genelde ricâl kaynaklarıdır. Bu da asıl kaynağa gitmek isteyen araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır.

Eser, hadislerde geçen kelime ve kavramlar üzerinde açıklamaları ile dikkat çekmektedir. Arapça ve Türkçe'ye olan vukûfu sebebiyle kelimelere ve kavramlara getirdiği açıklamalar bu konuda çalışma yapacaklar için güzel bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak bu kelimeleri çoğunlukla Türkçe yazmasından dolayı birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Hatipoğlu hadisleri şerh ederken genelde bütün hadisler hakkında yorumlar yapmaya çalışmış bunun yanında çok sayıda rivâyette de hiçbir izahta bulunmamıştır. Şerh yazarken öncelikle hadislerin tahrîcini yapmış ve hadislerde bulunan garîb kelimeleri açıklamıştır. Daha sonra hadislerin izahları üzerinde durmuş, bazı yerlerde ise dilsel izahlar yapmıştır.

Şârih, hadislerin anlaşılmasında âyet ve hadislerle açıklama, nüsha farklılıklarını gösterme, diğer kaynaklardan tahrîc yaparak rivâyet farklılıklarını gösterme ve bu sayede hadisin tamamını görmeyi sağlama, çelişkili gibi görülen hadislerin arasındaki çelişkinin giderilmesini sağlama, hadisin vürûd sebebini açıklama, hadisten çıkacak ahlâkî ve hukûkî hükümler, mezheplerin görüşlerinde hangi hadisle istidlâl ettikleri, hadiste geçen mübhem ismi açıklama gibi hadis metnini anlamaya dönük klasik şerhlerden önemli ölçüde faydalanmıştır. Eser genelde klasik eserlerin tercümesi gibi bir görünüm arz etmesi sebebiyle eleştirilebilirse de klasik literatür hakkında bilgi almak isteyenler için önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Hatipoğlu'nun eserinde dikkat çeken bir diğer nokta da bu izahları yaparken genelde Ehl-i Sünnet düşüncesine son derece bağlı kalmaya çalışmasıdır. Ehl-i Sünnet olarak nitelediği Hanefî, Mâlikî, Şâfi ve Hanbelî mezhebinin görüşlerinin yanında bazı yerlerde Zâhirî mezhebinin görüşlerine de yer vermiştir. Her ne kadar kendisi Şâfi mezhebinden olsa da genelde herhangi bir mezhebin görüşünü ön plana çıkarmaktan kaçındığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Ebû Abdullah Mustafa b. el-Adevî. 2 Cilt. Riyâd: el-Mektebü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, 1429/2008.
- AC Brown, Jonathan. "İbn Mâce'nin Otorite Kazanma Süreci (Kütüb-i Sitte'nin Teşekkül Sürecinde Güvenilirlik yada Kullanışlılık)". çev. Elif Beyza Demirtaş. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/1 (2008), 141-154.
- Acet, Semih. *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Adak, Adurrahman. "Seyda Muhammed Said". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/20-21. İstanbul: TDV. Yayınları, 2009.
- Ahatlı, Erdinç. "Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 201-270.
- Ahatlı, Erdinç. "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülâhazalar -Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî Şerhleri Üzerine Bir Analiz". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 7-30.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnaûd. 1-50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1416/1995.
- Akgül, Mustafa. *Kütüb-i Sitte Kavramının Oluşum Süreci ve Şöhret Bulması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Akgül, Yusuf. *Edebî Tür Olarak Garîbü'l Hadis: Kaynak-Metot ve Muhteva Analizi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Aksoy, Muhammed Mehdi. "Haydar Hatipoğlu'nun Reddiye Metodu." *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 309-332. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Aktepe, İ. Emin. "İmam Şafî'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/2 (2006), 55-80.
- Ali, Cevad. *Târîhu'l-Arab kable'l-İslâm*. 1-10 Cilt. Beyrût, 1986.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/180-188. İstanbul: TDV. Yayınları, 2013.
- Aşıkkutlu, Emin. "Mübhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/434-436. Ankara: TDV. Yayınları, 2020.
- Ata, Ramazan. "Medeniyet Ruhu ve Osmanlı Medeniyeti". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 19/2 (2014), 85-102.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân'da Nesh Meselesi*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Basım, 1996.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Aygan, Fadıl. "Son Devir Alimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadî Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı." *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın. 51-52. Ankara: Iksad Yayınevi, 2023.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

- Ayvallı, Ramazan. “Esbâbü Vürûdi’l-Hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/362-363. İstanbul: TDV. Yayınları, 1995.
- A’zamî, M. Mustafa. *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*. çev. Recep Altıntaş. Kayseri: Usûl Yayınları, 1. Basım, 1988.
- Bağcı, H. Musa. “İbn Mace’nin es-Sunen Adlı Eserinin Mukaddime’sinin Tahlili”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 16-44.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*. 1-2 Cilt. Ankara: MEB. Yayınları, 1951.
- Bayrak, Feyzullah. *Süyûti’nin Hadis Şerhçiliği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ. *Me’alimü’t-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyâd: Dâr-u Tîbe, 1417/1996.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu’s-sünne*. thk. Şuayb Arnaûd. 15 Cilt. Beyrût: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Beyzâvî, Nasûriddîn Ebû Saîd. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. Beyrût: Daru’r-Reşîd, 1421/2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata. 11 Cilt. Beyrût: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.
- Bozkurt, Nebi - Kaya, Nevzat. “İstinsah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/369-371. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.
- Brockelmann, Carl. *Gal (Geschichte des Arabischen Litteratur)*. 2 Cilt. Leiden, 1943.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü’t-târîhu’l-kebîr*. 12 Cilt. Beyrût: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l-Buhârî*. Beyrût: Dâru’l-Feyhâ’- Dârû’l-Menhel, 1. Basım, 1441/2019.
- Canlı, Mustafa. *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV. Yayınları, 36. Basım, 2020.
- Cezâirî, Tâhir. *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Beyrût, 1995.
- Çağlar, Hasan. *Bedreddin Sancar ve Ebdeu’l-Beyân li Cemû’l-Kur’ân Adlı Tefsiri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İfav Yayınları, 8. Basım, 2011.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Hadis Usûlü Kitaplarında İhtilâfu’l-Hadis”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 75-115.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelefü’l-Hadis İlmi)*. İstanbul: İfav Yayınları, 9. Basım, 2017.
- Çalışkan, İbrahim vd. *Fıkıh*. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 4. Basım, 2009.
- Çelebi, İlyas. “Fiten ve Melâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/149-153. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.
- Çelik, İdris. *Ahmed Muhammed Şâkir ve Sünen-i Tirmizî’deki Şerh Metodu*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

- Çelik, Taha. *Hadis Mezhep İhtilaf Beyhakî'nin Tahâvî'ye İtirazları*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Çelik, Taha - Akbaş, Mustafa Yasin. "Hadiste Müphem Tevsîk: 'İtham Etmediğim Kişi' İfadesine İlişkin Değerlendirmeler". *Bilimname* 48/2 (2022), 389-428.
- Çelik, Taha. *Ebu'l-Kasım el-Ka'bî ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl İsimli Eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV. Yayınları, 2006.
- Çetin, Hüseyin. *İbnül'l-Mülakkın'ın "el-İ'lâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm" Adlı Eserindeki Şerh Metodu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Çimen, Ali. *Mâzerî, Hayatı, Eserleri ve el-Mu'lim İsimli Eseri Özelinde Şerhçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çubukçu, İsa. *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İbn Mâce'nin Mukaddimesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *Sünenü ed-Dârekutnî*. 6 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999.
- Demir, Osman. "Tevakkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/579. İstanbul: TDV. Yayınları, 2011.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah b. Abdurrahman. *el-İnsâf fî beyân-i sebebi'l-ihtilâf*. Kâhire: Matbaâtü's-Selefiyye, 2. Basım, 1977.
- Doğanay, Süleyman. *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*. İstanbul: İsam (İslam Araştırmaları Merkezi), 2009.
- Ebû Avâne el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî Avâne*. thk. Eymen Ârif ed-Dîmeşkî. 5 Cilt. Beyrût: Daru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1440.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed Abdülmühsin et-Türkî. 4 Cilt. Hicr lit-Tabâ'ati ve'n-Neşr, 1419/1998.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/559-560. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Ekinci, Muhammed İkbâl. "Tillo Mücahidiyye Medresesi'nde İcâzet ve İcâzetnâme". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (ts.), 243-262.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*. Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 2017.
- Hazrecî, Saiyyüddin Ahmed b. Abdullah. *Hulesâtü Tehzîbi Tezhîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 1 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Hudarî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî. *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018.

- Hüseyinî, Mansûr Ali Nâsîf. *et-Tâcü'l-câmiu' lil-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*. Beyrût: Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1971.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünnet Araştırmalarına Giriş, Sünneti Anlamada Yöntem, Sünnetin Teşriî Değeri*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Keşmîrî, Muhammed Enver. *Feyzu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. 1-6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstetrafe*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebûbekir. *Muhtesaru'l-Kudûrî şerhu el-mu'tesaru'z-zarûrî*. İstanbul: Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1442/2021.
- Mevsîlî, Abdullah b.Mahmûd. *el-İhtiyâr li-te'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Mevsîlî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ. *Müsnedü Ebî Ya'la*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Suriye: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1983.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1980.
- Muradov, Sefa. *İbn Mâce'nin Sünen'indeki Mevzû Olduğu İleri Sürülen Rivayetler ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Tefsîru'n-Nesefî -Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil-*. thk. Mervân Muhammed eş-Şe'âr. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2005.
- Nu'manî, Muhammed Abdurreşid. *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbühü es-Sünen*. Beyrût: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 6. Basım, 1419/1998.
- Nu'manî, Muhammed Abdurreşid. *İlk Dönem Hadis Tarihi -İbn Mâce ve Sünen'i Örneği-*. çev. Mehmet Özşenel - Musa Erkaya. Ankara: Takdim, 1. Basım, 2024.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu't-terğîb ve't-terhîb*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000.
- Ensari, Abdurrahman. "Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 105-129.
- Ensari, Adurrahman. "Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirinde Ahkam Ayetlerini Yorumlama Yöntemi". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*. 199-218. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Eren, Mehmet. *Hadis İliminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. İstanbul: İsam (İslam Araştırmaları Merkezi), 2012.
- Ergin, M. Cevat. "Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006), 109-130.
- Erkaya, Musa. "İbn Mâce ve Eser Karizmasının Oluşumu". *İslamî İlimler Dergisi* 2 (2007), 161-212.
- Erkaya, Musa. *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV. Yayınları, 2012.

- Eserî, Ebû Umeyr Mecdî b. Muhammed b. Arafât el-Mısırî el-. *Şifâü'l-ıyyi bi tahrîci ve tehkîki Müsnedi'l-İmâmi's-Şâfiî bi tertîbi Allameti's-Sindî*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416/1995.
- Evirgen, İbrahim. *Diyarbakir'de İz Birakanlar*. Diyarbakır: Yelkovan Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Görgün, Halil. "Şa'râvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/350-351. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Güçlü, Rümeyza. *Kütüb-i Sitte Özelinde "an ebîhi an ceddihî" İsnadlı Rivâyetler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Güner, Osman. "İbn Mace'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 191-209.
- Güzel, Mehmet Emin. "Yakın Dönem Şark Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca'nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 333-349. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Hakîm, en-Nisâbü'rî. *Ma'rifet-ü ulûmi'l-hadis*. Medine: Mektebetü'l İlmiyye, 1997.
- Hakîm, en-Nisâbü'rî Ebû Abdullah. *el-Müstedrek ala's-Sahihayn ve bi zeylihî et-Telhîs li'l-Hafız ez-Zehbî*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Esmâ'ü'l-mübhemme fi'l-enbâ'i'l-muhkeme*. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1417.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azîzî. 2 Cilt. Riyâd: Dâr-u İbnü'l-Cevzî, 1417/1996.
- Hatipoğlu, Haydar. *Ashaptan Öğütler*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, Haydar. *Büyük Şafî İlmihali*. Ankara: Mesaj Yayıncılık, 1986.
- Hatipoğlu, Haydar. *İslam'da Evlilik ve Mut'a*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, Haydar. *Nereye Gidiyoruz*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, Haydar. *Ölümden Sonraki Hayat*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, Haydar. *Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor*. Ankara: Mesaj Yayıncılık, 1990.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*. 1-10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982-1983.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Muhammed Fuâd Abdülbâkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/526-527. Ankara: TDV. Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Musannef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 31/235-236. Ankara: TDV. Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/99-101. İstanbul: TDV. Yayınları, 2006.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Rihle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/106-108. İstanbul: TDV. Yayınları, 2008.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Sıbt İbnü'l Acemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/85-87. İstanbul: TDV. Yayınları, 2009.
- Hatipoğlu, Muhammed Sait. "Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri". *Gaziantep İslam Bilgi ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Strateji* 3/2 (2022), 131-154.

- Hatipoğlu, Muhammed Sait. *Haydar Hatipoğlu ve Kur'an Tefsiri: Metin Neşri ve Muhteva Analizi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Hatipoğlu, Muhammed Sait. "Yakın Dönem Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Kürtaj Konusunda Muhalefet Şerhi". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 405-415. Ankara, Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim. *Meâ'limü's-sünen*. thk. Muhammed Râgıb ed-Dabbâh. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah-İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef li-İbn Ebî Şeybe*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Suriye: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1427/2006.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1371/1951.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd. 13 Cilt. Riyâd: Mektebetü Melik Fahd el-Vataniyye, 1. Basım, 1421/2000.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrahim Zeybek - Âdil Mürşit. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2014.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. 4 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 1-8 Cilt. Beyrût: Dâr-u Sadr, 1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. thk. Seyyid Şerâfeddin Ahmed. *es-Sikât*. 9 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Sahih-u İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*. thk. Şuayb Arnaûd. 1-18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Mustafa el-Âzamî. 4 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1351/1932.
- İbn Mâce, el-Hafız Ebî Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâr-u Sâdır, 1990.
- İbn Teymiyye, Ebu'l Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhâlim. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 1-35 Cilt. Medine: Dâru'l-Vefâ, 1996.
- İbnü'n-Nedim. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2000.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ. *Ulûmü'l-hadîs*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Yalnız, İshak. *İslam Hukukunda Çoraplara Mesh*. Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Yalçın İsmail. “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1, 2019, 353-374.
- İzgi, Cevat. “Demîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/152-153. İstanbul: TDV. Yayınları, 1994.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Erkam Matbaası, 2002.
- Kallek, Cengiz. “Müellefe-i Kulûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/473-475. Ankara: TDV. Yayınları, 2020.
- Kanarya, Bayram. “İmâm Şafî’ nin ‘İhtilâfu’l-Hadîs’ İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4/8 (2012), 101-128.
- Kandemir, M. Yaşar. “Dimnâtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/308-309. İstanbul: TDV. Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “es-Sünen (İbn Mâce’nin Kütüb-i Sitte’ye Dahil Olan Eseri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/143-145. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. “Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV. Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Heysemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/292-293. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Mâce”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/161-162. İstanbul: TDV. Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/141-142. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Kara, Mehmet. “Ölümlerin Ardından Kur’ân-ı Kerîm Okunmasının Bazı Dinî Referanslar Bağlamında Anlaşılması”. *İlsam Akademik Dergisi* 1/1 (2021), 29-53.
- Karagözoğlu, Mustafa. *Hadis Şerh Literatürü-1*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020.
- Karahan, Abdullah. “Hadis Edebiyatında Zevâidler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 13/1 (2004), 91-138.
- Karahan, Abdullah. “Zevâid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/303-305. İstanbul: TDV. Yayınları, 2013.
- Karaman, Hayrettin vd. *İlmihal*. 1-2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV. Yayınları, 25. Basım, 2010.
- Karapınar, Fikret. *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler*. Konya: Adal Ofset, 1. Basım, 2009.
- Kastallânî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü’s-sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: Tab’atü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1323/1905.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. çev. Kilisli Rıfat Bilge - Şerafettin Yaltkaya. 2 Cilt. İstanbul: MEB. Yayınları, 2. Basım, 1971.
- Kaya, Mahmut. “Bûsîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/468. İstanbul: TDV. Yayınları, 1992.
- Kaya, Remzi. *Kur’an-ı Kerim’de Nasih-Mensuh Ayetlerin Tesbiti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.

- Kayıhan, Esra. *el-Bûsîrî ve Zevâid-i İbn Mâce'sinde İsnâdı "Sahih" diye Değerlendirdiği Rivayetler*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kılıç, Bilge. "İbn Mâce'nin Mukaddimesinin Mukaddime Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Tahlili". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/8 (2023), 97-135.
- Kızıllorman, Hatice. *İbn Mâce'nin es-Sünen'indeki Megâzî Rivayetlerinin Tespiti ve Siyer-Megâzî Kaynaklarıyla Mukayesesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koca, Ferhat. "Hudari". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/283-284. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Tarihi*. Ankara: TDV. Yayınları, 8. Basım, 2012.
- Köktaş, Yavuz. "Hadis İlminde Metin Eksenli Birikimin Mahiyeti ve Güncelleştirilmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 145-156.
- Kudat, Aydın. "Haydar Hatipoğlu'nun El Yazması Tefsirinde Kıraat Olgusu". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 219-234. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir. *Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Hamse İmamlarının Hadis Kabul Şartları*. çev. Mahmut Kavaklıoğlu - Fatih Mehmet Yılmaz. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018.
- Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir. *Şurûtu'l-e'immeti's-sitte*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Mecitoğlu, Muhammed Salih - Tekin, Metin. "Haydar Hatipoğlu'nun Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın. 80-82. Ankara: Iksad Yayınevi, 2023.
- Metin, Hüseyin - Lamba, Mustafa. "Hititler'den Roma İmparatorluğu'na Kadar Anadolu Uygarlıklarında Yönetim Yapısı". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 12/27 (2016), 155-174.
- Miras, Kâmil - Babanzâde, Ahmet Nâim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 1-13 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Mubârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed. *Tuhfetü'l-ahvezi bi şerhi câmi'i't-Tirmizî*. thk. Abdülvehhâb Abdüllâtif. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîr-u Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn. *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf*. thk. İbrahim Şemsüddîn. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-u Müslim*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1441/2019.

- Narin, İsmail. “Haydar Hatipoğlu’nun Şafî İlmihâli ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı”. *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın. 55-57. Ankara: Iksad Yayınevi, 2023.
- Nas, Taha. “Haydar Hatipoğlu’nun ‘İslam’da Evlilik ve Mut’a’ Adlı Eserine Dair Bazı Değerlendirmeler”. *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 453-475. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü’s-süneni’l-kübrâ*. thk. Şuayb Arnaûd. 1-12 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Oral, Kenan. “Tasnif ve Metin Açısından İbn Ebî Arûbe’nin Kitâbü’l-Menâsik’i”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 513-540.
- Oral, Kenan. “Rivayet ve İsnad Açısından İbn Ebî Arûbe’nin Kitâbü’l-Menâsik’i”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2023), 63-90.
- Önler, Sami. “Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dimeşkî’nin Sünen’i”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013), 227-247.
- Önler, Sami. *Mekhûl ed-Dimeşkî ve Kitâbu’s-Sünen Fi’l-Fıkh Adlı Eseri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Özavşar, M. Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Özcan, Esat. “Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı”. *İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi* 6/1 (2021), 232-255.
- Özcoşar, İbrahim vd. *Diyarbakır: Âlimler, Ârifler, Edîpler*. İstanbul: Ensar, 1. Basım, 2018.
- Özdemir, Veysel. “‘Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî’ İsnâdının Tenkit ve Tahlili”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 227-245.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Özpinar, Ömer. *Hız Peygamber’i ve Hadislerini Anlamak (Fıkhü’l-Hadîs İlmi)*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
- Özşenel, Mehmet. “Sindî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/245-246. İstanbul: TDV. Yayınları, 2009.
- Polat, Selehattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İfav Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Rafî’, Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim. *et-Tedvin fî ahbâri Kazvin*. thk. Azîzullâh b. Ataridi Habuşânî. 1-6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî gârîbi’l-Kur’an*. Kâhire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn. *Mefâtihu’l-ğayb*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fıkr, 1401/1981.
- Robson, James. “Sünen-i İbn Mâce’nin (Nüshalarının) Rivâyeti”. çev. Musa Erkaya. *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/23 (2005), 287-298.
- Saleh Saleh Khalid Ahmed. “Ebû Dâvûd ve İbn Mace Sünenlerinde Mevzu Hadisler”. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 6/39 (2020), 2756-2775.
- Sancaklı, Saffet. “İbn Battal ve Buhârî Şerhi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 61-93.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Sandıkçı, S. Kemal. *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. Ankara: TDV. Yayınları, 1. Basım, 2003.

- Sandıkçı, S. Kemal. “Sahîhu’l Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Diyanet Dergisi)* 21/1 (1985), 39-63.
- Saylan, İbrahim. “Esbâbu Vurûdi’l-Hadisın Tarihiçesi ve Literatürü”. *Uluslar Arası Hadis Araştırmaları Dergisi* 2 (2019), 41-47.
- Sehâvî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân: *ed-Dav’ü’l-lâmi’ li-ehli’l-karni’t-tâsi’*. 1-12 Cilt. Beyrût: Dar-u Mektebeti’l-Hayat, ts.
- Sehâvî, Şemseddin. *Fethü’l-muğîs bi şerh-i Elfiyyeti’l-Hadîs*. 1-3 Cilt. Beyrût: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Serahsî, Ebû Bekir Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Kitâbü’l-mebûd*. 1-31 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1409/1989.
- Seydaoğlu, Abdulkerim. “Münâsebâtü’l-Kur’ân İlmine Dâir Bir Yaklaşım - Haydar Hatipoğlu Örneği”. *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 179-197. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Sezgin, M. Fuad. *Gas (Geschichte der Arabischen Schrifttums)*. Leiden, 1967.
- Sezgin, M. Fuad. *Târîhu’t-türâsi’l-Arabî*. Suûd İmam Muhammed Üniversitesi, 1991.
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Reddiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV. Yayınları, 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV. Yayınları, 2000.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî. *Şerhu Süneni İbn Mâce*. thk. Halil Me’mûn Şihâ. 4 Cilt. Beyrût: Daru’l-Ma’rife, 1. Basım, 1416/1995.
- Sönmez, Mehmet Ali. “İbn Ebû Arûbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/421-422. İstanbul: TDV. Yayınları, 1999.
- Subhî es-Salih,. *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: İfav Yayınları, 7. Basım, 2007.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-Câmi’u’s-sağîr fî ehâdisi’l-beşîri’n-nezîr*. Beyrût: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1433.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tedribü’r-râvî fî şerh-i Takrîbi’n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü’l-Kevser, 2. Basım, 1415/1994.
- Şa’bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*. Ankara: TDV. Yayınları, 2007.
- Şanverdi, Hasan. *İbn Mâce’nin Sünen’indeki Mevzû Rivayetler ve Değerlendirilmesi*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sehârenpûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü’l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*. thk. Takiyyüddîn en-Nedvî. 14 Cilt. Hindistan: Şeyh Hasan en-Nedvî li’l-Behûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Şengezer, Salih. “VI. Hadis Meclisi: Hadiste Şerh Geleneği”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 196-204.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.
- Şirbînî, Muhammed el-Hatîb. *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ani elfâzi’l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.

- Şürünlâlî, Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali. *Merakî'l-felâh şerhu Nûrî'l-îzâh*. İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2019.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1983.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 23 Cilt. Riyâd: Dâr-u Hicr, 1422.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddîn Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm*. Beyrût: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1405.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1441.
- Topgül, Muhammed Enes. *Hadis Şerh Literatürü II*. ed. Mustafa Mâcit Karagöz. İstanbul: İfav Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV. Yayınları, 1997.
- Tozlu, İbrahim. "Özellikleri ve Metodu İtibari ile İbn Mâce'nin İlk Şerhi el-İ'lâm". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (ts.), 2017.
- Tuncer, Eyyüp. "Tercüme Teknikleri/Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun Meali". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-1*. ed. Adnan Akalın - Eyyüp Tuncer. 247-265. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Tunç, Mazhar. "Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1-2 (2018), 22-49.
- Tüfenk, Hilal. "Kazvin'in Fethi, İslâmlaşması ve IV/X. Asrın Sonuna Kadar Şehirdeki İslâm Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesindeki Ana Unsurlar". *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 267-289.
- Türcan, Zişan. *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği (Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü)*. Ankara: TDV. Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV. Yayınları, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Amel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/13-16. İstanbul: TDV. Yayınları, 1991.
- Uzundağ, Mehmet Sait. *Kastallânî ve İrşâdü's Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Ünal, İsmail Hakkı. "İbnü'l-Kettân el-Mağribî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/107-108. İstanbul: TDV. Yayınları, 2000.
- Vehbe Zuhaylî. *el-Fikhü'l-İslâmiyye ve edilletühû*. 1-8 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî. *Mü'cemü'l-büldân*. 1-5 Cilt. Beyrût: Dâr-u Sadır, 1977.
- Yaran, Rahmi. "Doğum Kontrolü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/494-495. İstanbul: TDV. Yayınları, 1994.
- Yardım, Ali. *Hadîs I-II*. İzmir: Damla Yayınevi, 1984.
- Yavuz, Adil. *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Yıldız, Muhammed Ali - Asaroğlu, Gülcan. "Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı". *Yakın Dönem Şark Âlimleri-I*. ed. Adnan Akalın. 68-70. Ankara: İksad Yayınevi, 2023.
- Yücedağ, Rıdvan Talha. "Hadis Şerhleri Literatürüne Mütevazı Bir Katkı: Tek Hadis Şerhlerine Bir Giriş Denemesi". *Talim Dergisi* 3/1 (2019), 49-70.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnaûd. 1-27 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. basım., 1985.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah b. Ahmed. *Tezhîbü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Eymen Selâme. 1-11 Cilt. el-Gâzûk el-Hadîs li't-tabâati ve'n-neşr, 1425.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah b. Ahmed. *Tezkîratü'l Huffâz*. 1-4 Cilt. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*. 4 Cilt. Kâhire: Mektebet-ü Dari't-Türâs, 1957.